

İktisat dergisi

AYLIK DERGİ

Mayıs 1985 • Sayı: 246 • 300 TL (KDV Dahil)

Ekonomi ve Teknoloji

Sevgin Akış
Şahin Alpay
Hacer Ansal
Ayşe Buğra
Şirin Tekeli
Ergun Türkcan



Armatürde benzersiz

E.C.A.®

KLASİK SERİ





İÇİNDEKİLER

TÜRKİYE'DE KARAR BİRİMLERİNİN TEKNOLOJİ KONUSUNA YAKLAŞIMLARI (Sevgin Akış)	3
BATI'DA «BİLGİ TOPLUMU»NA GEÇİŞ VE TÜRKİYE (Şahin Alpay)	13
DEĞİŞİK PERSPEKTİFLERDEN TEKNOLOJİ (Hacer Ansal)	19
İKTİSAT YAZININDA TEKNOLOJİ (Ayşe Buğra)	25
TEKNOLOJİNİN JEOPOLİTİĞİ (Ergun Türkcan)	35
KADINLARIN İSTEĞİ «ÖZGÜRLEŞME» Mİ, «EŞİTLİK» Mİ? MEDENİ KANUN TARTIŞMALARININ DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ (Şirin Tekeli)	46
GELENEKSEL İKTİSAT CEPHESİNDE NELER OLUYOR? (IV): ARZ, TALEBE KARŞI	51
ABD DOLARININ GECİKEN DÜŞÜŞÜ (Sedef Yönak)	55

Sahibi:
İ. Ü. İktisat Fakültesi Mezunları
Cemiyeti Yönetim Kurulu Başkanı
Esin Kuylulu

Sorumlu Yayın Yönetmeni :
Nali Satlıgan

Kapak ve Sayfa Düzeni:
Ömer Ülkenciler

YÖNETİM YERİ:
Cumhuriyet Cad. No: 27/6
Taksim - İstanbul
Tel.: 150 50 34 - 150 16 42

Dergideki yazılar Cemiyet'i bağlamaz;
görüşler yazarlarına aittir.

ABONE KOŞULLARI

Yıllık 3.000 TL (Öğrenci 2.000 TL)
6 Aylık 1.500 TL (Öğrenci 1.000 TL)

Yurt Dışı :
Yıllık 4.000 TL (Öğrenci 3.000 TL)
6 Aylık 2.000 TL (Öğrenci 1.500 TL)

Banka Hesap No:
AKBANK Taksim Şb. (4700)
Türkiye İş Bankası Beyoğlu Şb. (4678)

REKLAM TARİFESİ

Arka Kapak : 150.000 TL
Ön Kapak içi : 100.000 TL
Arka Kapak içi : 75.000 TL
İç Sayfalar : 50.000 TL

Basıldığı yer :
YENİLİK BASIMEVİ
Tel.: 143 55 72 — 145 32 48

Eksik sayılarınızı 300 TL'lik posta pulu karşılığı adresimizden sağlayabilirsiniz.

Banyonuzda bir banyo daha katın.



Flotal kristal aynayı koyun banyonuzda. Işıltılar dolsun, genişlesin duvarlar. Bir tek fayans bile oynatmadan büyüsün, derinlik kazansın banyonuz. Buhardan, sudan etkilenmeyen, yıllarca aynı nitelikte, aynı güzellikte kalan Flotal kristal ayna ile banyonuzda bir banyo daha katın.

FLOTAL®
FLOTAL
"KRİSTAL AYNA"

Cam Pazarlama A.Ş.

Büyükdere Caddesi, Beytem Han Kat 4-8
Şişli, İstanbul Tel: 146 11 30

Türkiye'de Karar Birimlerinin Teknoloji Konusuna Yaklaşımları

Sevgin Akış

Yazar, Boğaziçi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde araştırma görevlisidir.

Bu yazıda esas olarak, sanayileşmesini büyük ölçüde teknoloji transferi yoluyla gerçekleştirmek zorunda olan Türkiye'de teknoloji seçiminin nasıl yapıldığını gösterebilmek amacıyla, teknoloji konusunda söz sahibi olan karar birimlerinin konuya yaklaşımları ele alınacak ve aralarında yeterli düzeyde işbirliği olup olmadığı irdelenmeye çalışılacaktır. (1)

Genel olarak teknoloji transferi yoluyla sanayileşme çabasındaki az gelişmiş ülkelere bakıldığında, dışa bağımlılığı ortadan kaldıracak gibi görünen sanayileşmenin, çelişkili biçimde yeni bir bağımlılık ilişkisine yol açtığı görülmektedir. «Teknolojik bağımlılık» olarak adlandırılan bu ilişki, teknoloji üreticisi merkez ile teknoloji alıcısı çevre arasında, teknolojik ilişkiler dolayısıyla oluşan özel bir bağımlılık biçimidir. (2) Uluslararası teknoloji transferlerinin az gelişmiş ülkelerdeki etkilerinin eleştirisi literatürdeki «uygun teknoloji» tartışmalarının kaynağını oluşturmaktadır. Söz konusu tartışmalar bir yandan ithal edilen teknolojilerin yerel koşullara uyarlanması sorununu; öte yandan da, uluslararası teknoloji piyasasının yapısal niteliğine bağlı olarak, teknoloji alıcısı az gelişmiş ülkelerin katlandığı maliyetlerin tümünü içermektedir.

Uygun teknoloji tartışmalarının birinci yönüne ağırlık verildiğinde, gelişmiş ülkelere teknolojik açıdan bağımlı olan az gelişmiş ülkelerin sanayileşme sürecinde karşılaştıkları sorunların en önemli nedeninin, transfer edilen teknolojilerin bu ülkelerin sosyoekonomik yapılarına uygun olmamasından kaynaklandığı görülmektedir. Sermayenin bol ve ucuz olduğu gelişmiş ülkelerde geliştirilen teknolojiler yapıları gereği sermaye-yoğun nitelikte olduklarından, emeğin fazla ve sermayenin kıt olduğu az gelişmiş ülkelere transfer edildiklerinde; bu ülkelerin hem ekonomik kaynaklarına, hem de sınai yapılarına uygun düşmemekte ve dolayısıyla gereksinimleri karşılayamamaktadırlar. Bu du-

rüm transfer edilen teknolojilerin özümlemesini / uyarlanmasını büyük ölçüde engellemekte, sosyoekonomik yapılarının bozulmasına yol açarak dışa bağımlılığı artırmaktadır.

Ancak, transfer edilen teknolojilerin az gelişmiş ülkelerin gereksinimlerine ve kaynak yapılarına uygun olmamasında teknolojinin «yansız» olmayışının yanı sıra, teknoloji seçiminde rol oynayan karar birimlerinin konuya yaklaşımları da önemlidir. Başka bir deyişle, az gelişmiş ülkelerce ithal edilen teknolojilerin makro düzeyde yarattığı olumsuz etkilerin bir bölümü de, bu ülkelerde teknoloji transferini belirleyen karar mekanizmasının etkin bir biçimde işleyememesinden kaynaklanmaktadır. Türkiye'deki karar mekanizmasına bakıldığında, teknoloji seçiminde söz sahibi olan birimleri, devlet, mikro üretim üniteleri ve araştırma + geliştirme üniteleri adı altında üç grupta toplamak mümkündür.

Söz konusu mekanizmayı oluşturan karar birimleri, motivasyon, bilgi ve ekonomideki konumları bakımından farklılık gösterdiklerinden, alınan kararlar da farklı olacak, her birim kendi yapısına ve amacına en uygun teknolojiyi seçmeye çalışacaktır. Örneğin, çokuluslu bir firmanın amacı kârını uluslararası bir düzeyde maksimumlaştırmaktır. Buna karşılık yerli bir firmanın amacı ise kârını yurt çapında azamileştirmektir. Amaçlarındaki bu farklılık üretimin ölçeğini, kullanılan girdilerin yapısını, vs. etkileyeceğinden; teknoloji seçimleri de bunlara bağlı olarak farklılık gösterecektir. Ekonominin bütünü açısından alınan kararların net etkisi, farklı nitelikteki karar birimlerinin kaynaklar üzerindeki kontrol dengesine ve yine karar birimleri arasındaki iletişim kanallarının etkinliğine bağlıdır. (3) Eğer karar birimleri arasındaki iletişim yeterliyse ve devlet kaynakların kontrolünde etkinse, makro politikalar yoluyla teknoloji seçiminin toplumsal ma-

liyetlerini azaltabilir.

A — DEVLETİN TEKNOLOJİ POLİTİKASI

Devletin teknoloji politikasını saptayabilmek için, öncelikle kalkınma politikası içinde teknolojinin yerini ve daha sonra da, uygulamada makro politikaların teknoloji seçimini nasıl yönlendirdiğini belirlemek gerekir.

Beş Yıllık Kalkınma Planlarından hareketle, devletin kalkınma politikasını iki noktada genelleştirmek mümkündür: Sanayileşmek ve istihdam sorununa çözüm bulmak. Bu politikanın bir uzantısı olarak benimsenen teknoloji politikası da; dış rekabete açık olan sektörlerde sermaye-yoğun teknolojiye, dış rekabete açık olmayan sektörlerde ise —istihdam konusu ön planda düşünülerek— emek-yoğun teknolojiye ağırlık veren ikili bir görünüme sahiptir.

Sanayileşme ve Teknoloji

Kalkınma çabasında olan az gelişmiş ülkelerde sanayileşme, gelişmiş ülkelerden farklı olarak, ekonomide yapısal değişim sağlamayı amaçlar. Bunun nedeni, mevcut yapıların büyümeye elverişsiz oluşu ya da kaynakları harekete geçirecek bir teşvik unsurunun eksikliğidir. Yapısal değişim arzusunun bir nedeni de dışa bağımlılığın azaltılmasıdır. Bu yüzden az gelişmiş ülkelerin hemen hepsinde olduğu gibi, Türkiye'nin sanayileşme çabalarında da «ithal ikamesi» önemli bir yer tutmuştur. Kalkınma stratejisi olarak ithal ikamesinin hedefi, ithal edilmekte olan kimi malların yurt içinde üretimi ile hem mevcut yapıyı değiştirmek, hem de yatırımları harekete geçirmektir. (4) Aşağıdaki tablodan, 1960 sonrasında giderek sistematikleşen «ithal ikameci sanayileşme» politikasına koşut

olarak, Türk ekonomisinin tümü içinde sanayi üretiminin payının arttığı görülmektedir.

**ÜRETİM FAALİYET KOLLARININ
GSMH İÇİNDEKİ PAYI (%)**

Kesimler	1960	1965	1970	1975
Tarım	37,9	31,1	26,0	22,6
Sanayi	16,0	19,7	22,2	24,4
Hizmetler	30,6	32,3	35,5	37,4
İnşaat	6,1	6,4	6,6	5,8
Diğer	9,4	10,5	9,7	9,8
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1923-78, Akbank Kültür Yayını, 1980, s. 46.

Ancak salt sınai hâsılayı artırarak, ekonomide istenilen yapısal değişimi sağlamak olanaksızdır. Bu nedenle sanayileşmenin türünü belirlemek ve yatırım malı üreten sanayideki gelişmeye ağırlık vermek gerekir. Bu sektördeki gelişim teknolojinin gelişmesi ve yayılması açısından da önemlidir. Çünkü yeni mallar ve üretim teknikleri için yeni makineler gerekmektedir. Bu tip sektörlerin yeterince gelişmemesi halinde, azgelişmiş ülkelerin salt gereksinim duydukları makineleri değil, fakat aynı zamanda teknolojilerini de ithal etmek zorunda kalacakları açıktır. (5) Aşağıdaki tablo Türkiye'de sanayi üretiminin tüketim mallarında yoğunlaştığını göstermektedir.

Aslında ithal ikamesinin en önemli özelliği, sanayileşmenin tüm kesimlerde aynı zamanda başlamayıp, tüketim mallarından, ara mallara ve yatırım mallarına doğru ilerlemesidir. Sanayileşme ilkönce basit teknolojiyle üretilen tüketim mallarında başlar ve bu malların üretimi için gereken ara mallar, yatırım malları ve mamul girdiler ithal edilir. Zaman içinde yerli üretimin ara mallara yönelmesiyle birlikte montaj aşaması geride kalır. İthal ikamesinin en ileri / en zor aşaması yatırım malları üretimidir ve bu aşamaya ulaşılmasını engelleyen faktörlerden biri de teknolojinin giderek karmaşıklaşmasıdır. Yerli sermaye, teknoloji ithali için giderek artan miktarlarda ödeme yapmak veya yabancı sermayeyle ortak olmak zorunda kalmaktadır. (6)

Türkiye'de imalat sanayii içinde yatırım malları sanayiinin gelişmemesinin temel nedeni, ithal ikamesini başlatmak için uygulanan ve tüketim mallarında ithal ikamesini gerçekleştiren koruma politikalarının ve bunun sonucunda oluşan sınai yapının diğer aşamalarda büyümeyi engellemesidir. Bu noktada, 1980'de başlatılan ve ekonominin yeniden yapılanmasını amaçlayan «ihracata yönelik sanayileşme» politikasının da sanayiinin yapısını değiştirmediği —ilk üç yıldaki verilere dayanılarak— söylenebilir.

**1980-82 DÖNEMİNDE İMALAT
SANAYİİNİN YAPISI (%)**

**TÜRKİYE'DE İMALAT SANAYİİNİN
YAPISI (%)**

Üretim	1962	1967	1972	1977
Tüketim malları	62,3	52,9	53,2	49,0
Ara mallar	27,8	35,4	33,9	37,7
Yatırım malları	9,9	11,7	12,9	13,3
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: DPT, Üçüncü Beş Yıllık Plan, s. 13;
Dördüncü Beş Yıllık Plan, s. 14.

Üretim	1980	1981	1982
Tüketim malları	48,5	48,1	47,1
Ara mallar	40,2	40,5	41,0
Yatırım malları	11,3	11,4	11,9
Toplam	100,0	100,0	100,0

Kaynak: DPT, 1980 Yılı Programı, s. 10.

İmalat sanayiinin yukarıda çizilen tablosundan yola çıkılarak, uygulanan sanayileşme

politikalarının dışa bağımlılığı azaltmak yerine giderek artırdığı öne sürülebilir. Söz konusu bağımlılığın boyutları, Goulet'nin analizinden yararlanılarak sistematik bir biçimde açıklanabilir. Goulet'ye göre dışa bağımlılığın ilk aşaması, yatırım için dış kaynaklara gereksinim duyulan sermaye bağımlılığı aşamasıdır. İkinci olarak, teknoloji ithal etme gereksinimi doğar (teknolojik bağımlılık). Daha sonraki aşama, ithal edilen teknolojilerin uygulanabilmesi için yapılan teknik anlaşmalar sonucunda oluşan yönetsel bağımlılıktır. Son olarak, üretilen malların pazarlanması aşamasında da, pazar bağımlılığı söz konusu olmaktadır. Bu süreç içerisinde, teknolojik bağımlılıktan kurtulamadıkça az gelişmiş ülkelerin yabancı kaynaklara olan bağımlılıklarını azaltmaları önemli değildir. (7) Bu açıdan değerlendirildiğinde, yatırım malları sanayinin gelişememesi nedeniyle ithal edilen üretim mallarının yarattığı sermaye bağımlılığının yanında; bu sanayinin gerektirdiği karmaşık teknoloji de, teknolojik bağımlılığın artmasına yol açmaktadır.

İstihdam ve Teknoloji

Kalkınma sürecinde Türkiye'nin çözümlemek zorunda olduğu sorunlardan biri de istihdam sorunudur ve uygulanan teknoloji politikasının bir hedefi de istihdam sorununu çözümlenektir. Sermaye-yoğun teknolojilerin istihdam olanaklarının kısıtlı olmasından ötürü, istihdam sorununa katkıda bulunabilmek için önerilen, belirli sektörlerde emek-yoğun teknoloji kullanımını teşvik etmektir. Emek-yoğun teknoloji kullanımındaki amaç, niteliksiz işgücü alanında yüksek olan işsizlik oranını azaltmak, çeşitli gelir grupları arasındaki gelir dengesizliğini engellemektir.

Türkiye'de «dış rekabete açık olmayan sektörlerde emek-yoğun teknoloji kullanmak» ilke olarak benimsenmekle birlikte, uy-

gulamada gerçekleştirilememektedir. Bunun nedeni, faktör fiyatlarının «kıtık değerleri»ni yansıtmamasından kaynaklanmaktadır. Sermaye-yoğun teknolojinin kullanıldığı modern sektörde ödenen ücretler genellikle emeğin marjinal sosyal maliyetinin üzerinde iken (8), uygulanan makro politikalar nedeniyle sermayenin fiyatı sosyal maliyetinden daha düşük tutulmaktadır. Bu yolla, sermaye-yoğun teknoloji kullanımının mikro üretim ünitelelerine sağladığı kârlılık makro düzeydeki kârlılıktan daha fazla olmakta, dolayısıyla sermaye-yoğun teknoloji kullanımı teşvik edilmektedir. Doğal olarak böyle bir uygulamanın istihdam sorununa katkıda bulunması beklenemez.

Bu bağlamda tartışılan bir öneri, küçük ölçekli firmalarda faktör fiyatlarının modern sektördeki faktör fiyatlarına oranla «kıtık fiyatları»na daha yakın olduğu iddiasından hareketle, küçük ölçekli firmaların yaygınlaştırılmasıdır. Gerçekten küçük ölçekli firmalarda sendikal faaliyetler etkin olmadığından ücretlerin düşük, kredi ve teşvik tedbirlerinden yararlanılamadığı için de sermayenin fiyatının yüksek oluşu, emek-yoğun teknolojilerin kullanılmasına neden olmaktadır. (9) Ancak istihdam sorununu çözümlenmek amacıyla öne sürülen bu görüş, emeği salt bir üretim faktörü olarak kabul etmekte ve içerdiği sosyal sorunları dikkate almamaktadır. Oysa ücretlerin kıtık fiyatlarına göre ayarlanmasını savunmak çeşitli sosyal sorunlara yol açabilir.

Makro Politikaların Rolü

Uygulamada transfer edilen teknolojilerin sermaye-yoğun olması büyük ölçüde devletin makro politikalarından kaynaklanmaktadır. Örneğin, sermayenin maliyetini belirleyen bir faktör döviz kurlarıdır ve Türkiye'de 24 Ocak kararlarına dek uygulanan kambiyo

politikasının ana niteliği aşırı değerlendirmedir. G d len politika ile Türk lirasının değeri enflasyona karşın yapay olarak yüksek tutulmuştur. Yurt içindeki sürekli enflasyona karşın yeterli oranda devalüasyon yapılmadığından, döviz fiyatları ve buna bağlı olarak da ithal edilen sermaye fiyatları belirli bir süre için düşük kalmaktadır. Dolayısıyla, sermaye-yoğun teknoloji transferi çekici hale gelmekte, ticaret hadleri sermaye lehine değişmektedir.

İlk bakışta 24 Ocak kararlarıyla birlikte faiz oranlarının yükseltilmesinin ve döviz kurlarının her gün yeniden belirlenmesinin bu konuda etkin önlemler olduğu düşünülebilir. Ancak, sermayenin maliyetini belirlemede sadece bu uygulamalar yeterli değildir. Çünkü, sermayenin fiyatına karşın kullanımı ‐teşvik tedbirleri‐ adı altında özendirilmekte ve doğrudan veya dolaylı olarak çekici hale getirilmektedir. DPT tarafından benimsenen görüşe göre: ‐Teşvik tedbirleri modern teknolojinin memlekete girmesini, yatırım maliyetlerinin azaltılmasını, kaynakların en verimli ve tesirli şekilde kullanılmasını hedef alan önemli bir sistemdir.‐ Kalkınma planları ve yıllık programlarda ortaya konan teşvik tedbirleri genel olarak üç noktada toplanabilir:

- Kimi  retim kollarına tanınan kredi kolaylık ve ayrıcalıkları,
- gümrük indirim ve bağışıklıkları,
- yatırım indirimleri.

Teşvik tedbirleriyle ilgili yolların birçoğu genellikle sabit sermaye yatırımlarının toplam yoğunluğuna bağlıdır. Sermaye yoğunluğu ne denli büyük olursa, yararlanılan ayrıcalıklar da o denli büyük miktarlara ulaşmaktadır. Dolayısıyla, sermaye-yoğun teknolojiyi seçen girişimci birçok ayrıcalıkla  d lendirilmektedir. Verilen teşvik tedbirlerinin ana sektörlere göre dağılımını gösteren 8. sayfadaki tablodan yararlanılarak, bu uygulamanın boyutları hakkında fikir edinilebilir.

Tabloya göre, 1977-82 döneminde —1982 yılı istisna edilirse— teşvik edilen yatırımlar içinde en büyük payı sanayi yatırımları almıştır. 1980 yılında tarım yapılarında, 1982’de ise TIR ve gemi teşvikleri nedeniyle hizmetler sektöründe görülen önemli artış, imalat sanayi yatırımlarının payının yüzde olarak önceki yıllara göre düşmesine neden olmuştur. (10)

B — MİKRO ÜNİTELERİN TEKNOLOJİ POLİTİKASI

Mikro  retim ünitelerine bakıldığı zaman, bu ünitelerin teknoloji politikalarının da sermaye-yoğun teknoloji seçimi yönünde olduğu görülür. Firmaların sermaye-yoğun teknolojileri seçme eğilimlerinde devletin makro politikalarının ve buna koşut olarak sanayinin tekeli yapısının önemi büyüktür. Sanayinin tekeli yapısıyla ilgili olarak 1968 ve 1976 yılları arasında imalat sanayiindeki 100 en büyük firma oranlarındaki değişmeleri gösteren tablo aydınlatıcıdır.

İMALAT SANAYİİNDE 100 EN BÜYÜK FİRMA ORANLARINDAKİ DEĞİşMELER

	1968	1976
100 Firmanın Satışları/GSMH (*)	0,094	0,159
100 Firmanın Satışları/İmalat Sanayii Toplam Satışları(**)	0,238	0,337
100 Firmada İstihdam/İmalat Sanayii Toplam İstihdamı (**)	0,211	0,268

(*) Cari  retici fiyatlarıyla

(**) Paydalar, 10 ve daha fazla işçi çalıştıran özel kuruluşlar ile tüm kamu kesimini kapsamaktadır.

Kaynak : İ. Tekeli, S. İkin, A. Aksoy, Y. Kepenek, **Türkiye’de Sanayi Kesiminde Yoğunlaşma**, Ekonomist Yayınevi, Ankara, 1983, s. 9.

Bu yapı içerisinde hâkim olan firmalar

VERİLEN TEŞVİK BELGELERİNİN ANA SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI (1977-1982)

Sektörler	Belge Adedi	1977		Belge Adedi	1978		Belge Adedi	1979 (**)	
		Toplam Yatırım Miktar (*)	Yüzde		Toplam Yatırım Miktar (*)	Yüzde		Toplam Yatırım Miktar (*)	Yüzde
Tarım	24	1048	0,4	38	2189	1,5	35	1785	2,9
Madencilik	73	2442	0,9	27	10374	7,0	16	1891	3,1
İmalat Sanayii	825	190365	68,8	606	129144	87,2	256	56162	90,6
— Tüketim Malı	177	12684	4,6	124	11777	8,0	63	7015	11,3
— Ara Mal	310	105793	38,2	282	67927	45,9	112	31798	51,3
— Yatırım Malı	338	71888	26,0	200	49440	33,3	81	17348	28,0
Enerji	12	76908	27,7	1	1370	0,9	—	—	—
Hizmetler	157	6195	2,2	66	5070	3,4	21	2114	3,4
Toplam	1091	276958	100,0	738	148149	100,0	328	61953	100,0
		1980			1981			1982 (***)	
Tarım	101	27553	13,3	46	3606	3,2	160	19253	4,8
Madencilik	17	3697	1,8	17	2094	1,8	37	7415	1,9
İmalat Sanayii	399	161595	78,1	339	102616	90,1	340	175776	43,9
— Tüketim Malı	117	36198	17,5	86	9410	8,2	149	53663	13,4
— Ara Mal	97	67042	32,4	141	57049	50,1	84	68253	17,1
— Yatırım Malı	185	58355	28,2	103	36157	31,8	107	53860	13,4
Enerji	1	513	0,2	1	254	0,3	4	557	0,1
Hizmetler	55	13688	6,6	21	5255	4,6	612	197215	49,3
Toplam	573	207046	100,0	424	113825	100,0	1155	400216	100,0

(*) Milyon TL.

(**) İlk 9 ayın verileri

(***) İlk 8 ayın verileri

Kaynak: DPT, 1980 Yılı Programı, s. 27.

1983 Yılı Programı, s. 81.

optimum kapasitenin altında çalışma olanağına sahip olduklarından, kaynakların etkin bir biçimde kullanımı, ölçek ekonomilerinden yararlanmak ve X - etkinliği (11) gibi kavramlar önemini yitirmektedir. Ayrıca sermaye-yoğun teknoloji ile birlikte uluslararası firmaların markalarının kullanılması da tekелci avantajlar sağlamaktadır.

Firmaların sermaye-yoğun modern teknolojiyi seçmelerinde ekonomik faktörlerin büyük rolü olmakla birlikte, Wells'in «mühendislik motivasyonları» diye adlandırdığı faktörler de modern teknolojiyi seçme eğiliminin açıklanmasında önemlidir. (12) X - etkinliği teorisini esas alan bu yaklaşıma göre, herhangi bir girişimci açısından, yüksek kaliteli bir malı üretmek için gerekli olan en modern teknolojiyi seçmek, maliyeti daha yüksek bile olsa çekici olabilir. Ancak bu tür motivasyonlar ekonomik motivasyonlarla çeliştiğinde, ekonomik faktörler sınırlayıcıdır. Sözelimi, tam rekabet koşulları altında daha ucuz olduğu için emek-yoğun teknolojiyi sermaye-yoğun teknolojiye yeğleyen bir firma, eksik rekabet koşullarında sermaye-yoğun teknolojiyi maliyetler açısından uygun olmasa bile tercih edebilir. Başka bir deyişle, faktör ve mal piyasalarındaki eksik rekabet koşulları, emeğin bol olduğu ülkelerde sermaye-yoğun teknolojilerin seçilmesine yol açabilir. Bu açıdan bakıldığında, Türk sanayinin tekелci yapısının girişimcilere «mühendislik motivasyonları» doğrultusunda teknoloji seçmek olanağını sağladığı söylenebilir. Nitekim mikro ünitelerin teknoloji politikasını belirlemek amacıyla yaptığımız bir araştırmaya göre, (13) kimi firmalarda girişimciler tarafından bizzat seçilen teknolojiler kullanıldığında amaçlanan verimliliğin elde edilemediği saptanmıştır.

Gene aynı araştırmaya göre, firma düzeyinde teknoloji seçimi sermaye-yoğun modern teknolojiye yönelik olmakla birlikte, stratejik olarak en yeni teknolojiler —özellikle dünya

kapasitesi talebin üstünde ise— verilmemektedir. Başka bir ifadeyle, lisans verecek olan firmanın tutumu bu konuda belirleyici olmaktadır. Belli bir teknoloji için çeşitli firmalara başvurulmakta, ancak hepsinden olumlu yanıt alınamamaktadır. Ayrıca, Doğu Bloku ülkeleri yerine Batı Bloku ülkelerini ve en çok isim yapmış firmaları yeğlemek gibi genel bir eğilim söz konusudur.

Teknoloji transferi ile ilgili olarak devletin getireceği kısıtlamalar (örneğin kimi konularda lisans anlaşması yapılmasını yasaklamak gibi), doğal olarak firmaların teknoloji politikalarını etkileyecektir. Bu amaçla, devletin teknoloji transferine kısıtlamalar getirip getirmediği ve bu kısıtlamaların etkinliği araştırılmıştır. Devlet her konuda lisans anlaşmasına izin vermemekle birlikte, genelde çok geniş bir alanda serbestlik olduğu için, bu konuda kısıtlama yok denebilir. Ancak, devletin transfer edilen teknolojiyle yapılacak üretimde kapasite garantisi ve üretilen malda kalite garantisi istemesi bir kısıtlama olarak yorumlanabilir. Örneğin, bir firma ithal edeceği teknoloji ile yeni bir mal üretecekse, bu mal TSE'nin standartlarına uymadığı için firmadan kalite garantisi istenmektedir. Yerli firma devletin bu isteğini lisansör firmaya ilettiği zaman, lisansör firma istenilen garantiyi vermek için birtakım koşullar öne sürmektedir (kullanılan hammaddelerin kalitesi, işçilerin niteliği, vs. gibi konularda). Yerli firma istenilen bu koşulları uygulamada çoğu kez sağlayamamakta ve dolayısıyla amaçlanan kaliteye ve kapasiteye ulaşamamaktadır. Fakat başlangıçta istenilen garantiler teorik olarak sağlandığından, bu uygulama da önemli bir kısıtlama getirmektedir.

Firmalar teknoloji transferiyle ilgili olarak devletin getirdiği kısıtlamalardan çok —ki bu kısıtlamalar yukarıda belirtildiği gibi yok denecek kadar azdır— bürokrasiden yakınmaktadır. İlgili resmi kuruluşlarda

karar mekanizmasının ağır işlemesi teknoloji transferi işlemlerinde gecikmelere yol açtığı için çeşitli üretim ve döviz kayıplarına neden olmaktadır.

C — A + G ÜNİTELERİNİN TEKNOLOJİ TRANSFERİNDEKİ YERİ

Teknoloji transferi aracılığıyla sanayileşme yöntemi kullanıldığı sürece, bu yöntemi hiçbir zaman devamlı bir yöntem olarak ele almayıp; getirilen teknoloji ile kazanılan deneyimden yararlanarak yeni teknolojilerin geliştirilmesine olanak sağlayacak bir araç olarak görmek gerekir. Başka bir ifadeyle, yapılan teknoloji transferlerinin başarılı olabilmesi ve ülkenin teknolojik gelişmesine katkıda bulunabilmesi için, yoğun bir araştırma ve geliştirme faaliyeti ile birlikte yürütülmesi gerekir.

Teknoloji üretimine ve özümlemesine yönelik çalışmalar içinde önemli bir yeri olan A + G faaliyetlerine Türkiye'de ayrılan kaynağın yetersiz olduğu bir gerçektir. A + G harcamalarına ayrılan bütçe ödeneklerinin dağılımına bakıldığında, büyük bir bölümünün üniversiteler dışındaki kamu kesimine, küçük bir oranının ise üniversitelere ait olduğu görülmektedir. Üniversitelere ayrılan A + G ödeneklerinin en büyük kesimi tıp dalında, üniversite dışı kamu kesiminde ise mühendislik dalındadır. (14)

Ancak A + G faaliyetlerinin istenilen düzeyde olmaması ve buna koşut olarak başarılı bir teknoloji politikasının izlenememesi salt bu konudaki ödeneğin yetersiz oluşuyla açıklanamaz. Türkiye'de A + G faaliyetlerinin yeterli düzeyde olmayışının temel nedenini açıklamakta J. Sabato tarafından «Sabato Üçgeni» adıyla geliştirilen modelden yararlanılabilir. (15) Bir üçgen imajına dayanılarak geliştirilen bu modelde; bir uç dev-

letin teknoloji konusunda yetkili kişilerini, ikinci uç mikro üretim ünitelerini, üçüncüsü ise bilimsel ve teknik araştırma merkezlerini temsil etmektedir. Bu uçlar arasında iki yönlü bir bilgi akımı bulunmadıkça, az gelişmiş bir ülkenin başarılı bir teknoloji politikası geliştirmesi olanaksızdır. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'de devlet, araştırma merkezleri, üniversiteler ve mikro üretim üniteleri arasında hiçbir eşgüdümün sağlanamadığı görülmektedir. Zaten çok sınırlı olan A + G faaliyetleri bir program çerçevesinde yürütülmekten çok, birbirinden bağımsız ve habersiz çeşitli üniteler tarafından yürütüldüğünden, etkileri de çok sınırlı olmakta ve çoğu kez kaynak israfına yol açmaktadır.

Devletin A + G faaliyetlerine yönelik olarak yaptığı tek şey TÜBİTAK'ı kurmak olmuştur. Ancak, yıllık programların hemen hepsinde olduğu gibi, 1985 Yılı Programı'nda da «Bilim ve araştırma politikalarının tespit edilmesi, uzun dönemli araştırma plan ve programlarının hazırlanması, araştırma fonları oluşturulması ve A + G çalışmalarının yönlendirilmesi konularında yetki ve sorumluluklarının genişletilerek daha etkin hizmet verir bir duruma getirilebilmesi için TÜBİTAK Kanununda gereken düzenlemeler için çalışmalar yapılacaktır» denmesine karşın; bugüne kadar TÜBİTAK'ın ülkenin bilim ve teknoloji sistemi ile kalkınma planları arasında bağlantı kurmak görevini tam olarak gerçekleştirdiği söylenemez. Bunun nedeni TÜBİTAK'ın çalışmalarının temel araştırmalarla sınırlı kalması, faaliyetlerinin ağırlığını sanayiye (uygulamalı araştırmalara) yeterince kaydıramamasıdır. «Kalkınma İçin Bilim ve Teknoloji» adı altında yapılan seminerler TÜBİTAK ve üniversite ikilisini aşmamış, teknoloji politikası oluşturmak yolundaki çalışmalar ise teorik benzetim modelleri kurmaktan öteye geçememiştir. Oysa günümüzdeki A + G faaliyetlerinin, devletin ürettiği bilginin özel kesimce uygulanmaya konması bi-

çiminde bir işbirliğini gerektirdiği açıktır.

Benzer şekilde, ulusal bilgi akım sisteminin geliştirilmesi amacıyla TÜBİTAK yapısında kurulan TÜRDOK (Türkiye Dokümantasyon Merkezi) ve Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na bağlı BTĐ (Bilim ve Teknoloji Dairesi) de, işbirliğinin yetersizliğinden ötürü bu konudaki gereksinimi karşılayacak nitelikte değildir. Ayrıca devletin A + G faaliyetlerini sadece merkezi bir kuruluş olan TÜBİTAK içinde düşünmesi, diğer A + G üniteleri ile olan işbirliğini de zorlaştırmaktadır. (16)

Diğer yandan, üniversite ile sanayi arasındaki işbirliği de teorik aşamada kalmıştır. Aslında yabancı teknolojinin egemen olduğu Türk sanayinin bugünkü yapısı, A + G faaliyetlerine gereken önemin verilmemesine neden olmaktadır. Şöyle ki: Küçük ya da optimumun altındaki işletmeler A + G için gereken ödeneği ayırabilecek kapasitede değildirler. A + G merkezleri kurabilecek kapasiteye sahip olan büyük sanayi şirketlerinin ise —bazılarında uygulamaya dönük araştırmalar yapılmakla birlikte— bu konuda araştırma yapmaya gereksinim duydukları söylenemez. Çünkü bugüne kadar olan uygulamada her istedikleri teknolojiyi transfer etmek olanağını bulduklarından, henüz A + G faaliyetlerini gerçekten destekleyen bir yapı geliştirmemişlerdir. Başka bir ifadeyle, teknoloji transferi kısa dönemli bir olgu olarak değerlendirilmekte ve kısa dönemli kâr maksimizasyonu, A + G faaliyetlerinin uzun dönemde sağlayacağı yararları tercih edilmektedir. Oysa bu seçimler makro düzeyde ekonomiye çoğu kez daha yüksek alternatif maliyetler yüklemektedir.

SONUÇ

Teknoloji transferi yoluyla sanayileşmeyi amaçlayan az gelişmiş ülkelerde teknoloji ithalinin olumlu etkilerini artırmak ve top-

lumsal maliyetleri azaltabilmek, teknoloji seçimini yönlendiren mekanizmanın düzenlenmesine bağlıdır. Böyle bir düzenlemenin önkoşulu ise, karar birimleri arasında yeterli bir düzeyde işbirliğini sağlamak ve ulusal düzeyde bilimsel ve teknik bir kapasite oluşturmaktır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, örgütlenmiş bir teknoloji transferi mekanizmasının hazırlanmasında devlet müdahalesinin önemi ortaya çıkar.

Türkiye'de hem kalkınma politikasının ilkelerine uygun teknoloji seçiminde, hem de ithal edilen teknolojilerin yerel koşullara uyarlanması, devlet müdahalesinin yetersiz ve / veya yanlış olduğu görülmektedir. Uygulanan makro politikalar sermaye-yoğun teknoloji kullanımını özendirmekte, buna karşılık A + G faaliyetlerine gereken önemin verilmesini engellemektedir. A + G faaliyetlerine yeterince önem verilmemesi ise, teknik beceri birikiminin istenilen düzeye ulaşmasına yol açmaktadır. Bu durum ithal edilen teknolojilerin mevcut yerel koşullara uyarlanabilme derecesini azaltırken, eş anlı olarak teknolojik bağımlılığı artırmaktadır.

NOTLAR

- (1) Bu konudaki yararlı eleştirileri için Ayşe Buğra'ya teşekkür ederim. Hataların hepsi benim elbet.
- (2) Erdost, C., **Sermayenin Uluslararasılaşması ve Teknoloji Transferi**, Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s. 4.
- (3) Stewart, F., **Technology and Underdevelopment**, Westview Press, Boulder, Colorado, 1977, s. 22-23.
- (4) İbrahimoglu, E., «Kalkınma Stratejisi Olarak İthal İkamesi ve Sorunları», Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, banka içi tebliğ, İstanbul, 1973, s. 2.
- (5) Stewart, op. cit., s. 152-153.
- (6) Pamuk, Ş., «İthal İkamesi, Döviz Darboğazları ve Türkiye, 1947-1979», **Krizin Gelişimi ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu** (içinde), Boratav, K., Keyder, Ç., Pamuk, Ş., Kaynak Yayınları, An-

- kara, 1984, s. 42, 44.
- (7) Trak, A., **Labor Intensive Technologies for Underdeveloped Countries: A Critique**, Doktora Tezi, McGill University, Montreal, 1980, s. 88-89.
- (8) Modern sektörde yüksek ücret ödenmesi konusunda çeşitli görüşler bulunmakla birlikte, genellikle bu durum sendikalaşma ve ekonomik sistemin işleyişiyle açıklanmakta, ithal edilen teknolojinin etkin bir biçimde kullanılabilmesi için yüksek ücret ödenmesinin kaçınılmaz olduğu öne sürülmektedir. Şöyle ki: Yüksek ücretler hem işçi devrini (turnover) azaltmak, hem de üretilen mallara talep yaratmak açısından gereklidir. Başka bir ifadeyle, gelişmiş ülke teknolojilerinin kullanıldığı modern sektörde, bu teknolojilerin bir gereği olarak yüksek ücret ödenmektedir.
- (9) Morawetz, D., «Employment Implications of Industrialization in Developing Countries: A Survey», **The Economic Journal**, Cilt 84, Eylül 1974, s. 498.
- (10) DPT, **1983 Yılı Programı**, Ankara, s. 65.
- (11) X-etkinliği teorisinin temel hipotezine göre, mikro düzeyde maliyetleri düşürecek bir potansiyel olmasına karşın firmalar bu potansiyeli kullanmayabilirler. Girdilerin kullanımından sağlanabilecek maksimum verimlilik ile gerçekte bu girdilerden elde edilen verimlilik arasındaki fark X-etkinliği / etkinsizliği olarak adlandırılmaktadır.
- Bak. Leibenstein, H., **General X-Efficiency Theory and Economic Development**, Oxford University Press, London, 1978.
- (12) Wells, L. T., «Economic Man and Engineering Man: Choice of Technology in a Low Wage Country», **Public Policy**, Cilt 21, Yaz 1973, s. 331-332.
- (13) Akış, S., **Türkiye'de Teknoloji Transferi ve Sorunları**, Mastır Tezi, İÜ İktisat Fakültesi, İstanbul, 1982, s. 29-35.
- (14) DPT, **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, 1979, s. 48.
- (15) Trak, op. cit., s. 91.
- (16) MPM, **Gelişmekte Olan Ülkelere Teknoloji Transferi**, MPM Yayınları, No. 171, 1975, s. 270.

İktisat Politikaları ve Gelişme Doğrultuları

10. İktisatçılar Haftası Bildirileri

- AÇIŞ KONUŞMASI (Kaya Erdem)
- İKTİSAT POLİTİKALARI VE BÜYÜME (Sübidey Togan)
- DIŞ BORÇLANMA VE YABANCI KURUMLAR (Korkmaz İlkkorur)
- 1980 SONRASI KAMU KESİMİ VE FİNANSMANI ÜZERİNE GÖZLEM VE DEĞERLENDİRMELER (Oktar Türel)
- İHRACATIN PERFORMANSI VE EKONOMİYE MALİYETİ (Ali Nail Kubalı)
- İTHALATTAKİ SON GELİŞMELER VE İTHALATIN LİBERASYONU (Tansu Çiller)

900 TL karşılığında İÜ İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyetinden sağlanabilir.
Cumhuriyet Cad. 27/6, Taksim — İST.

Mal ve vesaik mukabili kabul kredileri
Kabul kredili akreditifler
Gayri nakdi ithalat akreditifleri kredileri
Mal ve vesaik mukabili ithalat
Kısa vadeli ihracat kredileri
İhracat akreditifleri (Red clause dahil)
İhracat vesikaları tahsili
Döviz kredileri
Prefinansman
Forfaiting
Vadeli ve vadesiz döviz tevdiat hesapları
Dövizli çek ve kambiyo senetleri iştirası
Vadeli döviz alım ve satımı
Swap işlemleri



TÜRK EKONOMİ BANKASI A.Ş.

Genel Müdürlük ve Dış İşler Müdürlüğü

İstiklal Caddesi, 284 Odakule Kat:13 Beyoğlu-İstanbul Tel:143 16 72-143 08 46

Telex : 22043 tebu tr - 26640 tebg tr Telg : TEBGENEL-İstanbul

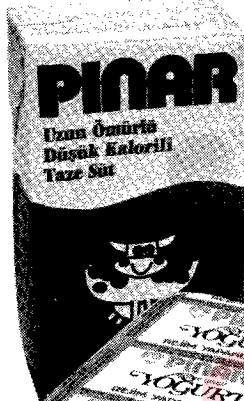
İşte, dengeli beslenme!

Pınar Rejim Sütü, Pınar Rejim Yoğurdu...



Rejim veya diyet uygulayanlar; dengeli beslenmeniz ve kilo almamanız için Pınar'ın rejim sütü, Pınar'ın rejim yoğurdu tam size göre.

Pınar titizliğiyle ve güveniyle...



PINAR

"Sağlıklı Ürünler Sunar"



Pınar Süt, bir Yaşar Holding iştirâkidir.

Batı'da "Bilgi Toplumu"na Geçiş ve Türkiye

Şahin Alpay

Cumhuriyet gazetesi Araştırma Servisi şefi Dr. Şahin Alpay, AÜ Eğitim Fakültesi eski asistanı ve Stokholm Üniversitesi Siyasal Bilimler Enstitüsü eski öğretim üyesidir.

Bugün Batı'da en çok konuşulup, tartışılan, üzerine çeşitli araştırmalar yapılmakta ve yeni yeni teoriler geliştirilmekte olan başlıca konulardan biri sanayi toplumundan «bilgi toplumu»na geçiş ve bununla birlikte gelen, sosyoekonomik ve siyasal değişimler.

Gelişmiş ülkelerin «bilgi toplumları» haline dönüşme süreci içinde oluşları, tüm dünyayı ve özellikle onlarla oldukça yoğun etkileşim içinde olan Türkiye gibi ülkeleri yakından ilgilendirmekte. Bu açıdan «bilgi toplumu» hakkında bilgi sahibi olmak; Batı'da yaşanmakta olan bu köklü dönüşüme nasıl ayak uydurabileceğimiz konusunda düşünmek önem taşıyor.

Bu yazıda «bilgi toplumu» konusunda Batı'daki gelişme ve tartışmalar hakkında bilgi vermeye ve bu bilgiler ışığında Türkiye'ye bakıp, bazı gözlemlerde bulunmaya çalışacağım.

«BİLGİ TOPLUMU» NEDİR?

«Bilim, teknoloji, yükseköğrenim» gibi en geniş anlamıyla bilgi, bir ülkenin gelişmişliğinin en önemli ölçütlerinden ve gelişmiş ülkelerin en önemli özelliklerinden biri haline gelmiş bulunuyor.

On yedinci yüzyıla kadar amatörlerin boş zamanlarında ilgilendikleri konular olan bilim ve teknoloji, özellikle İkinci Dünya Savaşından bu yana, toplumların giderek genişleyen bir kesiminin «profesyonelce» ilgilendiği; devlet bütçelerinin giderek artan bir bölümünün tahsis edildiği bir «sanayi».

Bilim ve teknolojinin gelişmiş ülkelerde giderek artan bir önem kazanmasının hem **nedeni** hem de **sonucu** olan gelişme, çağdaş toplumlardaki eğitim ve özellikle yüksek eğitim «patlama»sı. Gelişmiş toplumlarda temel eğitim görmeyen hemen kimse kalmadığı gibi, yükseköğrenim görmüş olanların oranı da

çok arttı. Bu «patlama»ya sahne olan ülkelerden örneğin Batı Almanya'da lise çağındaki nüfusun okullaşma oranı son yirmi yılda % 26'dan % 49'a; yükseköğrenim çağındaki nüfusun okullaşma oranı da (bu süre içinde üç katına çıkarak) % 20'ye ulaşmış durumda. Batı Almanya'da yükseköğretime devlet bütçesinden ayrılan pay da aynı sürede iki katına çıkarak % 15 dolayına vardı. (Bu oranları anlamlandırmak bakımından Türkiye'de yükseköğrenim çağındaki nüfusun okullaşma oranının % 6,3; yükseköğretime devlet bütçesinden ayrılan payın da % 2,4 dolayında olduğunu hatırlatalım.)

«HEM ÜRETEN, HEM ÖĞRENEN» TOPLUMLAR

Eğitim patlaması çağdaş toplumları «hem üreten hem öğrenen» toplumlar haline getirdi ve onların mesleki ve sınıfsal yapılarında büyük değişmelere yol açtı. Yükseköğretim gerektiren işler giderek artarken, kol emeğine dayalı işler gittikçe azalmakta. Yükseköğrenimli uzmanlar toplumunda oldukça kalabalık bir «azınlık» oluşturuyor. Doktorlar, mühendisler, mimarlar, insan bilimcileri ve toplumsal bilimciler, kimyacılar, fizikçiler, matematikçiler, biyologlar, işletmeciler, bankacılar, sanatçılar, gazetecilerden, vs. oluşan bu kesime toplumsal bilimciler '**Bilgi Sınıfı**' ('**Knowledge Class**') ya da (bazıları) '**Yeni Sınıf**' ('**The New Class**') adını veriyor.

Bu toplumsal bilimcilere göre, batı toplumları 18. ve 19. yüzyıllarda yer alan esas olarak tarım üreticiliğine dayalı **sanayi öncesi** (geleneksel) toplumdan, esas olarak fabrika işçiliğine dayanan **sanayi** toplumuna (kapitalizme) geçişe benzer bir büyük değişimi yaşamakta. Bu defa bedensel çalışmanın yerini zihinsel çalışmanın; mal üretiminin yerini hizmet üretiminin aldığı **sanayi sonrası** (kapitalizm sonrası) topluma geçili-

yor.

Bu süreç içinde, çalışanlar giderek daha karmaşık ve pahalı teknolojilerin yükseköğrenimli denetleyicileri durumuna gelmekte. Bir ifadeyle, üretimde «yaşayan/canlı» sermayenin (insan) «ölü» sermayeye (makinelere) oranı süratle düşmekte. Üretimde vasıflı işçilerin yerini robotlar; onları denetleyen bilgisayarlar ve bilgisayarları denetleyen uzmanlar almakta. Rutin ve standartlaşmış tüm işleri giderek ucuzlayan bilgisayarlar yüklenmekte.

Zihinsel emeğe dayalı «bilgi toplumu»nun merkezinde «bilgi sınıfı» ve onu «üreten» yükseköğretim kuruluşları, yani üniversiteler yer almakta. Bilgi üreten ya da yeniden üreten, yani araştırma yapan ve eğitim veren kurumlar, gelişmiş ülkelerde sanayi kuruluşlarıyla hemen hemen aynı genişlikte bir sektör halini almış bulunuyor. Eğitimin yanı sıra **bilim politikası** yönetimlerin en önemli politikaları arasında sayılıyor.

BİLGİNİN SOSYAL İŞLEVİ

«Bilim, teknoloji, yükseköğretim» anlamında bilginin çağdaş toplumlardaki sosyal ve siyasal rolü de toplumsal bilimcilerin giderek daha çok ilgilendikleri bir konu. Bu konuda çeşitli teoriler geliştirilmekte ve zengin bir tartışma sürdürülmekte.

Sanayi sonrası toplumda, bilimsel ve teknik bilginin sosyal tabakalaşmada en ağırlıklı etken haline geleceğini; yükseköğrenimlilerden oluşan bir yeni sınıfın topluma egemen olacağını ilk ileri süren düşünürlerden biri, **The Coming of Post-Industrial Society** adlı kitabın yazarı olan **Daniel Bell**. Bell'e göre : Sanayi toplumlarının temelinde nasıl malların üretimi ve mal üretiminin örgütlenmesi yatıyorsa; sanayi sonrası toplumun temelini de bilgi üretimi ve bil-

gi üretiminin örgütlendirilmesi oluşturuyor. Sanayi toplumunda sınıfsal yapıyı nasıl esas olarak maddi üretim araçlarının mülkiyeti ve denetimi belirliyorsa, sanayi sonrası toplumda da sınıf yapısını belirleyen temel etken «teorik bilgi» sahipliği olacak. Siyasal iktidar, bilginin denetimine dayalı hale gelecek.

BİLGİ SINIFI «İKTİDAR YOLUNDA»

Batı toplumlarında yaşanmakta olan değişimin sosyal ve siyasal sonuçlarıyla ilgilenen (bir bölümü neo-Marksist) hemen tüm kuramcıların üzerinde anlaştıkları nokta, «teorik bilgi» sahibi sınıfın, gelişmiş toplumlarda yeni bir siyasal güç merkezi oluşturması.

ABD'li tanınmış siyaset bilimcisi Alvin Gouldner'ın **The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class** başlıklı kitabı, denebilir ki, bu alanda yürütülen çalışmaların odak noktasını meydana getiriyor.

Gouldner'a göre, gelişmiş toplumlarda üretim, ticaret, bilim, eğitim, basın-yayın, sanat, vb. teknik ve kültür alanlarında anahtar mevkilerde bulunan; yükseköğrenimli ve zihinsel / entelektüel çalışmayla gelir elde edenlerden oluşan, ortak kimlik ve çıkarlara sahip bir yeni sosyal sınıf var. Bu «**kültür burjuvazisi**» hem Batı hem de Doğu Bloku ülkelerinde, üretimi ve yeniden üretimi denetliyor; elindeki «**kültür sermayesi**» yoluyla güç ve etkinlik kazanıyor. «Kültür sermayesi», alışılmış sermayeden farklı olarak, maddi değil, sembolik nitelikte. Ama uygulanabilir bilgi halinde maddi sermayeye (paraya) de dönüşebiliyor. Nitekim kültür sermayesine sahip olanlar, «toplumsal fazla»nın giderek artan bir bölümünü elde etmekte.

«KÜLTÜR SERMAYESİ»

«Kültür sermayesi»ni mesleki eğitim ve

beceri anlamında «beşeri sermaye»den ayırmak gerekiyor. Kültür sermayesi doğrudan doğruya sosyal ilişkilerle, toplumdaki iktidar ve egemenlik ilişkileriyle ilgili. İçerdiği «teorik bilgi»ye sahip olanlar, başkaları üzerinde denetim / egemenlik kurabiliyorlar. Gouldner'a göre, şimdi batı toplumlarında «kültür burjuvazisi», (şirketler büyüdükçe etkinlikleri gittikçe azalan) «geleneksel», sermaye sahibi burjuvaziye karşı iktidar mücadelesi vermekte.

«Kültür sermayesi» kavramını kullanan bir başka toplumsal bilimci olan **Pierre Bourdieu** «kültür burjuvazisi»ni, para sahibi burjuvazi yanında egemen sınıfın bir parçası olarak niteliyor. Dolayısıyla ikisi arasında bir çelişki ve mücadele görmüyor. Bourdieu'ye göre, kültür burjuvazisinin «sömürüye dayanmayan,» kültürel egemenliği söz konusu.

BİLGİ SINIFI VE «GELENEKSEL» BURJUVAZİ

Neo-Marksist bir çerçevede konuya yaklaşan **John Roemer** ve **Erik Wright** adlı yazarlar ise bilgi sınıfının «kültür sermayesi»ne değil, teorik bilgi ve becerilerden oluşan kaynaklara («skill assets»), alışılmış bir ifadeyle, «beşeri sermaye»ye sahip olduğu görüşünde. Onlara göre, bilgi ve beceri sahibi oluş, başlıbaşına bir sömürü kaynağı oluşturuyor. Bu nedenle bilgi sınıfının çıkarları para sermayesine sahip burjuvaziyle çelişmekte. Ancak bilgi sınıfı, işçilere nazaran, kapitalist düzene daha bağlı.

Bill Martin ve **Ivan Szelenyi** adlı yazarlar da yukarıda değindiğimiz farklı yaklaşımların bir sentezini yaparak, yükseköğrenimli sınıfın sahip olduğu teorik bilginin biri pratik, diğeri sembolik iki yönü bulunduğunu öne sürüyorlar. Bu bilginin pratik; «beşeri sermaye» yönü, sahiplerine ekonomik kazanç getiriyor. Bu nedenle bilgi sınıfı «sömürü»de ge-

leneksel burjuvazinin ortağı durumunda. Bilginin sembolik yönü ise, bilgi sınıfına otorite, yani güç sağlamakta. Bilgi sınıfı «sermaye»-sinin birinci yönü ağır bastığında geleneksel burjuvaziyle uzlaşıyor; ikinci yönü ağır bastığında onunla çatışıyor.

Görüldüğü gibi, «bilgi toplumuna geçiş» ve sonuçları batılı toplumsal bilimcileri hayli uğraştıran konular.

BİZİM AÇIMIZDAN ANLAMI?

Batı'da yaşanmakta olan ve batılı toplumsal bilimcilerin çözümlemeye çalıştıkları bu, «sanayi devrimi kadar köklü» sosyal değişmelerin, bizim toplumumuz açısından olması sonuçları nelerdir? Tüm bu gelişmeler bizim bakımdan ne gibi bir anlam taşıyor?

Üzerinde öncelikle düşünmemiz gereken hususlardan biri, uluslararası alanda yeni bir işbölümüne doğru gidilmekte oluşu. Görüldüğü kadarıyla önümüzdeki yüzyılda **sanayi / tarım** toplumları şeklindeki temel bölünme yerini **bilgi / sanayi** toplumları şeklindeki bölünmeye bırakacak. Ülkemiz bu işbölümünün hangi yanında yer alacak? Bu işbölümünde «**aşağıda**» değil de, «**yukarıda**» kalan ülkeler arasına girmek istiyorsak ne yapılmalı? Bilgi toplumu olma, «muasır medeniyete ulaşma» şansımız nedir? Bu, önemli bir ölçüde, değişmekte olan dünyamızda olup bitenlere doğru teşhisler koyabilmemiz; politikalarımızı ona göre saptamamıza bağlı.

Gelişmiş toplumlarla **etkileşime açık** bir toplum oluşumuz, bilgi toplumu olmaya yönelebilmemiz açısından bir üstünlük sağlıyor. Gelişmiş ülkelere bilim ve teknoloji alabiliyoruz. Nitekim çeşitli gelişmiş teknolojiler, bilgisayarlar, diğer elektronik aygıtlar, vb. ülkemize (olanaklarımız ölçüsünde) girebilmekte. Ama bu makinelerin ardındaki «teorik bilgi»yi alma, üretme ve yaymada ne ölçüde başarılıyız? Bu açıdan bakıldığında durum

umut verici görünmüyor.

BİZDE «BİLGİ SINIFI»

Son yirmi yılda ülkemiz de, kendi ölçülerine göre, yükseköğrenimin yaygınlaşmasına sahne oldu. Yükseköğrenimliler bizde de sayıları bir milyona yaklaşan küçümsenmeyecek bir «azınlık». Yükseköğrenim görmekte olanların sayısı da 300.000 dolayında. Ülkemizde de bir «bilgi sınıfı»ndan söz edilebileceği oldukça açık. Ne var ki, yine de bizde yükseköğrenimden yararlanma oranı gelişmiş ülkelere ve bazı benzer konumda ülkelere nazaran oldukça düşük.

«Bilgi sınıfı»mızın nicelik olarak genişlemekte olduğuna kuşku yoksa da, nitelik olarak övünülecek bir düzeyde olduğu söylenemez. Bu bakımdan ne yazık ki hayli geriyiz. Çeşitli ulusların bilimsel araştırmaya ayırdıkları kaynakları ve bu alanda sağladıkları başarıları (kabaca da olsa) ölçen çeşitli göstergeler, geriliğimizi ortaya koymakta. Örneğin, gelişmiş ülkelere araştırma-geliştirme harcamalarının GSMH'ya oranı % 1-3 arasında değişirken, Türkiye'de yalnızca % 0,2 dolayında. Uluslararası nitelikte bilimsel yayınlar açısından ülkeler arasında 45. sırada geliyoruz. Öte yandan bizim de bir bilim politikasına ihtiyacımız olduğu fikri ülkemizde henüz yeni uyanmıştır.

YÖK ÖNCESİ

1980'lere gelindiğinde ülkemizde yükseköğretim ve bilimsel araştırma alanlarında, gelecekte bir «bilgi toplumu» olmamızı mümkün kılacak, en azından ileri ülkelere göre ayak uydurabilmemizi sağlayacak önlemlerin alınması zamanı kuşkusuz gelmişti. Üniversitelere ve araştırma kuruluşlarına daha geniş bir özerklik verilmesi; yükseköğre-

timin daha ademi merkeziyetçi bir yapıya kavuşturulması; o güne kadarki birikimi ile ülke çapında örnek olan yükseköğretim kuruluşlarının bu özelliklerini daha da güçlendirmelerine elverecek teşviklerin sağlanması; bu kuruluşların daha nitelikli eleman yetiştirme alanında rekabet etmelerini teşvik edecek ortamın yaratılması, bu alanda izlenecek politikanın temel taşları olmalıydı. Bilimde ileri giden ülkelerin bunu «çoğulcu ve yarışmacı» bir yükseköğretim rejimi ile başardıkları oldukça açık bir gerçektir. Kuşkusuz, yalnızca yükseköğretimde değil, tüm eğitim sistemi-mizde bu yönde reformlara ihtiyaç vardı.

YÖK'LE GELEN

YÖK ile birlikte gelen düzenlemeler ise buna taban tabana zıt bir politika tercihinin dayanmakta. YÖK'le birlikte yükseköğretim özerklikten hemen tamamen arındırılarak, koyu merkeziyetçi bir yapıya büründürüldü; yükseköğretimde bir örnekletirme amaç edinildi. Mümkün olduğu kadar çok sayıda öğrenciyi, «üniversite»ye almak esas hedef haline geldi.

YÖK'le birlikte gelen düzenlemelerle ülkemizde bilimin ve yükseköğretimin düzeyinin yükseltildiği hayli kuşkuludur. Akademilere ve yüksekokullara «üniversite» adı verilerek, üniversite sayısı artırılmış; kontenjanlar önemli ölçüde genişletilerek, toplam öğrenci sayısında artış sağlanmıştır. Ama çok sayıda öğretim üyesi, çeşitli nedenlerle ayrılırken; üniversiteler, mesleğin gerektirdiği nitelikleri haiz öğretim üyesi bulmakta güçlük çekmekte. Bilimle uğraşma, üniversite öğretim üyeliği cazibe ve itibarından çok şey yitirmiştir. Üniversitelerde değil araştırma yapılması, eğitim faaliyetinin bile gereği gibi yapılabildiği konusunda ciddi kuşkular vardır.

Öte yandan pek çoğu ağır bir ders yükü altında olan öğretim üyeleri arasında

araştırmaya zaman ayırlamayışı, gelişmiş ülkelerdeki araştırma ve eğitim kuruluşlarıyla temaların kısıtlılığı; en temel öğretim ve araştırma araç ve gereçlerinin (örneğin Batı'da yayınlanan kitap ve dergilerin) temin edilemeyeşi yaygın şikâyet konuları arasındadır.

Denebilir ki, YÖK başkanının «Bir ziraat doçentinin tarih profesörü olarak atanabileceği» şeklindeki sözleri, üniversitelerimizin yönetimine egemen olan, niteliğe değil niceliğe önem verme zihniyetini özlü bir şekilde ifade etmektedir.

YÖK'ün ülkemizde yükseköğretim ve bilimsel araştırmanın düzeyinin yükseltilmesi açısından üniversitelerimize ne getirdiği, ne götürdüğü, eksiklikler ve yetersizlikler konusunda nesnel bir değerlendirme araştırmasına ihtiyaç olduğu kuşkusuzdur. YÖK üçüncü yılına girerken gerek iktidara, gerek muhalefete mensup bazı milletvekillerinin YÖK rejiminin gözden geçirilmesi talebini dile getirmiş olmaları bir rastlantı sayılamaz.

BİZDE «TEORİK BİLGİ» SAHİPLERİ

Gelişmiş ülkelerdeki toplumsal bilimcilerin «bilgi toplumu» ve «bilgi sınıfı» üzerine çalışmalarının bizim açımızdan anlamlı olan (burada kısaca değinebileceğim) başka bir yönü de, bu alanda geliştirilen teorilerin ülkemizdeki siyasal güç odaklarının daha gerçekçi ve derinliğine bir çözümlemesi için bazı ipuçları vermesi.

Henüz nispeten küçük de olsa, «bilgi sınıfı» toplumumuzda da sosyal ve siyasal bir güç olarak varlığını hissettiriyor. Bugün bizde de toplumun ve ekonominin çeşitli kesimlerinde belirli mevkilere ulaşabilmek için nitelikli bir yükseköğrenim görmüş olmak asgari bir şart haline gelmiştir. Sermayesi «bilgi» olan ve bilgileri sayesinde milli gelirden giderek büyüyen bir pay alan; siyasal hayatta giderek daha geniş ölçüde etkinlik

gösteren bir «yükseköğrenimliler zümresi» bizde de bulunuyor.

ANLAMLI BİR BÖLÜNME

Bu zümrenin kendi içinde hayli anlamlı bir bölünmeye konu olduğu da ileri sürülebilir. Teknik alanda teorik bilgi sahiplerinin (mühendisler, mimarlar, işletmeciler, doktorlar, vb.) bilgilerini sermayeye (paraya) dönüştürmede olsun, toplumdaki siyasal güç merkezlerine yükselmeye olsun hayli yol kattıkları gözleniyor. Buna karşılık, kültür dallarında teorik bilgi sahibi olanların (sosyal bilimciler, sanatçılar, yazarlar, vb.) bilgi sermayelerini, paraya ve siyasal güce tahvil etmede aynı ölçüde başarılı olamadıkları söylenebilir.

Bu durumun «bilgi sınıfı»mızın politik eğilimlerinde de yansımaları bulunduğunu savunulabilir. «Teknik» eğitilmişlerin genellikle, yükseköğrenim yoluyla kendilerine yükselme, para ve iktidar yollarını açan, rekabete dayalı bir piyasa ekonomisinden yana oldukları gözleniyor. «Kültür» eğitilmişler ise, bilgilerinin fazlaca «para etmediği» piyasanın

genellikle aleyhinde ve piyasaya eleştirel bir gözle bakıyorlar. Devletin (bir açıdan bakılırsa, onlar lehine) piyasaya müdahale etmesi talebinin bu kesim arasında daha yaygın olduğu görülüyor.

Nihayet, teknik eğitilmişler genel olarak kültür alanındaki «yoksulluk»ları, kültür eğitilmişler de genel olarak teknik konulardaki yetersizlikleri ile temayüz etmekte.

Batı'da şekillenmekte olan bilgi toplumunun ve bu toplumu anlama-açıklama çabalarının izlenmesi, toplumumuz için çok çeşitli açılardan anlam taşımaktadır.

KAYNAKLAR

- Daniel Bell, **The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting**, New York 1973.
- G. Bergendahl (ed.), **Knowledge Policies and the Traditions of Higher Education**, Stockholm 1984.
- Eyerman - Svensson - Söderquist (eds.), **Intellectuals, Universities and the State** (bu yıl yayınlanacak).
- A. W. Gouldner, **The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class**, New York 1979.
- G. Konrad - J. Szelenyi, **The Intellectuals on the Road to Class Power**, New York 1979.
- P. Bourdieu - J. - C. Passeron, **Reproduction in Education, Society and Culture**, London 1977.

Değişik Perspektiflerden Teknoloji

Hacer Ansal

Hacer Ansal, İTÜ İşletme Fakültesi eski araştırma görevlisidir.

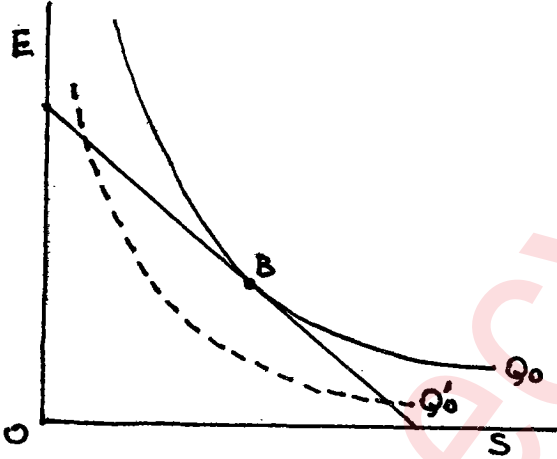
Son on beş yıl içinde, teknolojinin az gelişmiş ülkelerin gelişmesindeki rolü bağlamında canlanan bir teknoloji tartışmasına tanık olmaktadır. Daha önce teknoloji gelişmenin 'tarafsız' bir belirleyicisi olarak kabul ediliyor, teknolojinin nasıl, kimler tarafından, nerede ve hangi amaçlara yönelik olarak geliştirildiği pek sorgulanmıyordu. Siyasal bağımsızlığına kavuşmuş bir ülke, en gelişmiş teknolojiyi ne kadar çabuk ve çok getirtirse, ekonomik gelişme o kadar çabuk sağlanır, yaşam standartları o kadar çabuk yükselir sanılıyordu. Teknoloji, geliştirildiği toplumdan bağımsız, alınır satılır bir mal olarak görülmekteydi. Çeşitli az gelişmiş ülkelerdeki uygulamalarda öngörülen hedeflere ulaşmadaki başarısızlıklar —ya da çok sınırlı başarılar— teknolojinin çok çeşitli boyutlarının bulunduğu gerçeğini ortaya çıkardı. Farklı görüşler teknolojinin değişik boyutlarını gündeme getirdi ve teknoloji enine boyuna tartışılmaya başlandı.

Bu yazıda teknolojinin ele alınışı açısından çok farklı üç yaklaşımı kısaca gözden geçirmek istiyorum. Bunlar, neo-klasik iktisat kuramı, «uygun teknoloji» ekolü ve Marksist yaklaşımdır.

Neo-klasik İktisat Kuramında Teknoloji

Teknolojinin uzun yıllar gelişmenin tarafsız bir belirleyicisi olarak görülmesinde, kuşkusuz, neo-klasik iktisadın teknoloji seçimi modelinin büyük rolü olmuştur. İktisat ders kitaplarında, hepimizin hatırlayacağı gibi, neo-klasik yaklaşım üretimi, birtakım «girdiler»in (sermaye, emek, makineler, hammadde vb.) «çıktılar»a (mallar, hizmetler) dönüştürülmesi diye anlatmaktadır. Bu dönüşürmenin nasıl gerçekleştirileceği ise kullanılan bir «teknoloji» tarafından belirlenir. Bu süreç en genel biçiminde neo-klasik üretim fonksiyonu ile ifade edilir.

Bu fonksiyon, en önemli iki girdi, sermaye ve emek, alınarak ifade edildiğinde, çıktı miktarı $Q = T(S, E)$ olur. Bu ilişkinin aşağıdaki gibi grafikleştirilmiş ifadesinde Q_0 eğrisi, farklı emek-sermaye bileşimlerine sahip, aynı miktarda çıktı üreten ve aynı verimlilikte olan sayısız tekniği temsil eder.



Neo-klasik yaklaşım için sorun artık, farklı emek-sermaye yoğunlukları olan bu teknikler arasında seçim yapmaktır. Değişen fiyatlara göre bu girdilerin optimum bileşimleri de değişeceğinden teknik seçiminin tek belirleyicisi emek ve sermayenin göreceli fiyatlarıdır. Bu yaklaşıma göre, bir ülkede tüm üretilen faktör fiyatlarına göre belirlenen (örneğin B noktasındaki) teknikler kullanılarak yapıldığında, firmalar kâr maksimumlaştırılması amaçlarını gerçekleştirebildikleri gibi, ülkede tam istihdam da sağlanabilmektedir. Eğer bu sağlanamıyor, ülkede işsizlik baş gösteriyorsa bunun sorumlusu devletin koyduğu teşvikler, asgari ücret politikaları ve sendikalaradır.

Neo-klasik iktisat kuramında teknolojik ilişkilerin böyle bir sürekli eğri ile gösterilmesi, her biri tartışmaya açık çeşitli varsayımlar içermektedir. En önemlisi, belirli bir ölçekte belirli bir malı üretmek için kullanılabilecek sonsuz ya da çok fazla sayıda aynı verimlilikte teknik olduğu kabul edilmektedir. Bu tekniklerin ürettiği mallar arasında kalite ya da nitelik farkı bulunmamaktadır. Emek ve sermayenin rahatlıkla birbirini ikame edebildiği, sermayenin bölünebilirliği ve ölçülebilirliğinin yanı sıra emeğin homojenliği ve ölçülebilirliği de varsayılmaktadır.

Teknolojik değişim ise neo-klasik iktisatta aynı malın aynı ölçekte daha az girdi kullanımı ile üretimi olarak görülmektedir. Yani Q_0 eğrisi, şemada görüldüğü gibi kayarak Q_0' eğrisini oluşturmakta ve aynı verimlilikte çok sayıda tekniğin bulunduğu varsayımı teknolojik değişim sonrasında da aynen sürmektedir.

Böyle bir kuramsal çerçeve, mevcut olduğu varsayılan, çok fazla sayıda, farklı faktör yoğunluğundaki teknolojik alternatifin nasıl ortaya çıktığını aydınlatmaktan uzaktır. Günün fiyatlarını yansıtan faktör bileşimlerinden çok farklı teknolojik alternatifleri acaba hangi güçler yaratmaktadır? Örneğin, bir toplumda emeğin fiyatı sermayeye göre düşük ise neden o toplumda sermaye yoğun üretim teknikleri geliştirilmiş, kullanıma hazır beklemekte olsun? Bu soruların yanıtlarını bulmak olanaksızdır.

Teknolojik değişimlerin nasıl gerçekleştiği incelendiğinde görülmektedir ki, üretim teknikleri uzun yıllar araştırılır, çeşitli değişikliklere uğrar ve ondan sonra uygulamaya koyulur. Bilim ve tekniğin mevcut düzeyine koşut olarak toplumun sosyal ve ekonomik tüm özellikleri —faktör fiyatları da dahil— bu üretim tekniğine yansır. Zamanla bu koşullar —yani neo-klasik mantık içinde, faktör fiyatları— değiştiğinde şirketler çeşitli araştırmalar yaparak başka bir teknik geliştirebilir.

rirler. Yukardaki şemada gösterilen eğri üstünde belirli bir noktadan başka bir noktaya gelinir (1). Ancak geliştirilen tekniğin bir faktör ikamesi mi, yoksa bir teknolojik değişim mi olduğunu neo-klasik yaklaşımın nasıl saptadığı belirsiz kalmaktadır. Üretim tekniklerinin geliştirilme mekanizmaları, belli bir anda aynı verimliliğe sahip sayısız tekniklerden oluşan eğrilerden söz etmeyi anlamsız kılar. Ama neo-klasik iktisadın bu eğrileri, teknolojinin çeşitli sosyal ve politik boyutlarını ideolojik olarak maskeleyerek kullanışlı olmaktadır.

«Uygun Teknoloji» Ekolü

«Uygun teknoloji» yaklaşımı, azgelişmiş ülkelerin sanayileşmesinde karşılaşılan çeşitli sorunların —örneğin eşitsiz gelir dağılımı ve işsizliğin— analizinde teknolojiyi merkezi bir konuma yerleştirmektedir. Bu görüşe göre teknoloji, bazı insanların bazı bilgilere dayanarak bir şeyler üretmek için yaptıkları makineler, alet ve edevat değildir. Teknoloji, kullanım değerlerinin yaratılmasında ve bunlardan yararlanılmasında gereken tüm bilgi, beceri ve süreçleri kapsamaktadır. Bu yüzden de üretilen şeylerin doğası ve niteliklerinin yanında bunların nasıl üretildiği, yönetim ve pazarlama teknikleri, ülkedeki eğitim düzeyi, hukuki, finansal ve politik durum da teknoloji bağlamında ele alınmalıdır.

«Uygun teknoloji» yandaşlarından F. Stewart'a göre teknoloji bir sürü teknikten oluşur ve bu tekniklerin gelişimi tarihi bir süreç meselesidir. Bir tekniğin bulunmasıyla uygulamaya konulması arasında çok uzun yıllar geçtiği çok görülen bir durumdur. Tekniğin özellikleri zamanından ve ekonomik koşullardan büyük ölçüde etkilenir ve geliştirilen teknik ancak belirli bir ekonomik ortam içinde yaşayabilecekse uygulamaya sokulur. Bu yaşayabilirlik ise, yeni tekniğin ortaya çıkardığı

yeni kaynak kullanımının o ülkenin olanaklarıyla ne denli uyum içinde olduğuna bağlıdır. Bunun yanı sıra, geliştirilen tekniğin ülkedeki hem üretim hem de tüketim kalıpları ile uyumlu olması gerekmektedir. Üretilen ürünün niteliği, üretim sürecinin organizasyonu, üretim biriminin ölçeği, dolayısıyla hitap edilen pazarın büyüklüğü, kullanılan enerjinin türü ve miktarı, yaratılan iş alanının büyüklüğü ve niteliği, tamamlayıcı girdiler, yarı mamul gereksinimleri ve altyapı tesislerinin gelişmişlik düzeyi gibi teknolojiyi etkileyen tüm faktörler geliştirildiği ülkenin damgasını teknolojiye vurur. Bu yüzden de teknolojinin, sosyal ve ekonomik koşullar karşısında tarafsızlığı söz konusu olamaz (2).

Yapılan araştırmalar, üretim tekniklerinin çok büyük bir yüzdesinin gelişmiş ülkelerde geliştirildiğini göstermektedir. Bu ülkelerin sosyal ve ekonomik koşullarının ise azgelişmiş ülkelere çok farklı olduğu açıktır. Gelişmiş ülkelere azgelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere yapılan direkt teknoloji transferleri, bu ülkelere verimsiz üretime, gelir dağılımı dengesizliklerine yol açmaktadır. Sermayenin kıt olmasına rağmen gelişmiş ülkelere —genellikle çok büyük maliyetlerle— satın alınan sermaye-yoğun teknikler bir yandan işsizlik yaratırken, öte yandan da ülkenin teknik kapasitesinin dışında uzmanlıklar gerektirmektedir. Satın alınan bu teknolojiler ülkeye genellikle ithal malı girdileri ile, yöneticileri ile ve teknik uzmanlarıyla birlikte gelmektedir. «Uygun teknoloji» ekolüne göre, tüm bu sayılan nedenlerden dolayı, gelişmiş ülke teknolojileri Üçüncü Dünya ülkeleri için uygun olmadığı gibi, gelişmiş ülkelere teknolojik bakımdan bağımlılığa yol açmaktadır.

Bu okulun yandaşları, gelişmiş ülke teknolojilerinin büyük pazarlara hitap etmeleri nedeniyle büyük ölçekli olduğunu, bunun da genellikle sermaye-yoğun teknolojilerle gerçekleştirildiğini ileri sürmektedirler. Diğer yan-

dan bir toplumun kültürel değer yargıları da kullandığı teknolojiden bağımsız düşünülemez. Gelişmiş batılı ülkelerden transfer edilen teknolojiler, azgelişmiş ülkelerin tüketim alışkanlıkları ile birlikte, sosyal yapısı ve değer yargılarında da değişikliklere kaynaklık etmektedir. Bu yüzden, teknoloji transferinde batılı ülkelerin tüketim alışkanlıklarını içinde barındıran büyük ölçekli, sermaye-yoğun teknolojiler sorunlar yaratmaktadır (3).

Uygun teknoloji tartışmalarında çözüm yolu olarak genellikle iki nokta vurgulanmaktadır. Birincisi, teknoloji transferi yapılırken Üçüncü Dünya ülkeleri, kendi toplumlarının tüm koşullarını göz önünde bulundurarak uygun **teknoloji seçimi** yapmaya çalışmalıdırlar. İkincisi, Üçüncü Dünya ülkeleri, kendi bilimsel ve teknik kapasitelerini kullanarak ülkelerinin sosyal ve ekonomik koşullarına göre **kendi teknolojilerini yaratmalıdırlar**. Bunun için de bu ülkelerin etkin bir bilim ve teknoloji politikası benimsemeleri ve bu politikalarda sosyal, ekonomik, kültürel bağımsızlığı ve kendi kendine yeterli hale gelmeyi birincil hedef edinmeleri gerekmektedir (4).

Bu yaklaşım içinde, uygun teknolojinin yaratılması ya da seçimi için önerilen kriterler en genel hatlarıyla şöyle özetlenebilir: a) Azgelişmiş ülkelerde çok ucuza ve bol miktarda bulunan emek, gelişmiş ülkeler karşısında görece bir üstünlük sağlar. Bu ucuz emekten mümkün olduğu kadar yararlanmak için emek-yoğun teknolojiler kullanılmalıdır. b) Azgelişmiş ülkelerde yüksek teknolojik bilgilerle donatılmış emek çok sınırlı olduğundan kullanılan teknolojiler organizasyon, işleyiş, bakım ve onarım açısından basit olmalıdır. c) Zaten pazarları küçük olan bu ülkelerde küçük ölçekli sermaye-yoğun üretim birimleri yeğlenmelidir. Böylece daha fazla sayıda girişimcinin daha az sermaye ve deneyim ile bu teknolojileri kullanabilmeleri sağlanacak, bu da daha eşit bir gelir dağılımı yaratacaktır. d) Azgelişmiş ülkelerde,

küçük bir ayrıcalıklı kesimin değil, geniş halk kitlelerinin temel gereksinimlerini karşılayacak malların üretimine öncelik tanıyan teknolojiler kullanılmalıdır.

Üçüncü Dünya ülkelerinin kendi kendilerine yeterli olabilmesi ve gelişmiş batılı ülkelere karşı bağımsız olabilmesi için geliştirilmiş olan bu önermeler «ulusal» bir teknolojinin gerekliliğini vurgular ve halkın yararlarından bahsederken oldukça «ilerici» bir konumda görünmektedir. Fakat bu kuramsal çerçeveye bazı tutarsızlıkları ve belirsizlikleri de içinde barındırmaktadır. Örneğin, Üçüncü Dünya ülkelerinin emek-yoğun, küçük ölçekli ve basit —dolayısıyla geri— teknolojiler kullanarak batılı ülkelerin gelişmişlik düzeylerine nasıl ulaşacağı açık değildir. Diğer yandan daha az sermaye-yoğun ve küçük ölçekli teknolojilerin daha yaygın kullanımı, dolayısıyla biraz daha fazla sayıda kapitalistin varlığı ile o ülkedeki emekçilere ne yarar sağlanacağı ve bunun ülkedeki gelir dağılımını nasıl olumlu bir yönde etkileyeceği belirsiz kalmaktadır.

«Uygun teknoloji» yaklaşımının, neo-klasik iktisat kuramına göre teknoloji tartışmasını hayli zenginleştirici bir etkisi olmuştur. Teknolojinin, sosyal ve ekonomik koşullar karşısında tarafsız olmadığı, geliştirildiği toplumların özelliklerini içinde barındırdığı, buna karşın o toplumları da etkilediği ve biçimlendirdiği görüşleri tartışmaya değişik boyutlar getirmiştir. Fakat bu ulusalcı yaklaşım, Üçüncü Dünya ülkelerinde de sınıfların var olduğu, teknolojilerin kullanıldığı üretim birimlerinde emek-sermaye çelişkinin alabildiğine yaşandığı gerçeğini göz ardı etmektedir. Bu yüzden, Üçüncü Dünya ülkelerinde emeğin ucuzluğuna dayanarak emek-yoğun teknolojileri savunabilmekte, dolayısıyla bu ülkelerde ücretlerin düşüklüğünü bir üstünlük olarak değerlendirerek bu avantajın sürekliliğini öngörebilmektedir. Bu ülkelerde ücretlerin düşüklüğünün çoğu zaman burju-

va demokrasilerine yapılan otoriter müdahaleler yoluyla gerçekleştirildiği göz önünde bulundurulursa, bu yaklaşımın ilericiliği de oldukça kuşkulu bir hale gelmektedir (5).

Marksist İktisat Kuramında Teknoloji

Marksist yaklaşımda teknoloji tartışması, özgül bir üretim tarzı olarak kapitalizmin hareket yasalarının, özellikle de kapitalist emek sürecinin analizinde ön plana çıkmaktadır. Kapitalizmde üretimin amacı —diğer toplumlardan farklı olarak— sadece kullanım değerleri değil, mübadele değeri üretmektir. Yani üretim, doğrudan doğruya sermayenin büyümesi, **artıkdeğer** elde etmesi amacıyla yapılır. Kapitalist üretim süreci, iki sürecin bir birliğidir: Kullanım değerlerinin üretildiği **emek süreci** ile belli bir miktar değer genişleyerek daha büyük bir değer halini aldığı **değerlenme süreci**.

Toplumun varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan emek süreci, her şeyden önce insanla doğa arasındaki bir ilişki sürecidir. İnsan, tüm denetimin kendisinde olduğu emek süreci içinde doğa ile birlikte kendini, yeteneklerini ve bilincini de dönüştürür. Fakat kapitalizmin gelişimi ile birlikte emek sürecinin üretici insan için yaratıcı olma niteliği de yitmiştir. Kapitalist emek sürecinde, sermayenin özgül amacı olan artıkdeğer üretimi, emek sürecini kendine tabi kılmaya çalışır. Emek süreci en fazla artıkdeğer üretimini gerçekleştirecek biçimde dönüştürülme istenir.

İş süresince işçi, kendisine ödenen ücretin değerine eşit bir değer yarattığı gerekli-emek süresi dışında kalan zaman boyunca artık emek harcayarak kapitalist için artıkdeğer üretmektedir. Artıkdeğerin büyüklüğü artık emek miktarına bağlı olduğundan kapitalist artık emek miktarını mümkün olduğu kadar artırmaya çalışacaktır. Bu iki yol-

dan sağlanabilir: Birincisi, gerekli emek miktarı sabitken toplam emek miktarını artırmak, yani işgününü uzatmak; ikincisi, işgünü sabitken gerekli emek miktarını azaltmak. Marx, birinci yola **mutlak** artıkdeğer üretimi adını vermekte, ikincisini ise **görelî** artıkdeğer üretimi olarak nitelemektedir.

Mutlak artıkdeğer üretimi işgününün uzunluğu ile sınırlıdır. İşgününün uzunluğunun ise hem biyolojik nedenlerden kaynaklanan, hem de sınıf mücadelesinin etkilerinden doğan belirli aşılabilir sınırları vardır. Bu yüzden sermaye için asıl başvurulması gereken yol görelî artıkdeğer üretimidir.

Görelî artıkdeğer üretiminde en önemli etken (ücretlerin düşürülmesi yine sınıf mücadelesine bağlı olarak sınırlandığından) emeğin üretkenliğinin artırılmasıdır. Bu da üretim tekniklerinin geliştirilmesi ile sağlanır. Bu amaçla sermaye, başlangıçta devraldığı üretim tekniklerini sürekli olarak değiştirmiş, hem işin örgütlenmesinde hem de kullanılan üretim araçlarında değişiklikler yaparak emek sürecine bambaşka bir nitelik kazandırmıştır.

Sermaye doğası gereği, teknolojiyi sürekli olarak geliştirirken, kapitalist emek sürecinin tarihsel gelişimi içinde, işi küçük parçalara ayırıp işçiyi becerilerinden kopararak vasıfsızlaştırmak; hiyerarşik ve otoriter bir iş örgütlenmesi getirmek; kafa ve kol emeğini birbirinden ayırmak; makinelerin giderek hem emeğin yerini almasını, hem de onu kendilerinin uzantısı haline getirmelerini sağlamak eğilimlerini göstermiş ve bu gelişmelerle emek üstündeki egemenliğini sürekli pekiştirmiştir.

Kapitalizm, emek sürecinde gerçekleştirdiği bu değişikliklerle bir yandan emeğin üretkenliğini artırırken diğer yandan da vasıflı emeğe olan bağımlılığını azaltmaya çalışarak emek sürecinin kontrolünü tümüyle elde etmeyi amaçlamıştır. Bu nedenle, kapitalist emek sürecinde işin tasarımı, düzenlen-

mesi ve denetimi tamamen üretici işçiden koparılmış, ayrı bir merkezde toplanmıştır. Üretim bilgisinin toplandığı bu merkezlerde bilim adamları, mühendisler ve teknisyenler sermayenin amacına yönelik biçimde yeni iş örgütlenme düzenleri ve makineler —yani yeni üretim teknolojileri— geliştirirler.

Yüzyılın ilk çeyreğinde geliştirilen Taylorculuk'un «bilimsel yönetim» teknikleri ve Fordizm'in mekanik montaj hattı gibi yaygınlaşan uygulamalar, küçük parçalara ayrılmış işin zaman ve hareket etütleriyle belirlenmiş sınırlar içinde sürekli tekrarlanan operasyonlara indirgenmesini sağlamıştır. Çağdaş elektronik teknoloji ise günümüzün işçisini montaj hattı işçisinden bile daha vassıfızsılaştırmış, örneğin nümerik kontrollü takım tezgâhlarının hizmetçisi durumuna getirmiş ya da robotlarla yarışmak zorunda bırakmıştır. İşçilerin, kapitalist emek sürecinde gelişen bu baskılara karşı çeşitli tepkileri (yüksek iş devri oranı, işten kaytarma, sabotaj, vb.) sermayeyi alternatif denetim biçimleri aramaya zorlamış; kimi yerlerde iş genişletme, iş zenginleştirme, yarı özerk çalışma grupları, yönetime katılma gibi düzenlemeler gündeme gelmiştir (6).

Kapitalist emek sürecinin tarihi boyunca üretim tekniklerinin sermaye-emek çatışmasının dinamiğinde belirlenmesi, kapitalist üretim ilişkileri ile teknoloji arasındaki etkileşimden kaynaklanmaktadır. Bu çelişki içinde tarafların göreceli güçleri teknolojinin gelişme yönünü belirlerken, geliştirilen teknoloji de tarafların göreceli konumlarını etkileyerek üretim ilişkilerini yeniden üretir. Bu karşılıklı belirlenim içinde kapitalist sistemin ürettiği çeşitli sorunlara —eşitsiz gelir dağılımı, işsizlik, yabancılaşma, vb.— kısa dönemli çözümler bulmak olanaksızdır. Bütün bu sorunların çözümü ulaşmasını uzun vadede bir toplumsal dönüşüm içinde düşünmek kaçınılmaz olmaktadır.

Sonuç olarak, gerek neo-klasik, gerekse

«uygun teknoloji» yaklaşımları, teknolojinin taşıdığı sınıf mücadelesi boyutunu göz ardı etmektedir. Neo-klasik iktisat kuramı, teknolojiyi tüm tarihsel ve toplumsal içeriğinden soyutlayarak «tarafsız» bir olgu olarak gösterirken; «uygun teknoloji» ekolü, teknolojiyi gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler bağlamında tartışarak, ulusların birbirleri üstünde kurdukları egemenliklerin bir boyutu olarak göstermekten öteye geçememektedir. Marksist analiz ise, teknolojinin sınıf çıkarlarından bağımsız, toplumun bütününe yararına (gelişmiş batılı toplumlar da dahil) gelişemeyeceğini ortaya koymakta; bunun da ötesinde üretim araçlarının mülkiyeti sorunu çözümlendiğinde dahi, daha ileri bir toplumsal düzeye ulaşmak için köklü bir teknolojik dönüşüm gerektiğini göstermektedir.

Nisan 1985

NOTLAR

- (1) Daha geniş bilgi için bak. F. Stewart, «Choice of Technique in Developing Countries», Charles Cooper (Ed.), **Science, Technology and Development**, Frank Cass, 1973.
- (2) F. Stewart, **Technology and Underdevelopment**, The MacMillan Press, London, 2nd Edition, 1978.
- (3) Bir toplumun değer yargıları ile teknoloji arasındaki ilişkiler için bak. E. F. Schumacher, **Small Is Beautiful**, Harper and Row, N. Y. 1975.
- (4) Amilcar Herrera, «Science and Technology in a New Approach to Development», teksir, Temmuz 1977.
- (5) Azgelişmiş ülkeler açısından emek-yoğun teknolojilerin daha geniş bir eleştirisi için bak. A. Trak, «Labor Intensive Technologies for Underdeveloped Countries: A Critique», Department of Economics, McGill University, (yayınlanmamış doktora tezi), 1980.
- (6) Kapitalist emek sürecinin günümüze kadar geçirdiği nitel değişikliklerin geniş bir analizi için bak. H. Braverman, **Labor and Monopoly Capital**, Monthly Review Press, 1974.

İktisat Yazınında Teknoloji

Ayşe Buğra

İÜ İktisat Fakültesi eski öğretim üyesi Dr. Ayşe Buğra, McGill Üniversitesine bağlı Centre for Developing-Area Studies mensubudur. Yazarın Trak soyadıyla çeşitli dergilerde yayımlanmış yazıları var.

İktisatçıların yerleşmiş, yaygın olarak kabul edilmiş bir kuramsal çerçeve içinde inceleyip açıklayamadıkları birçok konudan biri de teknolojik gelişme. Bu konudaki araştırmalarda kullanabileceğimiz belirli bir kuramsal çerçeveden yoksun olmamıza karşın, iktisadi düşünce tarihine, özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra yapılan bazı çalışmalara baktığımızda, konuyla ilgili bazı ilginç gözlemlere ve saptamalara rastlayabiliyoruz. Bu yazının amacı Adam Smith'ten günümüze kadar teknolojik gelişmenin çeşitli iktisatçılar tarafından ele alınış biçimini gözden geçirerek bu gözlem ve saptamaların bir dökümünü yapmak.

Doğal olarak, bu kadar geniş bir konunun bu yazının çerçevesi içinde bütün yönleriyle ele alınması olanaksız. Bu yüzden tartışmanın çerçevesini özellikle azgelişmiş ülkeler için önem taşıyan iki soruyu temel alarak sınırlamayı uygun buldum. Bu soruların ilki teknolojik gelişmeyle ekonomik ve toplumsal değişkenler arasındaki etkileşim biçimlerinin açıklanmasıyla ilgili. İkinci soru ise, teknolojik gelişme ve teknoloji transferi sorunlarına «teknoloji üretimi» kavramı yardımıyla yaklaşarak bu üretimin yapısını araştırmaya yönelik.

TEKNOLOJİ VE TOPLUM İLİŞKİSİ

Bugün genel olarak iktisat eğitiminin temelini oluşturan neoklasik iktisat kuramında statik bir çerçeve içinde ele alınan kaynak dağılımı sorunlarının dinamik bir yaklaşım gerektiren büyüme ve gelişme sorunlarına göre çok daha fazla ağırlık taşıdığını biliyoruz. Bu yaklaşımlarda teknolojik gelişmenin incelenmesine ayrılan alan da çok dar ve kısıtlı. Oysa Smith ve Ricardo gibi klasik iktisatçıların ve Marx'ın uzun dönem gelişme sorunlarına daha fazla önem verdiklerini ve bu bağlamda teknoloji konusunu da-

ha kapsamlı bir biçimde ele aldıklarını görüyoruz. Bu yazarların teknolojik gelişme konusundaki fikirleri bazı önemli ortak özellikler taşıyor. Bu özelliklerden biri, teknolojinin toplum dışından kaynaklanan ve toplumun bütün kesimlerini aynı biçimde etkileyen bir olgu değil, toplumun yapısı ve üretimin örgütlenişine bağlı olarak ortaya çıkan ve farklı kesimler üzerinde farklı etkiler yapan bir olgu olarak incelenmesi. Başka bir ortak özellik de, klasik iktisatçıların ve Marx'ın teknolojik gelişmeyi hemen hemen bütünüyle emek tasarruf eden teknolojik gelişme olarak görmeleri. Marx'ın yer yer sabit sermaye tasarrufuna yol açan ilerlemelere de değinmesine karşın, teknolojik gelişme bu yazarlarda genel olarak makineleşmeyle ve sabit sermaye yoğunluğunun artışıyla özdeş (1).

A. Smith'in «Ulusların Zenginliği»nin ilk sayfalarında yeni buluşların ve bunların üretime uygulanışının yazara göre gelişmenin temel unsuru olan işbölümü ve uzmanlaşma olgularına bağlı olarak ele alındığını görüyoruz. Burada teknolojik gelişme zenginliğin belirleyicisi olmaktan çok, toplumsal gelir artışlarıyla birlikte yoğunlaşan uzmanlaşmanın hızlandırdığı bir süreç olarak karşımıza çıkıyor. Smith uzmanlaşmaya iki düzeyde değiniyor. İlk olarak, makine yapımının gelişip ayrı bir uğraş alanı oluşturmamasından sonra, makine üretiminde çalışanların gerçekleştirdikleri teknolojik ilerlemeler önem kazanıyor. Diğer bir düzeyde ele alınan konu doğrudan üretime katılmayan, yalnızca gözlemler ve araştırmalar yoluyla yeni buluşlar yapanların gerçekleştirdiği teknolojik ilerleme. Smith, «felsefe» ve «mütalaa» gibi sözcüklerle tanımladığı bu alanın da zamanla kendi içinde uzmanlık dallarına ayrılıp giderek daha yoğun bir işbölümü temelinde yürütüldüğüne değiniyor. Yazara göre, diğer alanlarda olduğu gibi, bu alanda da işbölümü beceriyi ve verimliliği artırarak üretilen «bilim miktarı»nın yükselmesine yol açıyor (2).

Smith'in bu açıklamasında işbölümü teknolojik gelişmenin hızını belirleyen temel unsur olarak karşımıza çıkıyor. Ama bunun yanında, sınıflar arası ilişkilerin, çeşitli sınıfların üretim süreci içindeki yerinin de teknolojik gelişmeyi etkileyebileceği göz ardı edilmiyor. Smith'in teknoloji konusuna yaklaşımının bu yönünü vurgulayan iktisadi düşünce tarihçileri özellikle onun çeşitli toplumlarda üretim yöntemlerini geliştirme isteğini teşvik eden unsurlar üzerine yazdıklarına dikkat çekiyorlar. Örneğin, Smith köleci toplumlarda üretim yöntemlerinde yenilikler yapılmasını teşvik eden unsurlara pek rastlanamayacağını, aksine yeniliklerin önemli engellerle karşılaşacağını yazıyor. Smith'in deyişiyle, köleler çok ender olarak yeni buluşlar ortaya koyacaklardır, çünkü kölenin önerdiği her teknik yenilik sahibi tarafından «bir tembellik eğilimi, sahibinin kesesinden kendi çalışma süresini kısaltma isteği» olarak yorumlanacaktır. Oysa bağımsız zanaatkarlar ve ücretli işçilerin durumunda üreticilerin üretim yöntemlerini geliştirme ve böylece emek tasarrufu sağlama gayretleri bu tür kısıtlamalarla karşılaşmayacaktır (3).

Smith'te teknolojik gelişmenin çeşitli sınıflar üzerindeki farklı etkilerine değinen bölümlere de rastlıyoruz. Örneğin, Smith ücretleri tartışırken teknolojik gelişmenin mutlaka işçilerin refah düzeyinde bir yükselmeye yol açmadığını, oysa ücretli emeğin ortaya çıkmasından önce, üreticilerin toprak ve sermayenin sahibi oldukları durumda, teknik ilerlemelerden yalnızca üreticilerin yararlandıklarını yazıyor. Ama konunun fazla üzerinde durmuyor. Üreticinin üretimin tamamına sahip olduğu zamanlar nasıl olsa geride kalmış, üstelik işbölümünden kaynaklanan teknolojik gelişmelerin en önemlileri bu zamanların aşılmasından sonra gerçekleşmiş olduğu için günün gerçekleri üzerinde düşünmeyi tarihsel karşılaştırmalara girmekten daha yararlı bulduğunu yazıyor (4).

Teknolojik gelişmenin toplumsal etkisi Ricardo tarafından oldukça ayrıntılı bir biçimde işlenmiş; Ricardo'nun bu konudaki fikirlerinde zaman içinde bazı değişiklikler olduğunu görüyoruz. **Principles**'in ilk baskısında Ricardo teknolojik gelişmenin fiyatlar genel düzeyini düşüreceğini, dolayısıyla gerçek gelir artışlarına yol açarak toplumun bütün kesimlerini olumlu bir biçimde etkileyeceğini yazıyor. Üçüncü baskıda ise, belki Barton'la olan tartışmalarının etkisiyle, konuya daha değişik yaklaşıyor (5). Burada Ricardo daha önce net gelir artışlarıyla brüt gelir artışlarını karıştırmaktan doğan bir hata yaptığını yazıyor. Teknolojik gelişme kâr ve rantı belirleyen net gelirde bir artışa yol açarken, ücret fonunda bir azalmayı birlikte getirebilir. Bu durumda net gelir artışları ücretli işçilerin durumunda belirli bir sarsılmayla birlikte yer alabilir. Teknolojik ilerlemenin ve makineleşmenin sonuçları kâr artışlarının yol açacağı yeni yatırımlar ve bu yatırımların sağlayacağı istihdam olanaklarına bağlı olacaktır. Ricardo'ya göre üretim yöntemlerindeki değişimler sonucu toplumsal sermaye fonları hiç olmazsa bir süre için ücret ödemelerinden sabit sermaye yatırımlarına kayacaktır. Değişme tedrici olursa, emeğin sabit sermayeyle ikamesi yeni yatırımlarla dengelenebilir. Ama hızlı ve önemli teknolojik gelişmeler büyük bir olasılıkla yaygın işsizliği beraberlerinde getireceklerdir. Ricardo'nun deyişiyle, «çalışan sınıfların makine kullanımının çoğu zaman kendi çıkarlarına aykırı olduğu yolundaki görüşleri önyargı ve yanlışlara dayanmamakta, politik iktisadın doğru ilkelerine uygun düşmektedir» (6). Zaten «makinelere emek sürekli rekabet halindedir, makineler çoğu zaman emeğin fiyatında bir yükselme olmadan kullanılamaz» (7). Yani ücret yükselişleriyle teknolojik gelişme, teknolojik gelişmeyle de ücret fonunun kısıtlanması ve işsizlik oranı arasında doğrudan bir ilişki vardır.

Bu tartışmanın hemen ardından, Ricardo bu konuda yanlış anlaşılmaktan korktuğunu, fikirlerinden teknik ilerlemeleri istihdam düzeyini korumak amacıyla sınırlamak yolunda öneriler çıkarmanın çok yanlış olacağını ekliyor. Bu tür sınırlamalar sermaye sahiplerini yurt dışına fon transfer etmeye yönlendirebileceği gibi, teknolojik gelişmenin engellenmesiyle birlikte ülkenin dış piyasalardaki rekabet gücü de zayıflayacaktır. Böylece piyasaya bu tür bir müdahale istenen sonucun tam tersini, yani iş olanaklarının daha da daralması sonucunu verecektir.

Teknolojik işsizlik konusu Marx'ın yazılarında da önemli bir yer tutuyor. Örneğin, Marx «yedek işsizler ordusu»nun korunması ve böylece ücretlerin asgari geçim düzeyinde tutulabilmesini kapitalist toplumlarda teknolojik gelişme sürecinin aldığı biçime bağlı olarak açıklıyor. Marx'a göre, ekonomi tam istihdama yaklaşıp işçi bulma zorlukları ücret yükselmeleri yönünde baskılar oluşturmaya başlayınca, burjuvazi emeğin sermayeyle ikamesini sağlayan teknik ilerlemeleri sınıf çıkarlarını korumak için bir yöntem olarak kullanır. Teknolojik gelişmenin yol açtığı emek tasarrufu işsizliğin yüksek ücret taleplerini kontrol altında tutmaya yeterli bir düzeye çıkmasını sağlar. Marx ayrıca teknolojik ilerlemenin hüner ve becerinin üretimdeki önemini zayıflattığına, böylece vasıflı işçilerin güçlü bir baskı grubu oluşturmalarını önlediğine de değiniyor (8).

Ricardo'da olduğu gibi, Marx'ta da teknolojik gelişmenin istihdam düzeyini korumak, iş sürecinin anlamsızlaşması ve yeknesaklaşmasını önlemek gibi toplumsal amaçlarla kontrol altına alınması yolunda önerilere rastlamıyoruz. Aksine, Marx, özellikle Proudhon'a yönelttiği eleştirilerde, ilerlemenin hızını düşürecek bu tür önlem önerilerini gerici ve akılsızca bulduğunu açıkça belirtiyor (9). Yalnız Marx kapitalizmin aşılmasıyla teknolojik gelişmenin işsizliğe değil,

işgününün kısılmasına ve boş zamanın yaratıcı bir biçimde değerlendirilmesine yol açacağını öne sürüyor. Böylece, Ricardo'dan farklı olarak, Marx'ın teknoloji-toplum ilişkisini kapitalist toplum sınırları içinde değil, üretimin örgütlenişindeki değişiklikleri ve bu değişikliklerin söz konusu ilişki üzerindeki etkisini de içeren daha geniş bir alanda tartıştığını görüyoruz (10).

Smith, Ricardo ve Marx'ın yaklaşımlarında önemli bir yer tutan teknoloji-toplum ilişkisi, politik iktisat yerini neoklasik iktisada bırakırken önemini kaybediyor. Neoklasik iktisat çerçevesi içinde, teknoloji konusundaki çalışmalarda kuramsal bir araç olarak üretim fonksiyonundan yararlanılıyor. Mevcut teknoloji düzeyinin belirlediği üretim fonksiyonu üzerindeki noktaların her biri değişik emek ve sermaye bileşimlerine tekabül eden teknik yöntemlerden oluşuyor. Üretim faktörlerinin göreceli fiyatlarınca belirlenen teknik seçimi üretim fonksiyonu üzerinde bir noktadan diğerine kaymalarla gösterilirken, teknolojik gelişme de fonksiyonun yer değiştirmesiyle gösteriliyor. Bu modelde teknolojik gelişme bütünüyle dışsal, faktör fiyatlarını ve faktör kullanımını belirleyen unsurlardan bağımsız bir değişken.

Teknolojik gelişmenin etkileri ise, üç tip gelişmeyi içeren bir sınıflama aracılığıyla ele alınıyor. Emegın marjinal verimliliğini sermayenininkinden daha fazla artıran teknolojik gelişme sermaye tasarruf eden, bunun tersi etkiyi yapan da emek tasarruf eden teknolojik gelişme. Faktör verimliliklerinin aynı oranda arttığı durumlarda ise yansız teknolojik gelişmeden söz ediliyor. Emek tasarruf eden teknolojik gelişme toplam gelir içinde emegın payını azaltmakla birlikte, neoklasik iktisadın varsayımlarına göre işsizliğe yol açmıyor. Marjinal verimlilik oranlarındaki gelişmenin ücret düşüşlerine yansımalarıyla emek piyasasında yeni bir tam istihdam dengesi ne ulaşıyoruz.

J. R. Hicks **Theory of Wages**'de bu çerçeveyi «uyarılmış buluşlar» kavramı yardımıyla biraz daha genişletmeye çalışıyor (11). Uyarılmış buluşlar ekonomideki faktör arzı koşullarının belirlediği buluşlar olarak tanımlanabilir. Hicks'e göre, batı ekonomilerinde genel olarak emek arzı sermaye arzına oranla daha kısıtlı olduğu için, teknolojik gelişme çoğu zaman emek tasarrufuna yol açmış ve teknolojinin sermaye yoğun bir nitelik kazanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu tarihsel açıklamanın teknolojiye ekonomik değişkenlere göre belirlenen içsel bir unsur olarak yaklaşmaya yönelik bir çaba olduğunu görüyoruz. Ama Hicks'in yaklaşımı temel davranışsal varsayımları açısından birçok neoklasik iktisatçı tarafından eleştiriliyor. Örneğin, Salter, Fellner ve Samuelson işletme yöneticilerinin hiçbir zaman fiyatı yükselen faktörden tasarruf etme çabasına girmediklerini öne sürüyorlar (12). Bu yazarlara göre, ücretlerin ekonomi düzeyinde yükselmesi, toplam maliyeti düşüren bütün buluşların, faktör yoğunluklarından bağımsız olarak, üretime uygulanmasını hızlandırabilir. Yani ücret yükselmeleri emek tasarruf eden teknolojik ilerlemeleri değil, olsa olsa, genelde teknolojik ilerlemeyi hızlandırıcı bir etki oluşturabilir. Aynı sonucu sermayenin maliyetindeki artışlar da verecektir. Yani teknolojinin niteliği ekonominin yapısından bağımsızdır ve ilerlemelerinin bir sosyal kesimi sistematik olarak diğer kesimlerden farklı bir biçimde etkilemesi söz konusu olamaz. Eğer teknoloji gerçekten Hicks'in işaret ettiği gibi emek tasarrufuna yol açan bir biçimde geliyorsa, bunun iktisat dışı unsurlarla açıklanması gerekir.

Neoklasik iktisadın teknoloji konusuna yaklaşımına en güçlü eleştirisinin J. Schumpeter tarafından yöneltildiğini söyleyebiliriz (13). Schumpeter neoklasik iktisadın, büyük ölçüde kaynak dağılımı konusuyla sınırlı olduğu için, yeni mallar ve üretim yön-

temleri geliştirilmesinin kapitalist sistem içinde taşıdığı önemi gözden kaybettiğini vurguluyor. Ayrıca, sürekli fiyat rekabetinin üzerinde durulmasının üretimde gerçekleştirilen yenilikler kanalıyla yürütülen rekabetin gözden kaçması sonucunu verdiğini, bu yüzden de tekelleşme konusunda iktisatçıların yanlış sonuçlara vardığını söylüyor.

Schumpeter teknoloji konusuna buluş (invention), yenilik (innovation) ve yeniliklerin yayılması (diffusion) aşamalarını inceleyerek yaklaşıyor. İktisatçılar açısından en önemli bulduğu yenilik aşamasını da girişimcinin kapitalist sistemdeki işlevinin en önemli yönü olarak görüyor. Schumpeter'e göre, kapitalist sistemde en önemli rolü oynayan girişimci tipinin ana işlevi, teknolojik gelişme düzeyinin veri olarak alındığı bir üretim fonksiyonu çerçevesinde optimal kaynak dağılımını sağlamak değil, bu üretim fonksiyonunu bütünüyle değiştiren yenilikleri üretimde kullanmak.

Schumpeter'in yaklaşımında yenilik kavramının yeni üretim yöntemleri kullanımının ötesinde, daha geniş bir alanı kapsadığını görüyoruz. Yazara göre, yeni bir malın üretimi, yeni pazarlar açılması, yeni hammadde kaynaklarının bulunması ve sektör yapısındaki üretimi etkileyen tekelleşme oranının artması veya azalması gibi değişimler de girişimcilerce gerçekleştirilen yeniliklerden. Bütün bu olguların neoklasik bir üretim fonksiyonu aracılığıyla açıklanması çok güç. Ayrıca bu olguların niteliği tekel gücünün bazı durumlarda üretimde yenilik ve ekonomik gelişme açısından serbest rekabetten daha olumlu sonuçlar verebileceğini düşündürüyor. Schumpeter'in tekellerin teknolojik gelişmeyi hızlandırarak olumlu bir rol oynayabilecekleri görüşünü J. K. Galbraith de paylaşıyor (14).

N. Rosenberg gibi bazı iktisatçılar, Schumpeter'in teknoloji konusundaki katkılarını çok önemli bulmakla birlikte, yaza-

rın buluş-yenilik-yayılma ayırımının yanıltıcı olduğunu düşünüyorlar (15). Rosenberg'e göre, gerçekte buluş ve yeniliklerin birbirinden ayrılması çok güç. Yeni buluşların ve bunların üretime uygulanmasının karşılıklı etkileri içinde tek bir süreç oluşturdıklarını düşünmek daha gerçekçi. Teknolojik gelişmenin yapısı, başka bir deyişle teknoloji üretimi konusunda Schumpeter'e yöneltilen eleştirilere yazının ikinci bölümünde başka bir bağlamda yeniden değinilecek. Bu noktada altı çizilmesi gereken, Schumpeter'in teknolojiyi, neoklasik yaklaşımlardan farklı olarak, kapitalist ekonomi yapısı içinde girişimciliğin önemi ve tekelleşmenin yeri gibi sorunların toplumsal boyutlarına bağlı olarak incelemiş olması.

1960'lı ve 1970'li yıllarda, teknolojik gelişmeyi toplumsal yapının bir parçası olarak inceleyen birçok çalışmaya rastlıyoruz. Örneğin, N. Rosenberg ve H. J. Habakkuk'ın çalışmalarında ABD ve İngiltere'de 19'uncu yüzyılda yer alan teknolojik ilerlemeler bu iki toplumdaki sermaye ve emek kaynakları, emek piyasasının yapısı, işçiler için sanayi sektörü dışında iş bulma olanakları ve vasıflı işçi bulma güçlükleri dikkate alınarak karşılaştırılıyor (16).

Aynı dönemde teknolojik gelişmeyi sınıf ilişkileri açısından değerlendiren bazı çalışmalar da yapılıyor. Bu çalışmalarda belli bir sınıfın teknolojik gelişmeyi kendi çıkarları doğrultusunda kontrol ettiği fikri öne sürülüyor. Örneğin, H. Braverman, Marx'ın analizlerinden hareketle, teknolojik gelişmeyle emek sürecinin basitleşmesi, vasıflı işçiliğin, ustalığın önemini kaybetmesi gibi konuları inceliyor (17). Yazar bu gelişmelerin sonucunda üreticilerin üretim süreci üzerindeki etkilerinin zayıflaması ve emeğin sermaye karşısında pazarlık gücünün giderek azalması gibi konuları gündeme getiriyor.

Konuyla ilgili başka bir kuramsal gelişmeye de gelişme iktisadı alanında rastlıyo-

ruz. 1970'li yılların başından itibaren bu alanda «uygun teknoloji» kavramı çerçevesinde yürütülen tartışmalar yer alıyor (18). Bu tartışmalarda, teknolojinin içinden çıktığı toplumun özelliklerini yansıttığı, bu yüzden de teknoloji kullanımında batı ülkelerine bağımlı olan azgelişmiş ülkelerin ithal edilen teknolojiyle toplumsal yapı arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanan bazı önemli sorunlarla karşılaştıkları öne sürülüyor. Bu bağlamda, özellikle emeğin kıt olduğu batı ülkelerinde üretilen teknolojinin emeğin bol, sermayeninse kıt olduğu ülkelerde yol açtığı teknolojik işsizlik ve kaynak israfı sorunları vurgulanıyor. Ama bunun yanı sıra, teknolojinin yapısıyla bireysel ve toplumsal ihtiyaçlar arasındaki bağlar, teknolojinin insan ilişkileri üzerindeki etkisi ve teknoloji ithalatçısı ülkelerde sosyokültürel düzenin uğradığı değişiklikler de gündeme geliyor. Yani, «azgelişmiş ülkeler Batıdaki teknoloji düzeyine ulaşabilirler mi?» sorusunun ötesinde, «Battıyı taklit yoluyla bu düzeye ulaşmak toplumsal bir amaç olarak alınmalı mıdır?» sorusu da ortaya çıkıyor.

Teknoloji ithalinden kaynaklanan toplumsal değişmelerin azgelişmiş ülkelerde yol açtığı bunalımları inceleyen çalışmalarla, gelişmiş sanayi toplumlarındaki aynı tip sorunları ele alan çalışmalar arasında önemli yaklaşımlar benzerliklerine rastlıyoruz. Örneğin, azgelişmiş ülkelerde batı teknolojisi yerine bu toplumlar için özel olarak gerçekleştirilecek «uygun» teknolojiler kullanılmasını öneren D. Dickson, E. F. Schumacher, D. Goulet gibi yazarların, ileri teknoloji toplumlarında iş sürecinin anlamsızlaşması, yabancılaşma, kültürel yoksullaşma konularını değişik açılardan ele alan H. Marcuse, J. Ellul, I. Illich gibi yazarlardan esinlendikleri görülüyor (19).

Uygun teknoloji tartışması önemi yadsınamayacak bazı sorunları gündeme getirmekle birlikte, tartışmanın bazı yanılgılara yol açabilecek statik bir yönünün olduğu da

söylenebilir. Konuyla ilgili literatüre baktığımızda, azgelişmiş ülkeler için uygun olan teknolojinin tanımlanmasının ön plana çıktığını, bu ülkelerde bir teknoloji üretme kapasitesinin geliştirilmesi konusununsa ikinci planda kaldığını görüyoruz. Oysa teknolojik bağımlılığın yol açtığı sorunlar ancak böyle bir kapasitenin gelişmesiyle ortadan kalkabilir. Bu açıdan, yazının buraya kadar olan bölümünde ele aldığımız teknoloji - toplum ilişkisi konusunun yanında teknoloji üretimi ve değişimi konularının da dikkate alınması gerekiyor.

TEKNOLOJİ ÜRETİMİ VE DEĞİŞİMİ

Teknolojinin ekonomi dışı bir değişken olarak ele alındığı kuramsal yaklaşımlar içinde teknoloji üretiminin koşulları gibi bir sorunsalın ortaya çıkması doğal olarak çok güç. Ama teknolojiyi toplumsal yapının bir ürünü olarak alan çalışmalarda da teknoloji üretim ve değişiminin koşullarıyla, özellikle mikro düzeyde, fazla ilgilenildiğini söyleyemeyiz. Gene de, 1950'li yıllardan başlayarak, teknoloji üretimi konusunda bazı ampirik çalışmalara ve bunlardan kuramsal sonuçlar çıkarma çabalarına rastlıyoruz. Bu çalışmaların büyük ölçüde birbiriyle ilişkili iki olguyu yansıttıklarını görüyoruz. Bunlardan ilki, batı ülkelerinde, büyük firmalara bağlı özel Araştırma ve Geliştirme laboratuvarlarının teknolojik gelişmelerde çok önemli bir rol oynamaya başlamaları. İkincisi de, Schumpeter'in yukarıda sözü edilen üçlü şemasının (buluş-yenilik-yeniliklerin yayılması) yol açtığı tartışmalar.

19'uncu yüzyıl deneyimi ile 20'inci yüzyıl gerçekleri arasında, teknolojik gelişmenin kaynakları açısından, bazı önemli farklar göze çarpıyor. 19'uncu yüzyılın teknolojik gelişmelerini büyük ölçüde sanayi dışından kaynaklanan buluşların üretime uygulanmasıyla

açıklayabiliyoruz. Oysa 20'inci yüzyılda, özellikle en önemli teknolojik ilerlemelerin yer aldığı kimya, ulaşım ve telekomünikasyon gibi sektörlerde, ilerlemelerin sanayi içinden, uzmanlaşmış Araştırma ve Geliştirme laboratuvarlarında yürütülen sistematik çabalar sonucunda ortaya çıktığını görüyoruz. Bu olgunun tipik bir örneğini kimya sektöründe buluyoruz. Kimya sektöründe yer alan yeniliklerde bilimsel abstraktlar her zaman çok önemli olmuş. 1884'te bu abstraktların yalnızca yüzde 30'u kimya sanayinin içinden kaynaklanıyor, geri kalanı sanayi dışında yürütülen bilimsel faaliyetlerin sonucu olarak yayınlanıyor. Daha 1952'de, sanayi içinden kaynaklanan abstraktların oranı yüzde 87'ye çıkmış. Yani yalnızca bilimsel faaliyet olarak, kâr amacı gütmeyen yürütülen araştırma teknolojik gelişme kaynağı olarak eski önemini büyük ölçüde yitirmiş (20). Aynı olguya telekomünikasyon alanında da rastlıyoruz. ATT'nin Bell Laboratuvarlarında gerçekleştirilen ilerlemelerin Amerikan üniversitelerinin toplamında bu konuda yapılan araştırmalardan elde edilen sonuçların çok üzerinde olduğu söyleniyor. Genel olarak telekomünikasyon sektörü kendi üniversitesini kurmuş bir alan olarak tanıtılıyor.

Bu konunun klasikleri sayılan çalışmaların özel Araştırma ve Geliştirme ünitelerinin rolü üzerinde tam bir görüş birliğine vardıklarını söyleyemeyiz. Firma içi teknoloji üretiminin önemini vurgulayan C. Freeman ve E. Mansfield gibi yazarların yanı sıra, J. Jewkes ve S. Hollander gibi başka yazarların özel sektör Araştırma ve Geliştirme faaliyetlerinin rolünün çok fazla önemsendiğini, sanayi dışı bilimsel araştırmaların hâlâ teknolojik gelişmenin temel kaynaklarından biri olduğunu öne sürdüklerini görüyoruz (21).

Bu oldukça eski tartışmaların daha sonra Freeman tarafından yeniden gözden geçirildiğini görüyoruz (22). Freeman'a göre, Jewkes ve Hollander'ın yaklaşımları, yalnız

verilerin eskiliği yüzünden değil, aynı zamanda bunların yorumu açısından da yanıltıcı olabilir. Bugün özel Araştırma ve Geliştirme üniteleri yalnız yeni buluşlar gerçekleştirmekte değil, sanayi dışından kaynaklanan buluşlar üzerinde çalışarak bunları üretime uygulamakta da etkili oluyorlar. Bu etkiyi, Schumpeter'in yaklaşımı doğrultusunda, buluş ve yenilik aşamaları arasındaki ayırımı dayanarak açıklamak, özel Araştırma ve Geliştirme ünitelerinin buluşlardan çok yeniliklerde oynadıkları rol üzerinde durmak artık mümkün değil. Günümüzde buluşların üretime uygulanması buluşların gerçekleşmesi için yürütülen bilimsel faaliyetlerden çok farklı olmayan çalışmalar gerektiriyor. Bu bağlamda buluşları teknolojik gelişmenin gerçekleştirilmesinde kullanılan girdiler olarak görmek mümkün. Bu girdilerin işlenmesi ve üretimde kullanılabilir duruma getirilmesi sanayide ayrı bir uzmanlaşma alanı, yeni bir iş örgütlenmesi gerektiriyor. Dolayısıyla, bu yapıyı oluşturan Araştırma ve Geliştirme ünitelerinin genelde teknolojik ilerlemelerin gerçekleştirilmesindeki yeri Jewkes ve Hollander'ın öne sürdüklerinden çok daha önemli.

Bu açıdan bakıldığında, teknoloji üretimini kendi başına bir alan olarak alıp, bu alandaki üretim sürecinin özelliklerini ayrıntılı olarak incelemek yararlı görülebilir. Freeman'ın yaklaşımından hareketle, teknoloji üretimine bir sektör çalışması biçiminde de yaklaşabiliriz. Yani, klasik tüketim malları ve üretim malları sektörlerine bir üçüncüsünü, yeni buluşlar ve yenilikler üreten teknoloji malları sektörünü ekleyebiliriz. Üretimin örgütlenişi, iş sürecinin özellikleri, devletle, üniversitelerle ve diğer iki sektörle ilişkiler açısından bu üçüncü sektörün yapısının incelenmesi, günümüzde teknolojik gelişmenin aldığı biçimin anlaşılmasına önemli katkılarda bulunabilir (23).

Yukarda kısaca özetlenen fikirler azgeliş-

miş ülkelerde bağımsız bir teknoloji üretme kapasitesinin oluşmasına yönelik çabalarda da yararlı olabilirler. Özellikle Araştırma ve Geliştirme ünitelerinin buluşları üretime uygulamakta ve yeniliklerin yayılmasında oynadıkları rolün iyi anlaşılması teknoloji transferi sorunlarına yeni bir bakış açısı getirebilir. Yani ithal edilen teknolojinin bitmiş bir mal olarak değil de, ülkenin teknoloji düzeyini yükseltmeye yönelik faaliyetlerde kullanılan bir girdi olarak görülmesine yol açabilir. Bu durumda yabancı teknolojinin ülke koşullarına göre yeniden biçimlenmesi, bu teknolojinin üretimde kullanılmaya başlamasından önce gelen zorunlu bir aşama olarak özgün bir Araştırma ve Geliştirme çabasını gerektirecektir. Bu açıdan Japon deneyiminin ilginç bir örnek oluşturduğunu söyleyebiliriz. Japonya'nın ithal edilen batı teknolojisinin ülke koşullarına uyarlanması konusuna verdiği önem, bu işlevi yerine getirmek amacıyla özel araştırma merkezleri kurmuş ve büyük Araştırma ve Geliştirme harcamalarına girişmiş olması herhalde ülkenin bugünkü teknoloji düzeyine nasıl ulaştığını anlamak için dikkate alınması gereken olgular (24).

Ama Japon teknoloji transferi deneyimini az gelişmiş ülkelere örnek olarak gösterirken üzerinde durulması gereken başka bir sorun daha var. Bu sorun teknolojinin değişimi ve uluslararası teknoloji piyasasının yapısıyla ilgili. Uluslararası teknoloji piyasasını düzenleyen yasalar 1883 Paris Sözleşmesi ve Dünya Fikir Ürünleri Mülkiyeti Kuruluşunun (World Intellectual Property Organization) getirdikleri uygulamalarla belirlenmiştir. Bu uygulamalar temelde 19'uncu yüzyıl gerçeklerini yansıtmakta ve buluş sahibi bireyleri korumayı amaçlamaktalar. Oysa bugün, patentlerin çok büyük bir kısmının çokuluslu firmalara ait olduğu ve az gelişmiş ülkelerin bu alandaki etkinliklerinin hiç denebilecek kadar önemsiz olduğu bir ortamda, yalnızca uluslararası teknoloji piyasasındaki ek-

sik rekabet koşullarını korumaktalar.

Bugün az gelişmiş ülkeler çokuluslu firmaların kontrolü altındaki ileri teknolojileri satın alırken yalnızca çok büyük paralar ödeme durumunda kalmamakta, aynı zamanda satın aldıkları malın tam kontrolünü ele geçirememektedirler. Yani diğer piyasalarda eksik rekabet fiyat düzeyine yansırken, uluslararası teknoloji piyasasında aynı zamanda kullanımı etkilemektedir.

Son yıllarda, özellikle Latin Amerika deneyimiyle ilgili olarak yürütülen çalışmalarda görüldüğü gibi, teknoloji transferi anlaşmalarının hemen hemen hepsinde kısıtlayıcı maddeler yer almaktadır (25). Bu maddeler ara malların satın alınacağı firmayı belirlemekte, üretimde yabancı personel kullanmasını gerektirmekte, aynı teknolojinin yeni kurulacak üretim dallarında kullanılmasını ve üretilen malın ihracını engelleyebilmekte. Bu tür kısıtlamaları içeren bir yapının, az gelişmiş ülkelerin ithal ettikleri teknolojiyi ülkenin teknoloji üretme kapasitesinin gelişmesinde kullanmalarını da büyük ölçüde engelleyebileceği kolayca görülebilir.

SONUÇ

İktisat yazınında teknoloji konusuna yaklaşımları kısaca gözden geçiren bu çalışmadan çıkarabileceğimiz temel sonuç bu konudaki araştırma ve gözlemlerin standart neoklasik kuramın sınırlarını sürekli zorlamaları. Schumpeter'den F. Stewart'a, Ellul'dan Freeman ve Vaitos'a kadar bu konuda araştırma yapan birçok yazarın çalışmalarında teknolojik gelişme dışsal bir unsur değil, toplumun özelliklerini ve ekonominin yapısını yansıtan, aynı zamanda bu özellikleri ve yapıyı sürekli değişikliklere uğratan bir unsur olarak karşımıza çıkıyor. Giderek, teknolojiyi özel koşullar altında üretilen ve satılan bir mallar bileşimi olarak görüyoruz. Hem tek-

noloji-toplum ilişkisinin çeşitli yönlerini, hem de teknolojinin üretim ve değişim koşullarını anlamak için neoklasik iktisadın statik çerçevesinin dışına çıkmak gerekli görünüyor. Bu açıdan, Smith, Ricardo ve Marx gibi yazarların çalışmalarında yer yer daha yararlı yaklaşım ve yöntemlere rastlıyoruz. Ama bugünkü gerçekleri kavrayabilmek için çok ayrıntılı ampirik çalışmalara dayanan yeni bir kuramsal yapıya ihtiyacımız olduğu açık.

NOTLAR

- (1) Marx'ın sermaye tasarruf eden teknolojik gelişmeler konusuna yaklaşımı için: K. Marx (1894), **Capital**, Moscow: Progress Publishers, 1974, vol. 3, ss. 80-81 ve N. Rosenberg, «Marx As a Student of Technology», **Technology, the Labor Process and the Working Class**, New York: Monthly Review Press, 1976 içinde. Klasik iktisatçılar ve Marx'ta teknolojik gelişmenin yönü konulu çalışmalar arasında: M. Blaug, **Ricardian Economics**, New Haven: Yale University Press, 1958, s. 66. M. Blaug, «A Survey of the Theory of Process Innovations», **The Economics of Technological Change**, N. Rosenberg (ed.), Middlesex: Penguin, 1971 içinde. A. Heertje, **Economics and Technical Change**, London: Weidenfeld and Nicholson, 1977, ss. 7-37.
- (2) A. Smith (1776), **Wealth of Nations**, Middlesex: Penguin, 1977.
- (3) S. Hollander, **The Economics of A. Smith**, Toronto: Toronto University Press, 1973, s. 211.
- (4) A. Smith (1776), ss. 167-168.
- (5) Barton teknolojik gelişmenin işsizliğe yol açabileceği fikrini savunmuş ve Ricardo bu konudaki görüşünü değiştirmeye kadar onun eleştirilerine hedef olmuş bir yazar: J. Barton (1817), **Economic Writings**, Regina, Sask.: Lynn Publishing Co., 1962, vol. 1, ss. 38-41. Ricardo ile Barton arasındaki tartışmalar için: A. Heertje (1977), ss. 14-37. M. Blaug (1958), ss. 64-79. M. Berg, «Ricardo and the Machinery Question» (yayınlanmamış tebliğ), Annual Meetings of Canadian Economics Association, Saskatoon, June 1979.
- (6) D. Ricardo (1821), **Principles of Political Economy and Taxation**, London: Everyman's Library, 1974, s. 267.
- (7) D. Ricardo (1821), s. 270.
- (8) Özellikle: K. Marx (1867), **Capital**, Moscow: Progress Publishers, 1974, vol. 1, ss. 589-600.
- (9) K. Marx (1847), **Poverty of Philosophy**, London: Martin Laurence Ltd.
- (10) Özellikle: K. Marx (1858), **Grundrisse**, New York: Vintage Books, 1978, s. 706 ve K. Marx (1894), vol. 3, s. 820.
- (11) J. R. Hicks (1932), **Theory of Wages**, New York: St. Martin's Press, 1968.
- (12) W. E. G. Salter, **Productivity and Technical Change**, London: Cambridge University Press, 1966. W. Fellner, «Two Propositions in the Theory of Induced Innovations», N. Rosenberg (ed., 1971) içinde. P. Samuelson, «A Theory of Induced Innovation along Kennedy-Weisacker Lines», **Review of Economics and Statistics**, vol. 47 (1965).
- (13) J. A. Schumpeter, «The Instability of Capitalism», **Economic Journal**, vol. 38 (1928). J. A. Schumpeter, **The Theory of Economic Development**, Boston: Harvard University Press, 1934. J. A. Schumpeter, **Capitalism, Socialism and Democracy**, New York: Harper and Row, 1942.
- (14) J. K. Galbraith, **American Capitalism**, Houghton Mifflin, 1952, s. 91.
- (15) N. Rosenberg, «Problems in Economists' Conceptualization of Technical Innovation», **History of Political Economy**, vol. 7 (1975).
- (16) N. Rosenberg, **Technology and Economic Growth**, New York: Harper and Row, 1972. H. J. Habakkuk, **American and British Technology in the 19th Century**, London: Cambridge University Press, 1962.
- (17) H. Braverman, **Labor and Monopoly Capital**, New York: Monthly Review Press, 1974.
- (18) Özellikle: F. Stewart, **Technology and Underdevelopment**, Boulder, Colorado: Westview Press, 1977. D. Dickson, **The Politics of Alternative Technology**, New York: Universe Books, 1975. D. Goulet, **The Uncertain Promise: Value Conflicts in Technology Transfer**, New York: IDOC/North America, 1977. E. F. Schumacher, **Small Is Beautiful**, New York: Harper and Row, 1975.
- (19) H. Marcuse, **One Dimensional Man**, Boston: Beacon Press, 1966. I. Illich, **Tools for Conviviality**, New York: Harper and Row, 1973. J. Ellul, **The Technological Society**, New York: Alfred A. Knopf, 1965.
- (20) J. Langrish, «The Changing Relationship

between Science and Technology», *Nature*, no. 250 (1974).

- (21) C. Freeman, «Research and Development: A Comparison between British and American Industry», *National Institute Economic Review*, no. 20 (1962). E. Mansfield, *Economics of Technological Change*, New York, 1968. J. Jewkes et al. (1958), *The Sources of Invention*, New York: MacMillan, 1969. S. Hollander, *The Sources of Increased Efficiency: A Study of DuPont Rayon Plants*, Cambridge, Mass., MIT Press,

1965.

- (22) C. Freeman, *The Economics of Industrial Innovation*, Cambridge, Mass., MIT Press, 1983.
(23) A. (Buğra) Trak and M. McKenzie, «Appropriate Technology Assessment: A Note on Policy Considerations», *Technological Forecasting and Social Change*, August 1980.
(24) F. Stewart (1977), ss. 133-135.
(25) C. Vaitos, *Intercountry Income Distribution and Transnational Enterprises*, Oxford: Clarendon Press, 1974.

İnciler

KAMU MALLARINDA FAYDA-MALİYET TAHLİLİNİN HERKESİN AKLINA KOLAY KOLAY GELMEYECEK BİR FAYDASI...

«Geçen yıl Doçent Yahya Tezel'i diline dolayan Yeni Olgü dergisinden sonra, şimdi Gençlik, dergisi Doç. Güneri Akalın'ın 'Yüksek Öğretim Karma Malına Maliyet Fayda Analizinin Uygulaması' adlı kitabını diline dolamıştır.»

«Bu kitabında Doç. Akalın, dergimizin eski sayılarında bizim de belirttiğimiz gibi kollektif tüketim mallarına fiyat uyguluyarak, maliyet-fayda kıstasının, kıt kaynakların israfının önlenmesi fikrini savunmaktadır. Öğrencilerin, yüksek öğretim gibi pahalı bir kollektif tüketim hizmetine, bir miktar ücret ödeyerek katkıda bulunmaları fikri, TKP'nin öğrencileri kışkırtma gayretlerinde onların çanlarına epeyce ot tıkadığı için, Türkiye'de komünist propagandasının borazanını ötürenler, bundan tedirgin olmaktadır.»

Kaynak : **Yeni Forum**, 15.1.1985.

Teknolojinin Jeopolitiği

Ergun Türkcan

Teknolojinin Ekonomi Politiği (1981) adlı kitabın yazarı ve Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi eski öğretim üyesi Dr. Ergun Türkcan, *Türkiye’de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım* (1984) başlıklı derlemenin ortak yazarlarından.

Dünyamız on yılı aşkın bir süredir bir ekonomik kriz yaşıyor; ekonomik durgunluk ve enflasyon hemen bütün ülkelerin ortak sorunu. Bu bunalım ilk teşhisten bir para bunalımı görünümünde. Bütün dikkatler para olayı üzerine yoğunlaşmış. Uzun yıllar bir «örtü» olarak kendini saklamış ve unutulmuş olan para, işlevleri bozulunca yeniden iktisatçının gündemine geldi. Fakat bu sefer de gündemdeki diğer maddelere tecavüz edip, olduğundan daha fazla bir önem kazandı. Bütün iktisadi olayları «para arzı» açısından gören «monetarist» okulun şovenleri satırbaşlarını kaptılar. Reel dünya sahneden çekilmeye başladı.

Amerika kıtasının keşfinden sonra hızla Avrupa’ya akan gümüşler nedeniyle dünya ilk büyük ya da modern para krizini yaşamıştı. Dönemin en büyük emperyalist gücü İspanya eliyle Avrupa’ya giren gümüş külçeler global bir enflasyonun kaynağını oluşturmuştur. 16. yüzyılın büyük sarsıntısı, diğer birçok teknolojik nedenlerle birlikte görkemli İspanyol İmparatorluğunun çöküşüne, yerine yeni emperyalist güçlerin gelmesine yol açtı. Hollanda ve İngiltere bu çözelti içinde palazlandı; düşen ücretler ve artan fiyatlar birçok sanayi için kamçısı oldu. Ticaret sanayii artırdı; Büyük Sanayi Devrimi öncesine İngiltere bu şekilde geldi.

Sanayi Devrimi birçok birikimin belli bir zaman aralığında İngiliz adasında patlaması olarak düşünülebilir. Kapitalist tarımın ve ticaret kapitalizminin İngiltere’ye sağladığı sermaye birikimi, Çitleme (enclosure) hareketi ile şehirlerde biriken işsiz ordusu, büyük dünya pazarları, manüfaktür tipi üretimden çıkıp kütle üretimine yönelmeyi hem **zaruri** hem de **mümkün** kılıyordu. Dünya pazarlarına göz dikmiş başka ülkeler de vardı; ama bunlar, şehirleri besleyecek bir Tarım Devriminden hâlâ geçmemiş olmaları ve büyük ölçüde sanayi kuracak sermaye birikimine ulaşamamaları nedeniyle, buralara sadece

küçük ölçekte tarım ve manüfaktür ürünü mallarını verebilecek durumdaydılar. Ayrıca, 17. yüzyılın sonundan itibaren sürekli bir iç barışa ve siyasi istikrara kavuşan İngiltere’de burjuvazinin hâkimiyeti ve buna bağlı olarak bilgi, tecrübe ve girişimcilik yeteneği artıyordu. Bu sınıf içindeki Adam Smith gibi iktisatçılardan Boulton gibi girişimcilere değin etkin ve önemli bir grup daha fazla üretim ve pazar imkânı için bilim ve teknoloji-deki gelişmelerden yararlanmak gereğini anlamışlar, işbölümü yoluyla verimlilik artışını kurumsallaştırmışlardır.

Sanayi Devrimi dünyayı değiştirdi, bugünkü üretim yapısının temellerini attı. Modern sanayiın başlıca ilkeleri bu dönemde ortaya atılmıştır. Ürün ve üretim teknolojileri değişse de, ölçek ekonomileri, değişebilir parçalarla üretim, üretimde işbölümünün artırılması A. Smith’in iğnelerini üretirken geçerliydi, «Apple» bilgisayarlarını üretirken de geçerlidir.

Benzer olmayan husus, Sanayi Devrimini hızlandıran teknik icatlarla 20. yüzyılın teknik ilerleme yapısı arasındaki farklılıktır. Kişisel mucitlerin yarattığı teknolojik ilerleme sürecinin yerini kolektif-organize bir araştırma ve geliştirme (A + G) faaliyeti almıştır. Ancak ilgi çekici bir tarihi diyalektik mayalanma olgusu bu sürecin ve kişisel icat sürecinin ortaya çıkışında görülmektedir. Sanayi Devriminin özellikleri bu dönemden önce kendini bir eğilim, bir embriyon niteliğinde göstermiştir. (1) Kişisel mucidin yerini de kolektif-organize A + G faaliyetlerinin alması Sanayi Devriminin olgunlaşma aşamasında, yani 20. yüzyıl başında ortaya çıkmıştır. Kütle üretiminin, büyük ölçek, değişebilir parçaların iş etütlerine dayanan bir Taylorculuğun gereğine uygun derecede çoğaltılması ile en verimli düzeye çıkarılmasının amaçlandığı 1920’ler döneminde üretim ile bilimsel araştırma arasındaki organik ilişki kurulmaya başlanmıştır. Ford’un T mo-

deli otomobillerini üretme sistemi Adam Smith’in iğne üretimindeki işbölümünün, bir anlamda, nihai aşamasıdır.

İngiltere’de Sanayi Devriminden hemen önce veya Devrimin başlarında (18. yüzyıl sonları) saptanan ilkeler 19. yüzyıl ortasında Amerika’da Albay Colt’un tabanca üretimiyle hayata geçirildi; Ford’un otomobil üretimiyle klasik biçimini almış oldu. Amerikan sistemi diye anılacak bu üretim şekli II. Dünya Savaşı sonrasında azami sınırlarına ulaşacaktır.

Şimdi otomobil üretimi, Japon sistemi denilen bir sistemde bilgisayar kontrollü robotlarla gerçekleşiyor. Ama Sanayi Devrimi bitmiş değil; sanayi ötesi topluma geçişin tohumlarını sergiliyor. Tıpkı 18. yüzyıl başlarındaki «Royal Factory»lerdeki oldukça kaba işbölümü provası gibi. (2)

★

Günümüzün ileri sanayi toplumu, sanayi ötesi toplumun birçok niteliğini, prototipini ve eğilimini taşıyorsa da, henüz sanayi toplumu çerçevesinden fazla taşmış değildir. Robotlarla üretim, daha doğrusu bilgisayar yardımıyla imalat (CAM, Computer Aided Manufacture) ve bilgisayar yardımıyla parça tasarımı (CAD, Computer Aided Design), 21. yüzyılın özellikleri sayılıyorsa da, üretilen metaın bir 20. yüzyıl metaı olması ve geniş bir uygulama yaygınlığına kavuşamaması nedeniyle sadece bir prototip, bir embriyon sektör karşısında olduğumuzu düşünüyorum.

Sanayi Devriminden önce Derwent Deresi kenarında su gücüyle çalışan iplik fabrikasıyla demiri taşkömürüyle ergitme deneyleri de sadece bir öncülük, bir prototip niteliği taşıyordu. Mekanik icatların, fabrika sisteminin ve demiri kömürle ergitmenin yaygınlık kazanması, hâkim üretim şekli haline gelmesiyle İngiltere, Sanayi Devrimine girmiş oldu. Bu büyük sanayi değişimi esnasın-

da ve sonrasında, 19. yüzyıl ortalarında hâlâ el dokuma tezgâhları, odunkömürü ile demir ergiten fırınlar görülmekteydi. (3) Dünya sanayi ötesi topluma geçerken, bugün de, bırakın azgelişmiş birçok ülkeyi, İngiltere, Fransa gibi eski sanayi toplumlarında yine bazı köylerde el tezgâhları çalışıyor, antik usulde demircilik yapılıyor. Sadece bir orijinallik, geçmişe saygı türünden bir «sanayi arkeolojisi» olarak...

Daha başka biçimde ifade etmem gerekirse, şu anda dünya sanayii ve hatta tarımı, birçok öncü sektör prototipine ve uygulamasına rağmen hâlâ 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başındaki teknolojilerle «idare etmektedir». Kimya, elektrik, içten patlamalı motorlar, nükleer enerjiye rağmen elektrik enerjisi üretimi, havacılık kendi mükemmellik sınırlarına gelmelerine karşın yine de sanayi toplumunun ürün ve üretim teknolojileridir. Elektrik sektörünün içinden çıkan elektronik sanayii II. Dünya Savaşından sonra hızla gelişerek transistörler, oradan mikroşeyicilere dayandı. Bu gelişme sonunda bilgisayarların doğuşu ve bir hizmet sektörü biçiminde diğer eski ve yeni sektörlerle yayılması izlendi. Bilgisayarlar, 1950'ler ve 60'larda bir «sermaye malı» niteliği taşıırken, tüketim malına ve hatta diğer bazı malların ve sistemlerin yedek parçaları (component) haline dönüştü.

Bilgisayarların «manuel» bir iş yapan makinelere tatbikiyle robotlar ortaya çıktı. Robotlar kendilerine verilen iş programlarına göre iş yapıyorlar. Ya da üretim sürecini ve ortaya çıkan ürünün kalitesini kontrol ediyorlar. Böylece bir kalifiye işçinin ve kontrol mühendisinin yerini almış oluyorlar. İplik ve dokuma tezgâhı da, Sanayi Devrimi içinde kalifiye iplikçilerin ve dokuma ustalarının yerini almıştı.

Bilgisayarlar bir aşama daha ileri gidip, şimdilik bazı parçaların tasarımına yardım ediyorlar (CAD). Bu bir başlangıç. Araştırma

ve geliştirme faaliyetinde bir dördüncü aşama. Sadece «geliştirme» türü faaliyetlerle temel ve uygulamalı araştırmaların çok işlem-yoğun yerlerinde devreye giriyor. Henüz bir bilim adamını ve komple bir mühendislik faaliyetini ikame edemiyor. Çok hızlı «super-computer»ların ve **yapay zekâların**, «artificial intelligence», üzerinde çalışıldığı bu yıllarda **belki de bu fantezi bir yaklaşım** sayılabilir. Ancak araştırma faaliyetine girmiş yapay bilim adamları ortaya çıktığında, icadın anonim, kişisel ve kolektif-organize aşamalarından sonraki dördüncü aşamasına, yani yapay zekâyı, **yapay araştırmacıya** (scientific robot) ulaşmış olacağız. Belli bir bilim ve teknoloji alanındaki tüm bilgi ve deneyleri «yüklenmiş» bir süper bilgisayar bu bilgileri yeniden birçok biçimde birleştirerek, ayrıştırıp boşluklar bularak veya istenen doğrultuda yeni bilgiler türeterek bugünkü araştırma faaliyetlerinin çok büyük bir kısmını gerçekleştirebilir. Böyle bir bilgisayarın bir firmadaki araştırma + geliştirme ünitesinin yanında mı, yoksa onun yerinde mi yer alacağı gelişmelerin hızına ve yönüne bağlı olacaktır. (4)

Mikroşeyiciler tüm sanayinin ve hizmetlerin yapısını da değiştirme potansiyelini taşıyor. Birçok sektörde, örneğin haberleşme, kontrol ve iletişim seyirlik araçlarında büyük sıçramalar yaptılar. Buna rağmen dünya sanayii mikroşeyicilerin tam etkisini hissetmekten uzak. Mikroşeyiciler, genel olarak 20. yüzyıl sanayi ürünlerinin ve üretim süreçlerinin verimlilik ve kalitelerini artırma işlevi aşamasında. Tamamen yeni ürünler ve üretim süreçleri yaratma ve yaygınlaştırma aşaması, sanırım 21. yüzyılda ortaya çıkacaktır. Temel biyoloji bilimlerinin, kimya ve ilaç sanayilerinin gıda ve tarım sektöründe yeni doğan çocukları «biyotek» sanayii ise mikroşeyicilerden de yeni bir öncü prototip. Çok büyük bir potansiyel sergiliyor. Gıda ve tarım sanayiinde büyük devrimler

gerçekleştirebilir. Bu geleneksel iki sektörün, **biyotek** gelişmelerine nasıl reaksiyon göstereceğini de kestirmek güç.

Her zaman en ileri teknolojilerin öncülüğünü yapan savunma teknolojileri ise geleneksel çerçeveyi en çok zorlayan bir alandır. Füzeleri, uçakları ve nükleer patlayıcıları, nükleer yakıtlarla birlikte 20. yüzyıl teknolojileri arasında saymak eğilimi bende hâlâ ağır basıyor. Nükleer teknoloji 20. yüzyıl fiziğinin bir ürünü (filyon teknolojisini). Ancak deneme aşamasındaki **füzyon** teknolojisi yeni ve çok ucuz bir enerji üretim kaynağı olabilir. Füzeler ise, bütün türleriyle, 19. yüzyıl sonunda ortaya çıkan motor sektörünün çok ileri ürünleri. Oysa ışın silahları (laser beams), resmi adıyla «Strategic Defense Initiative», kamuoyunda Yıldız Savaşları diye bilinen SDI çok farklı bir savaş dünyası yaratacak potansiyeldir. Ve bu potansiyel etrafında, savaş teknolojisi 20. yüzyılda yarattığı silahları, ortaçağ kaleleri gibi tarihe terk edebilir. Tabii bu yeni teknolojik sıçrama, yeni teknolojileri sivil sektöre yayma bakımından, bundan önceki sıçramalarda görülen ortamı yaratabilir. Gerçekten, bugün, sanayi ötesi toplum teknolojilerinin pek çoğu askeri teknolojilerin yan ürünleri olarak sivil hayata intikal etti: Mikroşleyicilerin gelişmesi, hızlı **süper kompütürler**, karmaşık bilgisayar programları, yeni alaşımlar, yakıtlar, güneş enerjisini saklayan ve çeviren sistemler askeri ve yarı askeri uzay programlarının sonuçlarıdır. Haberleşme ve sivil havacılıktaki gelişmeler de II. Dünya Savaşından sonra askeri malların sivilleşmesine dayanmıştır.

O halde, dünyamızın sivil ve askeri teknolojilerdeki gelişmelerle yeni bir teknolojik aşamaya sıçramak üzere olduğunu varsayabiliriz. Fakat bu sıçramanın ortamı nasıl hazırlanacak ve nasıl finanse edilecektir? Şimdi yeni teknolojilerin «ekonomi politliğini» araştırmamız gerekecektir.

Teknolojinin ekonomi politığının genel ekonomi politikten ayrı bir çerçevede bulunmadığını önce belirtmeliyiz. Kolektif-organize bir teknik ilerleme aşamasında A ve G faaliyetleri bir yatırım türüdür. Bu yatırım kararının nasıl alınacağı kimin tarafından yapılacağına bağlıdır. Araştırma istatistikleri bize A ve G harcamalarının genellikle kamu organları, yani devlet tarafından finanse edildiğini göstermektedir. (5) Devlet yatırımları standart kitaplarda otonom altyapı yatırımları olarak düşünülür. Kuşkusuz «produktif» mal ve hizmet üretmeye yönelik pek çok devlet yatırımı mevcutsa da, piyasa ekonomisi bazındaki ileri sanayi ülkelerinde doğrudan tüketiciye yönelik mal ve hizmet üretimi «özel sektör»e ya da özel girişimcilere bırakılmıştır. Kâr amacına yönelik özel sektör, belli bir kısa dönemde kâr getirecek, piyasada etkinliğini artıracak yeni bir ürün ve üretim teknolojisini «geliştirmek» için bir yatırım yapar ve bu yatırımın «feasibility»si herhangi bir yatırım olabilirliğinden farklı değildir.

Devlet her zaman kârı düşünmez. Devlet sürekli olduğu için **çok uzun dönemleri** de kapsayan **büyük risk programları** uygulayabilir. Radyo-astronomi ve partikül fiziği gibi çok pahalı büyük bilim (mega-science) araştırmalarını hep devletler finanse etmiştir ve yine bu destekle çalışmaları sürmektedir. Devlet bunları ister bilimleri geliştirmek gibi soyut bir uygarlık anlayışı, ister askeri üstünlük gibi ulusal bir çıkar amacıyla yapar, piyasada ürünlerinin bir talebi olmayan «otonom» bir yatırım söz konusudur. Bu yatırım, gerçekleşme döneminde birçok mühendislik firmasına ve üniversitelere iş yaratır. Sonuçları ise ekonomik açıdan çok belirli değildir.

Radyo-astronomi araştırmalarının ekonomik sonuçları, derin uzayla haberleşme ve ulaşım yapılmadığı sürece bilinemeyecek, fakat bu araştırmalar sürececek. Atom bomba-

si yapımını Manhattan Projesi ile Federal Devlet gerçekleştirdi. Ne Almanya'da ne ABD'de hiçbir firma bu işi finanse edecek kadar büyük olmadığı gibi ne Prof. Hahn ne de Einstein'ın bilimsel yeteneği üniversiteleri, firmaları ve hükümetleri uygulamalı araştırmaya ikna edebilirdi. Enrico Fermi'nin Şikago Üniversitesindeki laboratuvarında 1941'de ilk zincirleme reaksiyon gerçekleştiğinde olay hâlâ bilimsel araştırma niteliğinde idi. Bugün nükleer santrallerin yapımı, işletmesi, yakıt temini ve saklanması yanında atomun tıpta kullanımına ilişkin faaliyetler çok büyük bir ekonomik hacme ulaşmıştır. Bu alandaki üretim faaliyetleri yanında, ürün ve üretim süreçlerini «geliştirme» faaliyetleri de tamamen firmaların eline geçmiştir. Nükleer silahların yapım ve geliştirilmesi de aynı şekilde, kontrat esassından firmalara devredilmiş, Federal Devlet, silahların «kullanım»ı ve sayısı gibi siyasi kararlar dışında sahadan çekilmiştir. Sadece silahları satın almak için savunma bütçesinden ödenek ayırıyor.

Tamamen otonom bir altyapı yatırımı gibi başlayıp prodüktif alanlara uyarı getiren başka projelerle örneğin Aya giden Apollo Projesi ve diğerlerini anlatarak birçok yeni renk katmak mümkün. Ama ben aydan geri gelip, insanların Amerika'ya gitmeye başladığı Merkantilist Çağa dönmek istiyorum.

Merkantilist 16 ve 17. yüzyıllarda mace-raperest asker-tüccarlar ve devlet adamı-bilginler (Sir Walter Raleigh gibi) devletlerin (kralların) finanse ettiği keşif seyahatlerine çıkıyorlardı. Bu seyahatlerin para, kıymetli maden, yeni topraklar elde etme yanında pek az bilimsel amacı olmakla birlikte, bunları Merkantilist Çağın birer Apollo ve Manhattan Projesi gibi düşünmek mümkündür. Bu seyahatlerin sonuçları hem dünya ekonomisini, jeopolitiğini, hem de bilimleri değiştirdi. (6)

Amerika'nın keşfiyle Avrupa'ya akan, Meksika ve Peru'nun kıymetli madenlerinin

büyük bir enflasyonun kaynağını oluşturduğuna işaret etmiştik. Bu enflasyon, metal paraya dayalı olsa da global bir para ekonomisinin doğmasına, bir anlamda Avrupa'nın «monetize» olmasına yol açtı. «Parasallaşmak» kapitalizmin önkoşullarından biri ve belki en önemlisidir. Feodal bağlar içinde, mecburi çalışma ve «aynı» ödemeye dayalı bir üretim ilişkisi bu enflasyonun ağır baskısıyla daha hızlı çözülmeye başladı. Çözülmenin en hızlı olduğu ve tamamlandığı yerlerde ticaretin çok hızlı geliştiği, hem ticaret sermayesi hem de Sanayi Devrimlerine öncülük edecek bir sınıai ilk birikimin ortaya çıktığı görüldü. Eski bir İspanyol toprağı olan bugünkü Hollanda (ve Belçika'nın bir kısmı) Birleşik Eyaletler olarak bu süreç içinde bir milli devlet haline gelip ticaretin öncüsü olmayı, hatta kendisi kısa zaman önce sömürgeyken bir süre sonra büyük bir sömürge sistemi kurmayı başardı. Para ekonomisi ve üretimin artışı, feodal ilişkilerin her düzeyde çözülmesini hızlandırarak kapitalizmin gelişmesine ve dolayısıyla Sanayi Devriminin oluşmasına yol açtı.

★★

Bu yazıda ne ticaret kapitalizminin gelişme dinamiklerini, ne de Avrupa «fiyat enflasyonu»nu incelemek niyetindeyim. Burada 400 yıl aralıkla, başka boyutlarda da olsa dünyanın bir «kabuk değiştirme» olayı yaşayıp yaşamadığını sormak istiyorum. Avrupa, ortaçağın son devrinde üretim, ulaşım teknolojileri ve kit para sistemiyle bir yere kadar geldi ve durdu. Osmanlı İmparatorluğunun Doğu Akdeniz ve Balkanlardaki hâkimiyeti Avrupa'nın Doğu ile ilişkilerini kopma noktasına getirdi. Avrupa ticaretinin Akdeniz cenderesinden kurtulma çabaları 15. yüzyıldan başlayarak yoğunluk kazandı. Yeni topraklar yeni insanlar, yeni pazarlar demektir. Eski teknolojiler ve antik para sistemi ile bu

talebe cevap vermek mümkün değildi.

Para sistemindeki ve ticaretin örgütlenmesindeki değişiklikler teknik ilerlemelerden daha hızlı gelişmiştir. Küçük, maceraperest bağımsız tüccarlar yerine fermanlı (chartered) kumpanyalar belli bölgelerin tüm ticaret ve üretim faaliyetlerinin tekellerini aldı. Bunlar, bu anlamda 20. yüzyılın çokuluslu ya da uluslar ötesi büyük firmalarının ecdadı sayılabilir. Ticaret ve üretimin genişlemesine paralel olarak para miktarının artması gerekiyordu. İspanyol gümüşleri yanında para yerine geçen senetler, para sertifikaları, ticari mektuplar para arzını çoğaltan unsurlar oldu. Mali yenilikler ticaretin yoğun olduğu merkezlerde ortaya çıkıyordu. Bankerlerin şirket ya da devlet bankalarına dönüşmesi, ilk anonim şirketler ve hisse senetleri ihracı Sanayi Devrimi öncesinde görüldü. Fermanlı kraliyet kumpanyaları, anonim şirketler, bankalar ve bankerlerle binlerce bağımsız tüccar, sarraf ve manüfaktür sahibinin birikimleri, yeni pazarlar, yeni mallar ve teknikler Sanayi Devrimini hazırladı. Sanayi Devrimi daha önce mevcut pek çok maddi ve sosyal tekniğin büyük ölçekte hayata geçirildiği bir dönem olmuştur.

Şimdi, 20. yüzyılın sonunda dünyamız bu yüzyılın başındaki tekniklerle, büyük ölçüde 'idare ediyor'. Yeni ve apayrı bir kategorideki teknikler bazılarına göre Dördüncü Sanayi Devrimine girdiğimizin kanıtı. Buna olduğu gibi katılamıyorum. Bu görüntüler Üçüncü ya da Dördüncü, her ne ise bir Sanayi Devrimine girdiğimizden ziyade, bence yeni bir teknolojik aşamaya yükseldiğimizin, yükselmekte olduğumuzun kanıtları. Newcomen buhar makinesi 18. yüzyılın başından beri kullanılıyordu. Yüzyılın 3. çeyreğinde Watt tarafından ıslah edilip yaygınlaştırılan buhar makinesinin fabrika sistemine, deniz ulaşımına, demiryoluna uygulanıp farklı teknolojik aşamalara kaynaklık etmesi Sanayi Devriminin ortalarına rastlamaktadır.

Bilgisayar ya da mikroişleyici devriminin ve buna benzer yeni kuşak teknolojilerin her yerde öncü olarak görünmesi, hatta fabrikaya tatbiki (Japon sistemi), yeni aşamada olduğumuzun delili değildir. Fabrika sistemi ekmek yapımına, içten patlamalı motor tarıma girmişti. Şimdi ekmek yapımından sokakların temizlenmesine kadar robotların yaygınlaşması ve mikroişleyicinin tarıma ve köye girmesine kadar alacağımız uzunca bir yol görünüyor.

Bu yolun uzunluğu birçok faktöre bağlı. Bir kere, İngiliz Sanayi Devriminde olduğu gibi **dünya piyasalarının ve kaynaklarının (sermaye) belli bir gücün eline geçmesi, sonra bu kaynakların yeni bir teknolojik aşamaya geçilmeyi sağlayacak biçimde kullanılması** gerek. Günümüzde bu iş bir teknoloji politikasını, belki daha kesin ve «güdümlü» bir ifade ile bir «teknoloji planlaması»nı gündeme getiriyor.

Bir planı gerçekleştirmek için kaynak gerekliliğine değinmeye hacet yoktur. Ancak, böyle bir yeni aşama için gerekli kaynakların ölçeği tek başına bir süper gücün bile yüklenemeyeceği kadar ağır olmalıdır. O bakımdan böyle bir «plan»ın dünya kaynaklarının önemli bir bölümüne el koymadan gerçekleşmesi kolay olmayacaktır. Sadece sermaye ve büyük piyasalar değil, kalifiye bilim adamı ve mühendislerle bazı stratejik maddeler de bu kontrol ve kullanım çerçevesi içinde düşünülmelidir.

Tabii ki akla ABD ve ekonomisi geliyor. ABD 20. yüzyılın başından beri dünya teknolojisinin öncülüğünü yapıyor. Buna rağmen temel ve uygulamalı araştırmalarda yüzyılın ortalarına kadar Avrupa varlığını ve birçok bilimde öncülüğünü korudu. Modern fizik, kimya, tıp **Avrupa Bilimleri** arasında sayıldı. İlk nükleer patlama ABD tarafından gerçekleştirilmiş olsa bile tüm teorik çalışmalar Avrupa'da yapılmış, sadece geliştirme aşaması Yeni Kita'ya kaymıştır. Avrupa ge-

liştirme çalışmalarında da birçok kez öncülüğü bırakmamıştır. İlk jet motorları Avrupa'da yapıldığı gibi, ilk jet yolcu uçağı ve süpersonik yolcu uçağı da Avrupa'da geliştirilmiştir.

Telsiz telgrafı, radyoyu ve televizyonu geliştiren Avrupa, II. Dünya Savaşından sonra elektronikte öncülüğü ABD'ye terk etti. Aslında elektromanyetik alan teorisi ABD'de Maxwell tarafından formüle edilmişti. Bu teori, 19. yüzyılda ABD'nin bilime yaptığı az sayıda önemli katkılardan biridir. Avrupa, 1960'larda ABD ile arasındaki teknolojik açığı kapama sorunu ile karşılaştığında elektronığa, özellikle bilgisayar teknolojisine yeteri kadar önem veremedi. Bu olay, Fransa'nın 18. yüzyıl başında buhar makinesini teknik olarak gerçekleştirebilecek durumdayken öncülüğü İngiltere'ye bırakması ve sonra geliştirilmiş Watt makinelerini ithal etmesine paralel sayılabilir.

ABD yalnız elektronikte değil, yine Savaş içinde Avrupa'da (Almanya) ortaya çıkarılmış roket teknolojisinde de ileriye geçti. Atom bombası projesinde olduğu gibi roket araştırmalarında da Avrupalılardan çok yararlandı. Roket, yakıt teknolojileri ile elektronik ve bilgisayar buluşlarının bir araya getirilmesi insanlığa uzayı açtı.

Uzay ve ötesi 15. yüzyıl sonundaki «Hispaniola» kıtası gibi umut ve vaatlerle dolu. Bu bölgeye sadece iki süper güç gidip gelebiliyor. Burasını barışçıl biçimde «paylaşmaları» ya da savaş yerine döndürmeleri ikisi arasındaki kuvvet dinamiklerine bağlı. Ama bu dinamikler içinde Avrupa'nın bir yeri kalmadı. Sanayi Devrimi öncesinde İspanya da büyük sömürgeleri, şanlı keşifler ve askerlik tarihi ile haritada bir yer olarak kalmış, 19. yüzyılda Avrupa'nın siyasi-askeri güçleri arasından çıkmıştı.

Dünyanın kuvvet merkezi değişti; Avrupa ile ABD'yi birleştiren Atlantik'ten ABD ile Japonya'yı birleştiren Pasifik bölgesine kaydı. Artık, Avrupa'nın yerini hızla Japonya

alıyor; ABD'ye rakip olarak değil, 20. yüzyıldaki ABD — Avrupa gibi birbirlerini tamamlayan iki ortak olarak.

II. Dünya Savaşından sonra hızla gelişen teknik, ekonomik ve politik Japon - ABD ilişkilerinin ayrıntısına girmek gereksiz. Burada ifade etmek istediğim, II. Savaştan teknik ve ekonomik olarak «en güçlü» çıkan ABD'nin diğer güç merkezlerini 'elimine etmek' ve eskisinden daha güçlü ve «tek güçlü» olma yolundaki davranışlarıdır. ABD için «diğer güç merkezleri» Avrupa ile SSCB'dir.

Avrupa'nın 1950'lerde teknolojik güçlerini yeterince birleştirememesi ve yanlış hedefler seçmesi, en azından uzağı gören hedefler seçememesi geride kalmasının önemli sebeplerinden biridir. Bu yaklaşımda Almanya ve İngiltere'nin ABD'den işbirliği ve yardım bekleyen politikaları ile Fransa'nın milli teknolojik güç olma politikası büyük rol oynadı. İngiltere'nin ABD ile Savaş içinde başlayan teknolojik işbirliği, başta nükleer silahlar olmak üzere devam etti. Ancak İngiliz ekonomisinin ve sanayinin performansı ABD temposuna ayak uyduramadı. Çok eskimiş endüstriyel altyapısını hızla yenileyemediği gibi kemikleşmiş «management» kadroları kendilerini çağa uyduramadılar. Almanya ise silah teknolojisine giremediği gibi (anayasal sebeplerle) daha çok «klasik» 20. yüzyıl teknolojilerini mükemmele götürmeye çalıştı. Mercedes'i en iyi araba yapma uğruna havacılıkta, Grundig teypleriyle oyalanırken bilgisayar ve mikroişleyicideki araştırmaları kaçırdılar. Fransa, Savaştan sonra ABD'nin kendisine yardım etmediğini görünce kendi nükleer gücünü, hava kuvvetlerini ve füzelerini yapmayı başardı. Ama sadece bir teknolojik başarı olarak kaldı: SSCB ile pazarlığa oturamayacak kadar küçük, artık kendisi ile tarihi düşmanlığını ortadan kaldırmış Almanya için de büyük bir askeri güç yaratmış oldu. Çünkü bu silahların bir ölçek ekonomisi olmadı. Kendi ordusu için yapma durumunda

kaldı. Şimdi hızlı teknolojik ilerleme karşısında «demode» bir nükleer güçle birlikte **Teknolojik Avrupa**'yı yaratamamanın acısını çekiyor. (7)

Avrupa'nın teknolojik işbirliği projeleri olmadı mı? Kuşkusuz oldu ve hâlâ da oluyor. Tornado savaş uçağı, Concorde süper-sonik yolcu uçağı, nükleer araştırmalar (CERN) ve çekirdek fiziğı, ortak yolcu uçağı Airbus hemen akla gelenler. Ancak bunlar, bu ülkelerin toplam A ve G faaliyetlerinin önemli bir kısmını oluşturamadığı gibi ürünlerin pazarı küçük kaldı. Oysa teknolojinin dinamiğı bir ürün grubunu kârlı biçimde sattıktan sonra daha kârlı ürünlerin araştırmasına yönelmeyi gerektirir.

Buraya kadar teknolojik başarısızlığın kısa bir açıklaması ortaya çıktı. Bu açıklamaya eklenecek nokta ekonomik performansın geri plandaki önemli rolüdür. Bir teknolojik başarı örneğı olan Japonya'nın başarısında bu nokta önem kazanır. Tabii burada Federal Almanya'nın veya Fransa'nın ekonomik performanslarının en az Japonya kadar iyi olduğu söylenebilir. Ama bu performans 1970'lerde yaşanan büyük kriz provasında cilasını yitirdi. Muhtemelen bu kriz sistemdeki zayıfları görmek, güçlöleri daha güçlendirmek ve yüz elli yıldır Atlantik'te oluşan kuvvet merkezini Pasifik'e kaydırmak için ABD tarafından çıkarılmıştı.

★ ★

Pasifik'te yeni bir merkez oluşmasını ve özellikle Japonya'nın teknoloji politikasını ele almadan önce ABD'nin «diğer güç merkezleri»ni bertaraf etmek için başvurduğu başka bir mekanizmaya değinmek yararlı olacaktır. Bu mekanizma dünya ekonomik krizi ve doların bu krizdeki rolüdür.

Dolar Savaştan sonra kıt para kimliğindeydi. Uluslararası para sisteminde altına bağılı tek anahtar ödeme aracı olarak aran-

masının sebepleri arasında ABD'nin ekonomik ve teknolojik etkenliğı yatıyordu. İleri bir mal ve hizmet almak Amerikan malı almak ve buna dolar ödemek anlamına geliyordu. Daha sonra Avrupa ve Japon ekonomileri güçlendi; paraları aranır hale geldi. Çünkü bu ekonomiler de ileri mal ve hizmetler üretmeye başlamıştı. Çokuluslu şirketler çoğaldı ve dünya ekonomik faaliyeti içindeki payları arttı. Bu faaliyetler için daha fazla uluslararası paraya ihtiyaç duyuldu. Altına bağılı dolar arzı bu talebe yeterince cevap vermeyince 1960'ların ortasında **Euro-dolar** «icat edildi». Para bollaşmaya başladı. ABD'nin Vietnam savaşını finanse ederken ödemeler açığı vermesi de bu artışın kaynaklarından birini oluşturdu.

Dünya enflasyonu 1970'lerin başında kendini göstermeye başladı. (8) ABD dolarının altına bağılantısını 1971 Ağustosunda kaldırdı, dolar devalüe edildi ve sürecin sonunda 1973 Martında tüm büyük paralar dalgalanmaya bırakıldı. Arkasından ABD'nin 1975'teki Vietnam yenilgisi Watergate skandali ile sarsılan Amerikan toplumuna ekstra bir şok oldu. Daha önemlisi, Yom Kippur Savaşından sonra 1974'te başlayan büyük petrol krizi ABD'ye ve genelde batı dünyasına karşı bir Üçüncü Dünya grubu olan OPEC ülkelerinin, özellikle Körfez ülkelerinin zaferi, şimdiye kadar fiyatlar yoluyla sömürölmelerinin intikamı gibi yorumlandı. Sanki dünya kuvvet dengesinde bir şeyler oluyordu.

Oysa on yıl sonra olayı çok farklı görüyoruz. Başka yerlerde açıklamaya çalıştım. (9) Petrol fiyatları ABD'ye rağmen yükselmedi. OPEC, ABD'nin tarafsız kalmasından, hatta teşvikinden yararlandı. Bu teşvik, başlıca petrol şirketlerinin ABD kökenli olmasından ileri gelmiyordu. Şartlar 1967 Arap-İsrail Savaşında OPEC'in fiyatları yükseltmesi için daha elverişli görüldüğü halde böyle bir şey olmadı.

ABD petrol fiyatlarını yükselterek tek-

rar dünya para hâkimiyetini kurmak istedi ve herhalde başarılı oldu. Petrol fiyatları yükselince birkaç büyük sonuç ortaya çıktı: Petrol faturalarını 4 misli daha büyük toplamalarla ödemek için herkes dolar aramaya başladı. Çünkü OPEC petrol fiyatlarını dolarla ifade ettiği gibi ödemeleri de dolarla istiyordu. Az gelişmişler başta olmak üzere pek çok ülke büyük ödemeler açıkları verdiler. Hem petrol fiyatları hem de bunun neden olduğu, mamul fiyatlarındaki hızlı yükselmeler ithal kalemlerini aşırı yükseltti; bu ülkelerin ihracat kalemleri ise o kadar yükselmedi. Dolayısıyla çok büyük bir dış borçlanma olayı ortaya çıktı.

Dış borçlanmanın bir kısmı OPEC'e giden petrol paralarının yine alıcılara borç verilmesiyle karşılansa (recycling) bile esas kaynak petrodolarla dönüşen Euro-dolar ve diğer **Eurocurrency**'lerdir. Çünkü ABD özel anlaşmalarla başta Suudi fazlaları olmak üzere Arap dolarlarını kendi hazine tahvillerine dönüştürüyordu.

Sistem 1978/79'da önemli bir petrol şoku daha yedi. Petrol fiyatları 30 doların çok üstüne çıktı. Herkes dünyanın sonu geldi sandı. Petrol fiyatlarının 50 dolara varmasından söz ediliyordu. Ancak sistemi daha fazla zorlamaya gerek yoktu. ABD kendi içinde sıkı para politikasına başladı. ABD para arzı Volcker (FED Başkanı) tarafından iyice kontrol altına alınınca IMF ve diğer resmi, gayri resmi finans kuruluşları borç alan ülkelerde sıkı para politikası uygulamalarını standart bir hale getirdiler. (10) Artık sadece borç ödemek üzere döviz, yani dolar kazanmak için iktisat politikaları «ihracata yönelik» hale getirildi. Bütün dünya dalgalı kurlara geçmiş olduğundan devalüasyon yapmak için IMF'in iznine gerek kalmıyordu. Tersine yeni IMF (1978'de Jamayka'da kabul edilen İkinci Ana Sözleşme, **Articles of Agreement**, Değiştirilmesiyle) efektif kur politikası adı altında borçlu ülkelerin hızla paralarının de-

ğerlerini düşürmesini istiyordu. **Dünya bir anda dolara boğulmuş, sonra dolar yine herkesin aradığı kıt para haline gelmişti.** 1980' de iktidara gelen Reagan'ın açık bütçe politikası ve yüksek faiz, doları daha çekici yapıyordu. Sadece dolar aranmıyor, büyümeye başlayan ABD ekonomisinde yatırım yapmak (hem senetlere hem de doğrudan biçimde) isteniyordu.

İşte bu doların petrol karışımıyla yarattığı «dünya infilakı» İspanyol gümüşlerinin Avrupa'da 16. yüzyılda ortaya çıkardığı «fiyat enflasyonu» kadar büyük bir etki yaratacaktır. Tabii ki aynı olay bütün boyutlarıyla tekrarlanmıyor. Bu gümüşler Merkantilist bir dünyada serbest ticaret doktrinine yol açan bir kapitalist süreci hızlandırdı. Fiyatların yükselmesi, ücretlerin düşmesi belli konularda üretimi, tüketimi ve gerekli yatırımları uyardı. Monetize olup dış dünyaya ya da o günün şartlarında piyasaya açılmayan «feodal» sektörler tarihe karıştı. Ulusal ve bir şekilde uluslararası sermaye birikimi hem hızlandı, hem de belli ellerde yoğunlaştı (te-merküz). Bu gelişmelerdir ki teknik ilerlemeyi **zaruri** ve **mümkün** kıldı.

Son on yılda ortaya çıkan sonuçları tahlil edelim; benzer bir tablo elde edebiliyor muyuz? Bir kere bütün dünyada borç alan ülkelerin **reel gelirleri**, saat başı ücretleri ve sattıkları geleneksel malların fiyatları hızla **düştü** ve **düşmeye devam ediyor**. Sadece borç alanların değil, sanayileşmiş Avrupa ülkelerinin fiyat ve ücretleri ABD'ye göre düştüğü için ABD bir yatırım ve ihracat cenneti olmaya başlıyor. Başkan Reagan çoğu askeri nitelikte olan büyük teknoloji projelerini başlatıyor. Bunlardan birisi, uzayda lazer ışınlarıyla savaş teknolojisi geliştirmeye yönelik SDI (Star Wars) projesidir. Kabaca bir trilyon (ABD gelirin dörtte biri) ölçeğinde bir harcama.

Başkan Reagan bunu bütçe açığı vererek ve bütçesini de dünya sermayesine gelirleri

oranında «gönüllü» finanse ettirerek karşılıyor. Kendi isteği ile savunma harcamalarını vilda reel yüzde 3 artırmayan müttefiklerine güzel bir sürpriz...

ABD kendi finans damarlarına dünya sermayesinin kanını bağlayarak bundan sonraki teknolojik aşamasının araştırma ve geliştirme faaliyetlerini gerçekleştiriyor. Artık James Watt'lar, Arkwright ve Colt'lar çıkmayacağı için yeni teknolojik dalga binlerce araştırmacının milyarlarca doları harcamasına bağlıdır. Kuşkusuz sonunda bu ilerlemeden derece derece tüm ekonomiler ve insanlar yararlanacak. Ama ABD'nin teknolojik ve ekonomik hâkimiyeti bir **veri** olarak. İngiltere Sanayi Devrimi ile ele geçirdiği üstünlüğü yüz yıl kadar sürdürdü. Sonra ABD'ye 1870'lerde kaptırdı. ABD ise bu üstünlüğü kolay kaptırmak istemiyor; eski rakibinden ders almıştır. Biliyor ki, üstünlük **sürekli Sanayi Devrimleri** yapmakta yatar. Daha büyük pazarlar bulmakta, teknolojik rakipleri teknolojik müttefiklere dönüştürmekte yatar.

Şimdi yeni bir dünya oluşuyor. Eski teknolojilerle üretenler daha bütünleşik bir dünyada eski «manüfaktür» örneği, nispi önemleri azalacak, hatta tamamen durgunlaşmış ekonomiler olarak küçük **sanayi öncesi** «cepeler» halinde yaşayabilirlerse yaşayacaklar. Nitekim, Merkantilist Çağda, Avrupa'nın batısı hızla kapitalizme açılır ve monetize olurken, bazı yazarlara göre doğusunda Polonya ve Prusya'da ve Amerika'larda bir İkinci Feodalizm ortaya çıkmıştır. (11)

Tek çare bu süreci iyi anlamak ve teknolojik sıçramaya bütün kaynakları seferber edip katılabilirdir. Bu nasıl yapılabilir, yapanlar nasıl yapmaktadırlar? Bu soruların cevaplarını başka yazılarımda araştırmayı ümit ediyorum.

NOTLAR

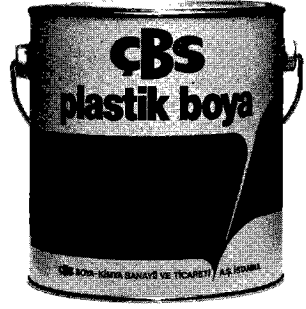
(1) J. U. Nef, «The Progress of Technology and the

Growth of Large-Scale Industry in Great Britain, 1540-1640,» **Essays in Economic History**, ed. Carus-Wilson, Edward Arnold, London içinde, s. 88-107.

- (2) Paul Mantoux, **The Industrial Revolution in the Eighteenth Century**, Methuen, rep. 1970, s. 29-32.
- (3) Ergun Türkcan, **Teknolojinin Ekonomi Politikası**, AİTİA Yayınları, 1981, s. 29-76 arasında Bölüm II.
- (4) En çok satan süper bilgisayarlardan Cray (1984'te 38 tane yapıp satılmış) ve firması hakkında bilgi veren bir yazıdan: «Diğer bilgisayarlarla yapılagelen işleri daha hızlı yapmanın ötesinde Cray 1 **supercomputer**'i, bilim adamı ve mühendisleri gerçek üçboyutlu dünyadaki dinamik olayların matematik modellemesinin yapılabileceği konusunda uyandırdı. Örneğin bir uçağın kanatlarından kayan havanın hareketleri ya da bir petrol rezervuarına basılan suyun hareketi gibi.

«Bunu yaparken süper bilgisayar insan beyninin sağ yarısı hizmetini görüyor. Orijinal bilgisayarlarda lojik ve matematik gibi **sequential** 'entelektüel' işlemlerden sorumlu sol beyin işlevi için tasarlanmışlardır. Sağ beyin sezgisel (intuitive) ya da hayalleme (visualizing) ya da hayalleme (visualizing) ya da akıldaki görüntüler yaratma gibi global süreçlerde uzmanlaşmıştır. Bilim adamı ve mühendisler de dahil insanın yaratma ve düşünme eylemlerinin büyük kısmı sağ beynin muazzam, deneyleri biriktirme, şekilleri algılama ve çok kere sağduyu denen otomatik karar verme yeteneklerine dayanır.» («Cray's Way of Staying Super-Duper,» **Fortune**, March 18, 1985, s. 50-51)

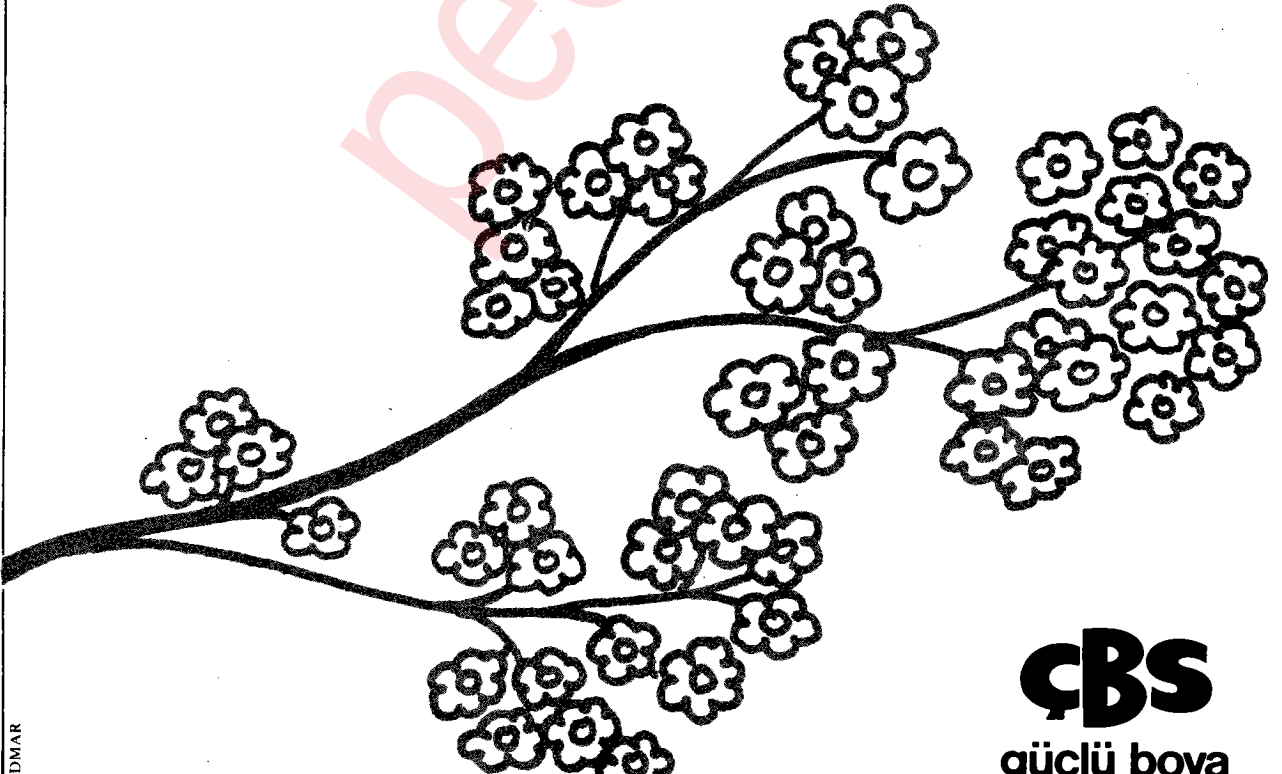
- (5) OECD ülkelerinin araştırma ve geliştirme faaliyetlerine ilişkin en son toplu istatistik verileri analiz eden kaynakta (OECD, **Science and Technology Indicators, Resources Devoted to R + D**, Paris, 1984, s. 30 ve ilerisi) büyük ekonomilerin (tabii ki OECD topluluğunda) harcamalarının yarısından fazlasını kamu fonlarının finanse ettiği ortaya konmaktadır. Sadece, askeri harcamaları anayasal gereklerle yapamayan Japonya bu trendin dışında kalıyor. ABD'nin 1979'da kişi başına yaptığı 123 dolarlık A + G finansmanının (sadece Federal Devlet desteği) 81 doları savunmaya, 23'ü enerji ve altyapıya, 20'si sağlık ve refaha, 3'ü tarım ve sanayiye, 4 doları bilimlerin ilerlemesine ayrılmıştır. Pek tabii ki bu fonlar doğrudan destekler. Ayrıca, üniversitelerin genel eğitim fonları, özel sektörün vergi muafiyetleri vb. dolaylı destekler bunların dışında düşünülmelidir.



Evde bahar CBS ile başlar

Evlerde, bürolarda, işyerlerinde...
Yaşanan tüm mekanlarda bahar
CBS Plastik renkleriyle başlar.
CBS Plastik kalitesiyle sürer yıllarca.

CBS Plastik...
Renklerini tabiatın, kalitesini
CBS teknolojisinden alan
üstün boya.



CBS
aüclü boya

Güvenmekte haklısınız.

Akbank 37 yılın en başarılı neticesini sunuyor.

Akbank'ta daima rakamlar geçerlidir. Bu rakamlar ulaşılması zor bir mali gücün kanıtıdır.

Akbank'a güvendiniz, danıştınız. 1985'de de Akbank sizlere "gerçek güvence"yi sunuyor. Tasarruflarınızı değerlendirmeyi, size gelir ve güven sağlamayı, ekonomimize katkıda bulunmayı üstleniyor.

Akbank bu neticeye ulaşılmasını sağlayan sayın halkımıza ve tüm çalışanlarına teşekkür eder.

Bu yıl da Akbank'a danışmadan tasarruflarınıza yön vermeyin. 37 yıldır olduğu gibi...

Sermaye 50 Milyar

İhtiyatlar 53 Milyar

Mevduat 642 Milyar

Kâr (vergiden sonra) 23 Milyar

Bir önceki yıl neticeleri.

Sermaye 15 Milyar

İhtiyatlar 35 Milyar

Mevduat 370 Milyar

Kâr 8 Milyar

AKBANK

"Güveninizin eseri"

- (6) Bu dönemin bilim ve teknoloji tarihini ticari kapitalizmin gelişme dinamikleri ile paralel okumanın büyük faydası vardır. İlk kez bilim ve teknoloji arasında zorunlu organik bağlar ortaya çıkmaktadır. İlk defa bilimler bugünkü anlamda genel matematik kanunlar ve formüller vazetti. Astronomiden fiziğe, matematikten biyolojiye kadar ortaya çıkan bütün gelişmeler sonradan Bilimsel Devrim (Scientific Revolution) diye anılacak, Kepler'dan, Galile'den Newton ve Boyle'a kadar yüzlerce bilim adamı bugünkü bilimlerin temellerini atacaklardır. Ancak bunları uyaran, ticari kapitalizmin denizlerde, madenlerde, sanayi ve savaşlarda karşılaştığı sorunlar olmuştur. En matematik ve 'soyut' buluşların bile sosyal talebini izlemek mümkün. Örnek olarak 1931'de verilen bir tebliği zikredebiliriz: B. Hessen, «The Social and Economic Roots of Newton's 'Principia',» **Science at the Crossroads**, Frank Cass, 1971 içinde.
- (7) **Newsscientist**, 14 Şubat 1985 sayısında Fransız atom bombasının 'hikâyesi veriliyor (David Marsh, «France Tests Its Atomic Might»). Fransa 1962'de iki adet gazla soğutulan grafit reaktör yapmaya karar verdi; bu reaktörler 1956 ve 1958'de 'kritik' hale gelip yılda 50 kg. kadar plutonyum üretmeye başladılar. İlk Fransız atom bombası 25 yıl önce 13 Şubat 1960'ta Büyük Sahra'da patlatıldı. Bunun dışında bombayı gönderecek füzeler, bombardıman uçakları ile 6 nükleer denizaltı yapmayı başardı. Bu başarıyı ABD'ye rağmen değilse bile onun yardımı olmadan gerçekleştirdi. Fakat bugün Cenevre Silahsızlanma Görüşmelerinde ne İngiltere ne de Fransa var. Sadece, Sovyetlerle ABD arasında bir usul tartışmasının konusu: Bu iki ülkenin silahları ABD'nin nükleer gücünü hesaplarken hesaba katılacak mı, katılmayacak mı?
- (8) «Genel fiyat düzeyi bu yıl birçok OECD ülkesinde en az % 5 yükseldi. 1960'ların başına göre iki misli bir ortalama. Dünya ticaret fiyatları da 10 yıldır ilk kez diğer fiyatlar kadar hızlı yükseliyor.» OECD, **Inflation: The Present Problem**, December 1970, s. 7.
- (9) Ergun Türkcan, «Dünya Krizi mi, Petrol Krizi mi?» **Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım**, Yurt Yayınları, 1984 içinde. Yine Yalçın Küçük'ün yakında Tekin Kitabevi tarafından yayınlanacak **Nereye Gidiyoruz?** başlıklı kitabı içinde 6. Bölüm: «Pax Americana ve Amerikan Doları».
- (10) Bu uygulamalarla ilgili toplu bir kitabımız: C. Erdost (ed.), **IMF, İstikrar Politikaları ve Türkiye**, Savaş Yayınları, 1982.
- (11) «Second serfdom» kavramı etrafındaki tartışma için, bkz. J. Wallerstein, **The Modern World System**, Vol. I, Academic Press, 1974, s. 90 ve ilerisi.

Kadınların İsteği “Özgürleşme” mi, “Eşitlik” mi? Medeni Kanun Tartışmalarının Düşündürdükleri

Şirin Tekeli

Dr. Tekeli'nin “Kadınlara Oy Hakkının Verilişinin
50. Yılı: Siyasal Haklar Kadınlara Ne Getirdi, Ne
Getirmedi?” başlıklı metni, dergimizin 243. (Şubat
1985) sayısında yayımlandı.

Yıllardır Medeni Kanun'un 152, 153 ve 159. maddelerini, yani erkeğin aile birliğinin «reis»i sıfatıyla hukuken **de** «ayrıcalıklı» bir konuma getirilmesini (kadınların ikametgâh seçimi, soyadı kullanımı gibi kişilik haklarını erkeğin bu ayrıcalığı kısıtlamaktadır), evlilik içinde kadın ve erkeklerin rollerinin **cinsi-yetçi** bir işbölümü temelinde düzenlenmesini (birliği geçindirme sorumluluğu erkeğe, eve bakma ya da ev işi sorumluluğu da kadına verilmiştir), dolayısıyla kadının ev dışında bir işte çalışabilmesinin, «reis» kocanın iznine tabi kılınmasını sorgulamış bir kişi olarak (1), Medeni Kanun Değişiklik Komisyonu'nun kitap biçiminde yayımlanarak «kamuoyunda tartışılabilmesi» için üniversiteler, barolar gibi kurumlara dağıtılan taslak metninin aileye ilişkin yeni hükümlerini alkışlarla karşılamam beklenebilirdi.

Çünkü, **Yeni Gündem** dergisinin 15. sayısında komisyon üyesi Erdem Kuntalp'ın açıkça belirttiği gibi, taslaktaki «en büyük değişiklik aile hukukuna ilişkindir. Özellikle evlilik birliğinde karı ve kocanın hukuki durumları yeni baştan ele alınmış ve kadın erkek eşitliği çerçevesinde yeni bir düzenlemeye kavuşturulmuştur». Böylece, erkek aile reisi olmaktan çıkmakta, evlilik birliğinin tüm sorumlulukları kadın ve erkek tarafından eşit olarak yüklenilmekte, kadın genç kızlık soyadını koruyabilmekte (ama çocuklar baba adını taşıyor...), çalışmak için kocadan izin alması gerekmemektedir. Ayrıca, her ne kadar Erdem Kuntalp, farklı bir görüşü savunsa da, boşanma kolaylaştırılmaktadır. Mevcut yasa-da öngörülen bekleme sürelerinin kısaltılması olsun, kusurlu olduğuna bakılmaksızın taraflara dava açabilme olanağının sağlanması olsun «liberal» önlemlerdir. Ancak taslakta, var olan toplumsal ilişkiler düzeninde, evliliği esas olarak bir geçim kaynağı olarak görenlerin kadınlar olduğu ve boşanmanın kolaylaştırılmasından zarar görebilecekleri olası da göz önüne alınmış olacak ki, bu-

günkü yasada «bir yıl» ile sınırlandırılmış olan «nafaka» ödeme yükümlülüğü (mad. 144), «süresiz» hale getirilmiş, böylece, boşanma kolaylaştırılırken, kadınların «korunması» da ihmal edilmemiştir.

Nihayet, Medeni Kanun taslağında, aksi belirtilmediği zaman uyulan, olağan «mal ayrılığı» rejimi aynı biçimiyle korunmakta, buna ek olarak, evlilik aktiyle seçilebilecek mal rejimleri arasına «Edinilmiş Mallara Katılma» rejimi eklenmektedir. Evlendikten sonra çoğu kadının ev işleriyle uğraştığı ve başkaca bir gelir elde etmediği gerçeğinden yola çıkılarak, boşanma halinde ev kadınının ev işlerinde harcadığı emeğin «değerlendirilmesi», bu yeni mal rejiminin gerekçesini oluşturuyor.

«Feministler»e pek az söz bırakan, karşı çıkılması zor ve «ileri» çözümlerdir, bunlar. Ancak ben bu taslakta esas olarak iki noktada temel yanlışlar yapıldığı kanısındayım. Bunlardan birincisi «usul»e, öteki «öz»e değin.

Usul konusunda kaygım, Medeni Kanun değişikliğinin hazırlanış biçiminden kaynaklanıyor. Bilindiği gibi, bugün değiştirilmesi yoluna gidilen Medeni Kanun, 60 yıl kadar önce, o sırada Türkiye toplumunda yaygın olan insan / insan ilişkileri esas alınarak değil, kurulması istenen «burjuva toplumu»nun dayandığı insan / insan ilişkileri gözetilerek yapılmış, yani topluma ulaşması gereken bir «hedef» gösterilmişti (2). Tarihte benzeri az bulunur bir «volontarizm» örneği idi bu. Genellikle tarihte, devlet ve hukuk gibi kurumlarda gerçekleştirilen değişikliklerin, toplumsal yapı değişikliklerini geriden izlediği ve onları yansıttığı görülür. Türkiye’de ise devlet ve hukuk katında yapılan değişikliklerle, topluma yeni bir biçim verilmesi amaçlanmıştı. Bu amaca da ulaşıldı galiba. Yarım yüzyılı biraz aşan bir süre sonra Türkiye’de artık, büyük ölçüde kapitalist üretim ilişkilerine dayalı (piyasa, istendiği gibi işlemese de) bir burjuva toplumunun (sivil kurumlari

yeterince güçlü olmasa, demokratikleşmesine bir türlü izin verilme de) kurulduğu ve köylü toplumunun yerini aldığı anda hemen herkes hemfikir. Böyle olunca Medeni Kanun değişikliği gibi çok temel ve yasayı çağdaş gereksinmelerle uyumlu hale getirmeyi amaçlaması gereken değişikliklerin yapılması için neden hâlâ «olağan», parlamenter yolların benimsenmediğini anlamak olanaksızdır (3). Medeni Kanun değişikliğinin gerekçelerini sıralarken, Erdem Kuntalp’ın değindiği, «toplumun sosyoekonomik gelişmeleri karşısında ileri yıllarda bu kanun yeterli olmayacak, bir başka deyişle Türk toplumunun gelecekteki sosyoekonomik gereksinmelerine yanıt veremeyecekti» görüşünün ardında yattığını sandığım «1926 Devrimciliğine öykünme», halka ve halkın temsilcilerine köklü bir güvensizliğin ifadesidir. Oysa bu yasa değişikliği olağan yollardan yapılmış olsa, taslağı biçimlendirmek için başta kadınlar olmak üzere kamuoyunun hemen her kesimi görüşlerini belirtmek olanağını bulacaktı.

Öz yönündense, ne kadar «ileri» olurlarsa olsunlar öngörülen değişikliklerin Türkiye’de kadınların yaşamakta olduğu derin «eziliş»e fazla bir çözüm getirmeyeceği, buna karşılık var olan gerçek ilişkileri gözden kaçırıcı, çarpıtıcı, «mystifier» edici bir işlev göreceği kanısındayım. Tıpkı, altmış yıl önce benimsenen «devrimci» Medeni Kanun’un kadınların ezilmesi gerçeğinin algılanmasında benzer bir etki yaptığı gibi... Türkiye’de kadınlar, bu yasa değişikliklerine örnek oluşturduğu anlaşılan (4) batı toplumlarıyla kıyaslandığında «inanılmaz» boyutlarda ezilmekteler. Bunun nedenleri çeşitli. Birkaçına değinmekle yetinelim: Ekonomik sistem (kapitalizm), kadınları esas olarak bugünün ve geleceğin emekçilerini, sermaye adına, ev içinde, ev işiyle, karşılıksız olarak yeniden üretmekle görevlendirmiş (teknik açıdan ev işinin kapitalist sistemde metalaştırılması pekâlâ mümkünken, bu yola gidilmiyor). Bu-

nunla uyumlu olarak, «ekmek parası» kazanan koca, ev işi yapan, çocuklara bakan karı ve yetişkin olmayan çocuklardan oluşan **çocuk aile** toplumsal örgütlenmenin temeli sayılmış; yalnız hukuk değil, ekonomi, eğitim, kültür vb. tüm kurumlar, bu, özünde hâlâ patriarkal kalan aileyi pekiştirecek biçimde düzenlenmiş. Ayrıca, Türkiye yalnız kapitalist değil, azgelişmiş bir kapitalist toplum. Bunun iki önemli sonucu var: Özellikle kırsal kesimde kapitalizm öncesinden artakalan ve kadının sağmal bir inek gibi sömürülmesine olanak veren patriarkal ilişkilerin yaygınlığı, ilki. İkincisi de Türkiye’de, son yıllarda gelişmiş batı kapitalizmlerinde ortaya çıkan, kadınların yaygın biçimde ücretli emekçiliğe geçişlerine (çifte emek kullanma pahasına da olsa) olanak veren iş piyasasının kurulamaması, kadınlara yeterli iş sağlanmaması. Artan işsizlik koşullarında kadınların da iş talep ettikleri gerçeği büsbütün görmezden gelinebiliyor; geleneksel değerlere yaslanılarak (kadın evde yaşamalı, evde çalışmalıdır) evde parça paşına iş yaptırma gibi arkaik çalıştırma biçimlerine prim veriliyor. Düşük ücretle, güvencesiz, evin dört duvarından çıkmadan çalışmaya davet ediliyor kadınlar... Böylece, geçim yönünden kocaya bağımlı kılınarak, onun tüm isteklerine boyun eğmek zorunda bırakılıyorlar.

Kuşkusuz, Türkiye’de sayıları altmış yıldır günden güne artan, çalışan, kendi ekmek paralarını kazanan, dolayısıyla kendilerini aile reisi kocaya tabi görmeyen (değer yargılarının baskısı bir yana bırakılırsa...) kadınlar da var. Nitekim, bugün gündeme gelen Medeni Kanun değişikliğinin bir gerekçesi de bu durum. Ama burada altı çizilmesi gereken nokta şu : Bu kadınlar, Medeni Kanun’a rağmen bu duruma gelmişlerdir; Medeni Kanun sayesinde değil. Gerçekten de uygulandığı süre içinde Medeni Kanuna aykırı davranışlar iki uç noktada yoğunlaşmıştır. Bir uçta, geleneksel imam nikâhını medeni ni-

kâha yeğleyen aileler (ki bu ailelerde doğan, **resmen** «gayri meşru» çocukları «meşrulaştırmak» için sık sık «af» yasaları çıkartılmıştır), öbür uçta da çalışmak için «kocalarından» izin alma zorunluluğunu duymayan (ya da koca çalışmasını önleyecek olsa bunu boşanma gerekçesi olarak kullanabilecek durumdaki) kadınlar. Bu kadınlar için çalışma «izni» bir formaliteden başka bir şey değildi ya da bazı durumlarda hiç aranmıyordu (5).

Ancak, bugünün Türkiye gerçekliğinde bu ikinci tür kadınlar bir azınlıktır ve başka şeyler değişmediği sürece de azınlık olarak kalacaktır. Buna karşılık kadınların büyük çoğunluğu, evliliği, esas olarak bir «meslek», bir geçim yolu olarak görmektedir. Yedikleri dayağa, çektikleri cefaya karşın, bu kadınların çoğu için evlilik dışında karınlarını doyurmanın başka bir yolu yoktur. Böyle olunca, bu kadınlar için koca yalnız, Medeni Kanun’un diliyle «reis» değil, aynı zamanda velinimet de. Medeni Kanundaki «cinsiyete dayalı işbölümü» kuralı ilga edilse de bu kadınların büyük çoğunluğu yine, eskisi gibi, «eve bakacaklar», geçimlerinin koca tarafından sağlanmasının karşılığını «ev işi»yle ödeyeceklerdir. Kısacası, Medeni Kanun değişiklikleri bu gerçekliğe son vermeyecektir, veremez. Oysa kadınlar, işe yaramayan, boş bir kalıp olmanın ötesine geçemeyen «eşitlik» statüsünün değil, ezilmişlikten kurtulmanın, yani özgürleşmenin özlemini çekiyorlar. Bunun için yapılması gerekenler Medeni Kanun’u değiştirmekten hem daha kapsamlı, hem de daha külfetlidir: Öncelikle, kadınlara iş yaratmayı bir toplumsal öncelik olarak görmek ve bir yandan ekonomik büyüme sorunlarını çözmek, bir yandan da var olan işleri kadın ve erkekler arasında adilane bölüştürmek gerekiyor. Buna paralel olarak, kadınların yoğun biçimde çalışmasını olanaklı kılmak için, ev işini onların omuzlarından alacak toplumsal düzenlemelere (kreş, yuva vb.) gitmek şart oluyor. Ayrıca,

ev içinde sorumlulukların kadın ve erkekler tarafından adilane paylaşılması, kadınların kendilerini salt evle değil, iş ve toplumla tanımlayacak yeni kimlikler edinmeleri, erkeklerin eski egemen konumlarından vazgeçmeye ikna edilmeleri vb. yepyeni kültürel değerlerin benimsenmesini zorunlu kılıyor. Bunlar yapılmadan, kadınlar açısından evliliği «geçim kapısı» olmaktan çıkarmak mümkün olmaz. Olsa olsa, bu pek de «ulvi» olmayan, hatta düpedüz çirkin gerçeği allayıp pullayarak kabul edilebilir hale getirmek için «analığın kutsallığı», «kadının sevgiye, aşka adanmışlığı» türünden efsaneler üretilir, yeniden üretilir. Günümüzde bu tür efsaneleri üretmek, TV gibi görece pahalı aygıtları gerektirmekteyse de bunlar, var olan toplum açısından, kadınlara iş sağlayacak fabrikalar, bürolar, eğitim kurumları, kreşler vb. kurmaktan daha ucuz ve rasyonel görünmektedir. Son aylarda TV'de haftada iki gün, kadınlara «ev kadınlığı» öğreten programlar yayınlanmaya başlanması, bir yandan Medeni Kanun değişikliğinden dem vurulurken, bir yandan da yöneticilerin kadının geleneksel rolünde değişiklik yapmaya hiç niyetli olmadığını gözler önüne seriyor.

O zaman, nedir bu Medeni Kanun değişikliğinin asıl anlamı? Sakın kadınları özgürleştirmek için gerekenler yapılmadan «ileri» görünmenin en kestirme ve en kolay yolu olmasın? Gerçekten de nedir bunun maliyeti? Hiç. Olağanüstü koşullarda bir komisyon atarsınız, komisyon birkaç yıl çalışır, «batılı» toplumlardaki çağdaş yasaları inceler, eli yüzü düzgün bir taslak çıkar ortaya. Sonra kamuoyunu «olgunlaştırırsınız» ve meclise gelir taslak. Orada, «milliyetçi ve muhafazakâr» çoğunlukla, daha az milliyetçi ve muhafazakâr olmayan, ama tepeden inme «modernleşme»ye pek yatkın muhalefet arasında kıran kırana tartışmalar yapılır... Taslak yasalaşırsa, önümüzdeki 50 yıl için «ileri» bir yasaya kavuştuğumuz için kutlarız kendimi-

zi... Ele güne de ilan ederiz. Yasalaşmazsa da, iş bu kez biz feministlere düşer: «Yasalarda bile kadınları çağdaş statüye getiremeyen yöneticilerimiz»e veryansın ederiz.

Bu arada kadınlara ne olur? Kendini zaten «kurtulmuş» sayan küçük azınlık, taslak yasalaşmışsa, daha önce «yasadışı» biçimde elde ettiği haklarını yasal olarak kullanma rahatlığına erişir, «genç kızlık soyadını kocasınıninkine» ekleyerek kurtuluşunu ilan eder; taslak yasalaşmamışsa da, «yasadışı durum»unu eskisi gibi sürdürür... Öbürleri, çoğunluğu oluşturanlarsa, eğer taslak yasalaşmışsa artık «reisliğini» yitirmiş kocalarına bu kez «gayri resmi» biçimde boyun eğmeyi sürdürür; taslak yasalaşmamışsa da zaten değişen bir şey yoktur onlar için... Boyun eğmenin hukuki kılıfı korunur.

Buraya kadar hep kaygılarımı dile getirdiğim için korkarım okurlara «hukuk»u hiç önemsemediğim gibi yanlış bir izlenim verdim. Ama bu doğru değil. Tersine, yakın geçmişimizde hukuku yeterince ciddiye almamanın bedelini, toplumca pahalı ödediğimiz kanısındayım. Temelde hukuk, bir toplumda insana biçilen «değer»in, yani «haklar»ının alt ve üst sınırlarını çizen bir ilişkiler bütünü olarak, ekonomik ilişkiler kadar önemlidir. Çünkü o ilişkilerin çerçevesini belirler. Ama hukuk bir bütündür (içeriği ve usulüyle) ve hukuku ciddiye almak demek, insanlarla hukukları arasındaki mesafeyi daraltmak, hukukun insanların gerçek durumunu yansıttığı, insanların hukuka uygun yaşadığı ve giderek hukuklarına sahip çıktığı bir toplum kurmak demektir.

NOTLAR

- (1) Şirin Tekeli, **Kadınlar ve Toplumsal-Siyasal Hayat**, Birikim, 1982, s. 219.
- (2) O sırada Batı Avrupa'da en son kabul edildiği için en «çağdaş» sayılan İsviçre Medeni Kanununda karar kılınmadan önce, eski sistemi,

mecelle'yi réformer etme girişimleri yapılmıştı. Ama, Saltanatı kaldıran, Hilafeti ilga eden I. Meclis, iş, insan / insan ilişkilerinin düzenlenmesine gelince İslami hukuk ilkelerinden pek kolay uzaklaşamadı. Bunun üzerine köktenci, «Jacobin» devrimciler çözümü, eski hukuku tümüyle terk edip, yepyeni bir hukuk düzeni benimsemekte buldular.

- (3) Medeni Kanun'un bir bütün olarak ele alınıp değişiklikler yapılması çalışmalarının kökleri 1950' lere uzanmaktadır. 1974 ve 1976'da Adalet Bakanları'na bu amaçla komisyonlar oluşturulmuş, ama çalışmaları sonuçsuz kalmıştır. Mevcut tasarısı hazırlayan komisyon 1.6.1981'de Milli Güvenlik Konseyi'nce çıkarılan 2467 sayılı kanunla oluşturulmuştur. Adalet Bakanı Nejat Eldem'in döneminde (Haziran 1984) çalışmalarını tamamlayan komisyon, tasarısı 21 Aralık 1984'te bakanlığa sundu. Bakanlık tasarısı olarak sunulmasına karşın, zaman zaman basına «teknisyenlerin taslağının herhangi bir yerinde bir değişiklik yapılmasının istenmediği yolunda görüşlerin yansımış olması kamuoyunun bilgisi dışında, görüşleri alınmadan hazırlanması nedeniyle zaten var olan

kaygıları büsbütün artırmaktadır.

- (4) Son on yıl içinde Batı Avrupa toplumlarının hemen hepsinde, medeni kanunlarda, aile reisliği'nin kaldırılması, kadının kendi soyadını koruması, kimi durumlarda çocuklara seçenekli olarak kadın ya da erkeğin isimlerinin devredilmesini vb. öngören değişiklikler yapıldı. Bu değişikliklerin ardında 1970'li yıllarda bu toplumlarda «eziliş»le rihten, uğradıkları haksızlıklara ve bunları nesnel- leştiren «eşitsizlikler»e başkaldıran kadınların oluşturduğu «Kadınların Kurtuluşu Hareketi»nin, verdiği mücadeleler vardı. Kadınların harekete geçmesi sonucudur ki, yasa koyucuları, medeni kanun ve ceza yasalarında önemli değişiklikler yapmak zorunda kaldılar. Ama, hareketin başarısı bununla sınırlı kalmadı. Yasa değişikliklerinin ötesinde, başta kadınların çalışma koşullarının düzeltilmesi, kadınlara cinsiyetçi bakış açısının eleştirisi, çoğu durumda zihniyet değişikliklerinin gerçekleştirilmesi gibi başarılar elde ettiler.
- (5) Kendi özel durumumdan örnek verirsem, 16 yıldır çalışıyorum. Üniversite olsun, daha sonra çalıştığım özel işyerleri olsun, benzen bir «izin» belgesi istemediler...

Aynıyla vaki...

«Büyük gangsterlerin meşrulaşmakta gösterdikleri başarı, astronomik rakamlara ulaşan kişisel sermaye birikimleriyle ölçülebilir. ABD'de iki haftada bir yayımlanan iş dünyası dergisi **Forbes** ülkedeki en zengin 400 aileyi düzenli olarak liste halinde vermeye başlamıştır. Bunlardan ilki (13 Eylül 1982) en azından üç ünlü gangster ailesini Kuzey Amerika'nın en zenginleri arasında gösteriyordu. Lucky Luciano'dan sonra Amerikan Mafyasının ilk kurucularından olan Meyer Lansky, 1,5 milyar dolarla listede sekizinci idi. Ancak Ludwig, Getty, du Pont, Rockefeller, Hunt, Annenberg ve Hewlett aileleri onu geçiyor, Morgan, Watson (IBM), Loeb, Mellon ve Deere gibi ünlü tekeller ondan sonra geliyordu. **Forbes**'e göre Amerikan Mafyasından Morris Dalitz ailesi ile yakın dostu Robert Vesco da bu dört yüz ailenin içindedir. Joseph Kennedy'nin İtali Yasağı döneminde suç örgütleriyle ilişkisi herkesçe bilinmektedir.»

Kaynak : Ernest Mandel, **Hoş Cinayet : Polisiye Romanın Toplumsal Bir Tarihi**.

Geleneksel İktisat Cephesinde Neler Oluyor? (IV): Arz, Talebe Karşı

243. sayımızda başlattığımız diziye "Supply, Meet Demand" (*The Economist*, 13.10.1984) özgün başlıklı bölümü Nail Satlıgan'ın çevirisiyle sunarak devam ediyoruz.

Şimdiye kadarki dosyalarda ekonominin iki yarısı —talep ve arz— ayrı ayrı ele alınmıştı. Bu sayıda ki dosyada ekonominin bütününün basit bir modeli kurmak için her ikisini bir araya getiriyoruz.

Önceki dosyaların birinde fiyatların değiştiğini varsayarak ve bu durumun para ve mal piyasalarındaki etkilerini izleyerek ekonominin aşağıya eğimli talep eğrisini türetmiştik. Bir sonraki dosyada yukarıya eğimli (ya da kimi iktisatçılara göre dikey) derneşik arz eğrisi türetilirken gene fiyatların değiştiği varsayılmış, bu değişimin emek piyasasındaki etkileri izlenmişti.

Bu dosyada fiyatların neden değiştiğini, talep edilen çıktının arz edilen çıktıya eşit olduğu yerde ekonominin nasıl dengeye ulaştığını görmek için ekonominin bu iki yarısını bir araya getireceğiz. Bölümün başından sonuna dek kapalı bir ekonomi varsayıyoruz. Günümüzde ileri sanayileşmiş ülkeler uluslararası ticarete —ve yabancı hükümetlerin iktisat siyasetlerinin etkilerine— her zamankinden daha çok açık olduklarından, önemli bir boşluk kalmış olacak. (İleriki dosyalarda bu boşluğu doldurmaya çalışacağız.) Gene de bu basit model, anlamlı bir iktisat siyaseti irdelemesi için iyi bir başlangıç noktası, daha yeni teorileri araştırmak için de bir temeldir.

Şekil 1'de alışılmış bir derneşik talep eğrisi ile iki tane derneşik arz eğrisi gösteriliyor. A_K doğrusu, «Keynes'ci» emek piyasası modelini temsil ediyor. Bu modelde işçiler, değişen fiyatlar karşısında firmalardan daha yavaş tepki gösterirler —belki reel ücret düzeyi konusunda hüküm vermede yanılsalar yapmalarından, belki de emek piyasasındaki başka katılıklardan ötürü.

İşçilerin öngörülerinin tam olduğu, emek piyasasının ise değişen fiyatlara anında uyum gösterdiği «klasik» modeli A_c doğrusu temsil etmektedir. Alışık olarak, A_K 'yi kısa dönemli bir ilişki olarak, A_c 'yi de onun uzun dönemdeki karşılığı olarak düşünebilirsiniz.

Tutalım ki ekonomi, talep edilen çıktı ile arz edilen çıktının denk geldiği, fiyatların P_1 'e, çıktının ise Y_1 'e eşit olduğu bir başlangıç dengesindedir. Hükümet, talebi canlandırıp talep eğrisini T_1 'den T_2 'ye doğru dışarı kaydırarak çıktıyı artırmaya çalışırsa ne olur?

Sekil 1'e bakılırsa, mal, para ve emek piyasalarında yer alan bir dizi ayarlanmadan sonra ekonomi, yeni bir kısa dönemli ya da «Keynes'ci» dengeye geçer. Fiyatlar P_4 'e, çıktı ise Y_4 'e yükselir. Ardından, zamanı gelince, ekonomi, yeni bir uzun dönemli ya da «klasik» dengeye kayacaktır. Fiyatlar daha da yükselip P_5 'e çıkacak, çıktı ise başlangıçtaki düze-

yine inecektir. O halde modelimize göre talep yönetimi yoluyla çıktıyı artırma çabaları, en sonunda başarısızlığa mahkûmdur. Kulağımıza yabancı gelmiyor, değil mi?

Talep ve arz eğrileri, mal, para ve emek piyasalarında sahne arkasında olup biten bir sürü faaliyeti özetlerler. Modeli kavramak için, daha önceki dosyalarda özetlenen IS-LM ve emek piyasası modellerini kullanarak yukardaki paragrafta anlatılan öyküyü adım adım izlemekte yarar var. (Faiz hadleri ile gelir birleşimlerini tanımlayan IS ve LM eğrilerinin, hem mal piyasasının, hem de para piyasasının dengede bulunduğu noktada kesiştiklerini hatırlayalım.)

Birincisi, hükümet talebi nasıl canlandıracaktır? Kamu harcamalarını artırmak bir yol olabilir. Bu, hiç değilse başta ekonomideki toplam harcama düzeyini yükseltecektir. Demek ki birinci adım devlet harcamalarında bir artış, ikinci adım ise mal piyasasında daha yüksek bir taleptir.

Şekil 2'de IS eğrisinin IS_1 'den IS_2 'ye kayışı, bu durumu göstermektedir. Başlangıçtaki mal-ve-para-piyasası dengesinde faiz haddi H_1 'e, talep edilen çıktı ise (şekil 1'deki Y_1 'e tekabül eden) Y_1 'e eşitti. Ancak faiz haddi H_1 düzeyindeyken, ek harcama, talebi Y_2 'ye itmeye yeter.

Fiyatlar artmaya başlamasa bile, faiz hadlerinin yükselişi, ek talebi kısmaya başlamakta geçmez; H_1 'de spekülative para talebi, Y_2 'ye tekabül eden daha yüksek alışveriş talebine yer bırakmayacak ölçüde yükselir. Mal ve para piyasalarının dengelenmesi için faiz haddinin H_3 'e çıkması, talebin ise Y_3 'e düşmesi gerekir.

Şekil 2'deki Y_3 , şekil 1'deki Y_3 'ün aynısıdır. Şekil 1, talep cephesindeki kısmi dengenin sürekli olmayacağını, çünkü ekonomideki toplam arzın hâlâ toplam talepten küçük olduğunu göstermektedir. Böylece fiyatlar yükselmeye başlayıp açığı daraltırlar. Ekonomi T_2 eğrisi boyunca P_4 ve Y_4 'teki yeni kısa dönem dengesine doğru yükseldikçe, talep ve arz alt modellerinde başka ayarlanmalar yer alır.

Şekil 2'deki mal ve para piyasalarında fiyatların yükselişi, hem spekülasyon amacıyla, hem de alışveriş için bulundurulmuş parayı yeniden azaltarak para arzının reel değerini düşürür. LM eğrisi, faiz haddini H_4 'e çıkararak LM_1 'den LM_2 'ye kayar. Sonuç olarak firmalar, yatırımlara daha az harcama yaparlar ve çıktı talebi, IS_2 eğrisi boyunca yükselerek Y_4 'e oturur — kısa dönem denge çıktı düzeyidir bu.

O sırada şekil 3'teki emek piyasasında fiyatların yükselmesi reel ücreti düşürdüğünden, firmalar emek taleplerini artırır. 3. diyagramdaki LT eğrisi, LT_1 'den LT_2 'ye doğru sağa kayarken iş sahibi işçilerin

sayısını N_1 'den N_4 'e yükseltir. Daha fazla işçi, arz edilen çıktının çoğalması demektir. Böylece başlangıçtaki Y_1 çıktısı ile kısa dönem talep ve arz dengesi için gerekli olan Y_4 çıktısı arasındaki açık, arz cephesinde de kapanmaya başlar.

Bu noktada biraz duralım ve yeni Keynes'ci dengenin başlangıç noktasıyla nasıl karşılaştırılabileceğini soralım. Fiyatlar P_4 'e (bak. şekil 1), çıktı da Y_4 'e yükseldiğinde, bütün piyasalarda denge yeniden kurulur. Demek ki devlet harcamalarındaki artış, ancak daha yüksek bir fiyat düzeyi pahasına çıktıyı artırmayı başarmıştır. Mal ve para piyasalarında (şekil 2) faiz haddi H_1 'den H_4 'e yükselmiştir. Demek ki maliye politikası yoluyla başlangıçta yaratılan canlanmadan kaynaklanan ek talep hacmi, yatırımlardaki düşüşle kısmen ödünlenmiştir.

Emek piyasasında (şekil 3) yeni denge, eskisinden daha çok iş sağlar. W_4 düzeyindeki ücret haddi, yalnızca para cinsinden eskisinden yüksektir. Fiyatlardaki artış parasal ücretlerdeki artıştan büyük olduğu için reel ücret azalmıştır.

Bu yeni denge, ne yazık ki dayanıklı değildir. Denge, işçilerin reel ücret haddi düşmemiş gibi davranmalarına —düşüğünü anlamadıkları ya da planlarını değiştiremedikleri veya değiştirmeye istekli olmadıkları için— bağlıdır. Ne var ki işçiler, yeni duruma uyum gösterdikçe emek arzlarını kısmaya başlarlar. Böylelikle şekil 3'teki LA eğrisi sola kayar. Nominal ücretler, reel ücretler başlangıçtaki denge konumlarına geri gelinceye kadar yükselir. İstihdam da, çıktı da azalır. 1. diyagramdaki Ac dikey arz eğrisinin altında yatan süreç budur.

Emek piyasasındaki ek iş olanakları ortadan kalkar, çıktı azalırken, arz ve talebi dengelemek üzere fiyatların yeniden yükselmesi gerekir. Bu, şekil 2 ve 3'te —gözlerinizi yormamak için göstermediğimiz— yeni ayarlanmalar demektir. Şekil 2'deki LM eğrisi daha da sola kayarak en sonunda IS'yi Y_1 üstünde keser.

Fiyatların P_4 'ten P_5 'e çıkmasından ötürü emek piyasasında emek talebi yeniden yükselince LT eğrisi daha da sağa kayar. Ne var ki yeni durumda LA eğrisinin sola kayışı ağır basar. LA ile LT'nin en sonunda Y_1 üstünde, fiyatların P_5 'e yükselişi hesaba katıldığında reel ücretleri aynı düzeyde tutan bir nominal ücret haddinde kesişmeleri gerekir.

Talep yönetimi üzerine söyleyeceklerimiz bu kadardır. Kamu harcamalarındaki artış, çıktıyı artırmadan fiyatları artırmıştır. Uzun dönem dengesinde yatırımlardaki azalma, toplam harcamalarda maliye politikasından kaynaklanan artışı tamı tamına ödünler.

Şekil 2 bunun nasıl olduğunu gösteriyor. Yükselen dozda üç faiz haddi, yatırımlara hiç yer bırakmaz

(crowding out). İlk faiz haddi, artan para talebinden dolayı H_1 'den H_3 'e yükselir; ardından, fiyatların tırmanmaya başlamasıyla para ankeslerinin reel değerinin düşmesi, H_3 ün H_4 'e çıkmasına yol açar; nihayet emek piyasası uyum gösterir ve yeni bir fiyat artışları raundu faiz haddini çıktının kapanış (ve açılış) düzeyi olan Y_1 ile tutarlı, daha da yüksek bir düzeye doğru iter.

Bunun yerine hükümet, para arzını genişleterek talebi canlandırmaya çalışırsa ne olur? İyi ki bu soruya cevap vermek için yalnızca bir ek diyagrama ihtiyacımız var. Toplam arz ve toplam talep, şekil 1'deki gibi davranırlar — tıpkı devlet harcamalarındaki bir artıştan sonra olduğu gibi. Emek piyasası da öyle.

Ne var ki mal ve para piyasalarında öykümüz değişikliğe uğrar. Şekil 4'te para arzında bir artışın, LM eğrisini LM_1 'den LM_2 'ye doğru sağa kaydırıldığını görmekteyiz. Başlangıç faiz haddi H_1 'de Y_2 düzeyindeki mal talebini finanse etmeye yetecek para mevcuttur. Oysa IS eğrisiyle verilmiş olan fiili mal talebi, hâlâ yalnızca Y_1 'dir. Bu para arzı fazlasından ötürü faiz haddi düşmeye başlar. Böylece para arzı fazlası, iki yoldan daralmış olur. Birinci olarak, para tutmanın fırsat maliyeti azaldıkça spekülâtif para talebi yükselir; ikinci olarak, daha düşük faiz hadleri yatırım ile tüketimi artırdıkça alışveriş güdüsüyle para talebi yükselir.

Mal ve para piyasaları, (önceden olduğu gibi) şekil 1'deki Y_3 'e tekabül eden Y_3 'te kısmi bir dengeye ulaşırlar. Ne var ki şimdi bir toplam mal talebi fazlası söz konusudur ve fiyatlar, şekil 1'deki P_4 'e doğru yükselmeye başlar. Para arzının reel değeri düştüğünden, LM eğrisi LM_2 'den LM_3 'e doğru geri kayar (şekil 4). Faiz haddi yeniden H_3 'ten H_4 'e çıkar; talep edilen çıktı Y_4 'e düşer; talep cephesinde ise ekonomi, şekil 1'deki «Keynes'ci» dengeye varır.

Emek piyasasındaki güçler (bak. şekil 3) mal arzını eşzamanlı olarak yeni kısa dönem dengesine yöneltir. Mali canlanma örneğinde olduğu gibi fiyatlar P_4 'e yükselirken istihdam N_4 'e, çıktı da Y_4 'e yükselir. Parasal bir canlanma ile ona eşdeğer mali bir canlanmayı izleyen durulma yerleri arasındaki tek fark, parasal genişleme örneğinde faiz hadlerinin daha düşük oluşudur. Sonuç olarak çıktı, daha yüksek (özel kesim) yatırım(i) ve daha düşük (kamu kesimi ya da özel kesim) tüketim(i) yanlısı bir dengeye kavuşur.

Uzun dönem dengesine ya da klasik dengeye geçiş, eskiden olduğu gibidir. Emek piyasası fiyatlarındaki ilk artışa yavaş yavaş uyum gösterirken, şekil 3'teki LA eğrisi sola kaymaya başlar. İstihdam, dolayısıyla da çıktı, ilk düzeylerine inerler. Bu durum ekonomide talep fazlası yarattığından (şekil 1), fiyat-

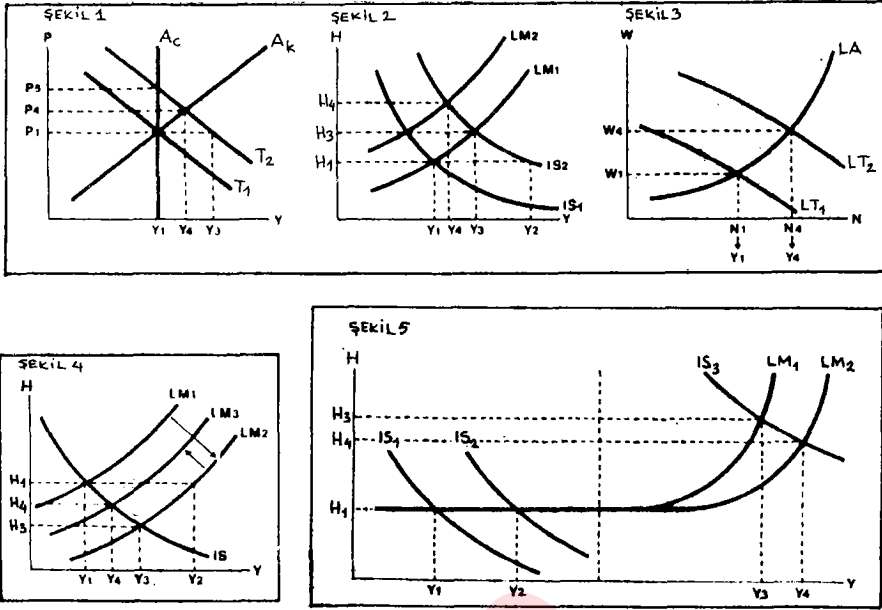
ların daha da yükselerek P_5 'e çıkması gerekir. Reel para arzı böylece ikinci bir kez kısılınca şekil 4'teki LM eğrisi ilk konumuna doğru geri kayarak faiz hadleri ile talep edilen çıktıyı yeniden açılış düzeylerine iter. Sonunda bellibaşlı bütün iktisadi değişkenler, başlangıç noktalarına geri dönmüş olur — fiyatlar haric.

Kararsız Enflasyon

Bu dosyadaki model statik bir modeldir. Bir kararlı iktisadi dengeyi bir başkasıyla karşılaştırır. Sonuç olarak fiyat düzeyindeki tek bir değişimin tahline elverişlidir, fiyatların sürekli olarak yükseldiği bir sürecin —enflasyon— tahline değil. Enflasyoncu bir ekonomi hiçbir zaman istikrarlı olmaz. Talep ve arz eğrileri, durmak bilmeyen bir devinim halindedirler.

Tam dinamik modeller, karmaşık olsalar da, statik duruma ilişkin sonuçları fazla değişikliğe uğratmazlar. Sözgelimi statik modelde işsizliğin kısılması, fiyatlarda bir defalık bir artış; dinamik modelde işsizliğin kısılması, enflasyon haddinin artışını gerektirir. Analoji daha da ileri gider. Emek piyasasında fiyat bekleyişleri derhal ayarlanır, işçiler de tepki göstermekte serbest olurlarsa, statik model, fiyat düzeyi yükseldiği sürece istihdamın artamayacağını öngörür. Aynı konudaki dinamik modelde, işçilerin tepki göstermekte serbest oldukları emek piyasasında enflasyon bekleyişleri hemen ayarlanırsa, enflasyon haddini artırarak işsizliğin azaltılması mümkün değildir.

İktisat siyasetinin irdelenmesinde bu —artık biraz modası geçmiş olan— basit statik çerçeve, ancak bir başlangıç noktasıdır. İleriki dosyalarda son zamanlardaki geliştirmeler betimlenecektir. Kimileri, toplam arz eğrisinin kısa dönemde bile dikey olduğunu öne sürerek talep yönetiminin herhangi bir dönemde etkili olabileceği düşüncesini reddederler. Başkaları, «Keynes'ci» ve «klasik» dengeler arasında yer alan dönemin, talep yönetimini istenilir kılmaya yetecek denli uzun olduğunu savunurlar. Buraya kadar gelen okurlar, görece yeni iktisadi modalar arasında aaha kolay seçim yapacaklardır.



Paracılık Nedir ?

Başlangıçta Keynes'ciler ile paracılar arasındaki tartışma, para ve maliye politikalarına hangi rollerin uygun düştüğü konusundaydı. Derneşik talebi etkilemede Keynes'ciler maliye politikasından (vergi ve devlet harcamaları) yana çıkıyorlar, paracılar ise para politikasını (faiz hadleri ile para arzı) yeğliyorlardı. Neden? Sorunun cevabını IS-LM kalıbına ustalıkla döken (tartışmalı) bir yorum vardır.

Maynard Keynes'in özgün kısılma ya da gerileme tahlili, çok düşük faiz hadlerinde kişilerin para ya da tahvil tutma arasında kayıtsız kalabilecekleri tehlikesinin altını çiziyordu. Bu durum, ekonomiyi şekil 5'in sol yanında olduğu gibi bir «likidite tuzağı»na sokabilirdi. LM eğrisinin yassı oluşundan dolayı, LM'yi kaydıran para arzı değişmelerinin, talep edilen çıktı üzerinde fazla etkisi olmayabilirdi. Öte yandan bir vergi indirimi, IS'yi yassı LM eğrisi boyunca kaydırarak talebi Y_1 'den Y_2 'ye yükseltebilirdi.

Paracılar değişik bir durum üzerinde yoğunlaştılar. Faiz hadlerinin çok yüksek olması halinde spekülasyon para talebi azalıp sifıra yaklaşır; böylece LM eğrisi (şekil 5'in sağ yanına bakınız) neredeyse dikey bir biçim alır. İşte, gördünüz mü? IS'deki bir vergi kesintisi kaymasının derneşik talep üzerindeki etkisi görece küçüktür; oysa LM'de para genişlemesinden kaynaklanan bir kayma, talebi Y_3 'ten Y_4 'e çıkarır.

Dolayısıyla Keynes'ciler ile paracılar arasındaki ilk anlaşmazlık, LM eğrisinin eğimi üstündeki bir tartışmanın ötesine geçmiyor gibiydi. Kolay bir uzlaşma yolu, her iki teorisin anlamlı olduğunu kabul etmektir: Faiz hadleri çok yükselirse (örn. **boom** sıra-

sında) talebi kırmak için para politikası, faiz hadleri düşükse (örn. gerileme sırasında) talebi uyarmak için maliye politikası kullanılırdı.

Keynes, bir de klasik modelin tutarsız olduğunu göstermek istemişti. Savı, IS-LM terimleriyle yeniden anlatılacak olursa, şöyleydi. Diyelim ki kişiler birdenbire daha çok tasarruf yapmaya karar verdiler ve bu yüzden toplam talep düştü. Gene diyelim ki IS eğrisi o denli sola kaydı ki talep, likidite tuzağına girdi. O zaman arz fazlasının fiyatları aşağı itmeye başlayarak arz ve talep dengesini yeniden kurması beklenmelidir.

Klasik modele göre ise beklenmemelidir. Model, daha düşük fiyatların, ancak LM eğrisini kaydırarak çıktığı besleyebileceği noktasında ısrarlıdır. Ama, der Keynes'ciler, LM eğrisinin yatay olması durumunda bunun bir etkisi olmaz. Ekonominin çöküntüye saplanıp kalması, klasik iktisatçıların ekonominin bir kez yoldan çıktıktan sonra daima kendisini düzelteceği yolundaki görüşünü çürütür.

Bu tartışma ölü bir noktaya varmıştır. Bugün paracı denilenlerin çoğu, talep yönetiminin çıktı ile istihdamı ancak kısa bir süre için etkileyebileceğine inanırlar; Keynes'ciler ise, söz konusu etkilerin yeterince uzun sürebileceğini ileri sürerler. Böylece tartışmanın odak noktası, modelin arz cephesine kaymış oldu. Merkezi sorun, toplam talepteki değişmelere emek piyasasının nasıl tepki gösterdiğinde düğümlenmektedir. Eğimler, hâlâ iktisatçıların saplantısıdır. Ama asıl ilgilendikleri, artık derneşik arz eğrisinin eğimidir.

ABD Dolarının Geciken Düşüşü

Sedef Yönak

ABD dolarının dünya piyasalarında değer kaybetmesi uzun zamandır beklenmekte olmasına rağmen hâlâ tam olarak gerçekleşmemektedir. Ancak er geç bunun gerçekleşeceğine olan kanaat her geçen gün güçlenmektedir. Bunun sebeplerini anlayabilmek için son yıllarda doların değerinin neden bu kadar yükseldiğini analiz etmek gerekir.

ABD dolarının değer kazanmasını üç temel faktörün etkilediği söylenebilir. Bunlardan ilki ABD ekonomisinin performansıdır. ABD'de iç tasarrufların çok düşük seviyede bulunması bütçe açıkları şeklinde görülmüş ve gerek bunun finansmanı, gerekse antlenflasyonist sıkı para politikası yüksek faizleri yaratmıştır. Diğer gelişmiş ülkelere nazaran hem nominal hem reel olarak yüksek olan faiz hadleri ABD sermaye piyasasını cazip bir yatırım alanı haline getirmiştir. Bu nedenle ABD'de yatırılacak Avrupa ve Japon tasarrufları ilkönce dolara olan talebi ve dolayısıyla değerini yukarı doğru çekmiştir.

Doların değerini etkileyen ikinci faktör ise Avrupa ülkelerinin petrol krizi sonrası artan maliyetlerden dolayı düşme eğilimine giren kâr hadlerini tek-rar eski düzeyine getirecek istihdam ve reel ücret politikalarını uygulayamamalarıdır. Reel ücretler, ABD'de olduğu gibi düşürülemeyince kâr hadleri maliyetler nedeniyle düşmeye başlamış, bu da Avrupa ülkelerini cazip yatırım alanları olmaktan çıkarmaya yetmiştir.

Japonya'nın durumu kısmen farklı olmasına rağmen, sonuca aynı yönde etki yapmaktadır. Japonya GSMH'sinin % 20'sine varan yüksek seviyedeki iç tasarrufları ile yatırımları için gerekli kaynağı rahatlıkla bulmaktadır. Ancak kuvvetli bir ihracat ekonomisine sahip olması nedeniyle ödemeler dengesinin dış ticaret ve cari işlemler dengeleri sürekli fazla vermektedir. Bu durum eğer sermaye çıkışı ile dengelenemezse Japon yeninin değerlenmesine sebep olacak, bu da ihracatın ve büyümenin hızını kesecektir. Bunu göze almak istemeyen Japonya, sermayesinin ya da iç tasarruflarının bir bölümünün ABD'ye kaymasını memnuniyetle izlemektedir.

Doların değerini belirleyen üçüncü faktör ise daha önce sayılanlar nedeniyle dünya piyasalarında dolar için oluşan güvenle desteklenen spekülatif taleptir.

Son yıllarda ABD dolarının yüksek değerli olmasının temel nedenlerini özetledikten sonra kısaca ABD'ye kayan sermayenin türüne de dikkatleri çekmekte yarar bulunmaktadır. ABD'ye gelen sermayenin 1/5 kadarı, yatırım malları alımıyla sonuçlanan «doğrudan yatırımlar»a yönelmiştir. 1/3 kadarı ise ABD hisse senedi piyasasına intikal etmiştir. Yarısına yakın, geri kalan kısmı ise, bankacılık kanalı ile gel-

mektedir. (1) Yani daha önceki yıllarda yabancı ülkelere borç verme durumunda olan ABD bankaları —kısmen Güney Amerika ülkelerine verilen ve geri dönmeyen kredilerden de etkilenecek— artık ABD’de borç vermeyi yeğler duruma gelmişlerdir.

Tüm bu olguları açıklarken doların uluslararası likidite olması sonucu ABD’nin dünya üzerinde kendi para birimi üzerinden borçlanabilen yegâne ülke olduğunu da bir daha vurgulamak gerekmektedir. Bu durumun yarattığı en önemli fark diğer ülkelerin dış borç aldıkları zaman kur riskini kendilerinin üstlenmesine karşılık ABD’nin bu riski borç verene yansıtmamasıdır.

Son yıllarda doların değer kazanmasına sebep olan faktörlerin şu andaki durumuna bakılacak olursa, Avrupa ekonomisinin reel ücretleri aşağı çekme yolunda başarı kazanmaya başladığı görülmektedir. Ayrıca kâr hadlerini yükseltebilmek için yatırımlarını sermaye yoğun teknolojilere doğru yönlendirmişlerdir. Bunların sonucu olarak Avrupa ülkelerinde sermaye piyasaları tekrar yatırımcılar için cazip hale gelmeye başlamıştır.

ABD ekonomisinde ise yönetimin üzerinde ithalatı kısıtlayıcı politikalara başvurulması için ciddi baskılar bulunmaktadır. Kanunlarla ucuz ithal ürünleri girişini durdurmak yönetim için oldukça sevilimsiz olduğundan bütçe açıklarının kısıtlanması, faiz hadlerinin düşürülmesi ve doların değerinin diğer ülkelerle rekabeti sağlayacak seviyelere indirilmesi ciddi bir alternatif olarak durmaktadır. Bunun tümüyle ve çarçabuk benimsenmesi beklenmese de bütçe açıkları artış hızının yavaşladığı ortadadır.

Yukarda, doları uzun zamandır değerli tutan, ABD ve Avrupa ülkelerinin performansları ile ilgili faktörlerin yavaş yavaş diğer para birimleri lehine değiştiğine dair belirtilere değinildi. Ancak bu belirtiler halen doların değerini aşağı çekmeye yetmemiştir. Bu ise güçlü ve büyük bir ekonomiye sahip olan ABD’ye olan uluslararası güvenden kaynaklanmaktadır. Ancak bu güvenin daha ne kadar süreceği tartışmalıdır. Ayrıca neoklasik iktisat öğretisi ülkeler arası faiz farklılaşmasının (1984 yılında ABD faiz hadleri Avrupa’nın ortalama % 5 üzerinde idi) ancak kısa dönemler için geçerli olabileceğini, uzun dönemde mutlaka eşitlenmeyi sağlayacak sermaye akışlarının olacağını dikte etmektedir. Uzun vadede farklı faiz hadlerinin gözlenmesi sadece riskli ülkelerin sermaye çekebilmek için prim ödemeleri nedeniyle mümkün olabilmektedir. ABD’nin diğer ülkelere nazaran riskli değil, tam tersine risksiz olduğunu gerçekçi bir varsayım olarak ele alırsak faiz hadlerinin er veya geç eşitleneceğini ve bunun da doların değerini aşağı çekeceğini kabul etmek gerekir. Bu durumun ortaya

çıkması sadece zaman meselesidir ve pazar, sonunda doların şu anki değerinin normalin üzerinde primli olduğunu fark edip spekülatif talebi ve güveni etkileyecektir. Bu aşamada temel sorun doların hızlı mı, yoksa yavaş mı değer kaybına uğrayacağıdır.

Spekülatif talep hızla değişme eğilimi gösterir; yavaş düşüş ise ancak müdahalelerle gerçekleştirilebilir.

Hızlı bir düşüş söz konusu olursa ABD ekonomisi dışa kayacak büyük sermaye akışını durdurmak için faiz hadlerini iyice yükseltebilir. Tabii bu durum yatırımların ve büyümenin durması anlamına gelir. Dünyada büyümenin motorunun ABD olduğu kabul edilirse bunun dünya ekonomik durgunluğu anlamına geleceği açıktır. Faiz hadlerinin yükseltilmesi yoluna gidilmemesi halinde ise, enflasyon gerçekleşecektir. Avrupa ve Japon ekonomilerinin ise, doların ani değer kaybından ihracatlarının büyük ölçüde azalması şeklinde nasiplerini alacakları ortadadır. Bu ise, % 2,5-3 civarında olan gayri safi milli hâsıla yıllık büyüme hızlarının % 1’lere kadar inmesi anlamına gelmektedir. Bu da gelişmiş ülkeler dünyasında son yıllarda izlenen kuvvetli büyümenin sonuna işaret etmektedir.

Yukarda açıklanmaya çalışıldığı gibi doların hızlı değer kaybı gelişmiş ülkelerin hiçbirinin işine gelmemektedir. Bu durumda ani bir inişe engel olmak için hep birlikte müdahale etme ihtimalleri kuvvetlidir. Böylelikle ABD iç tasarruflarını artıracak, Avrupa ise, azalacak ihracat sonucu iç piyasada kalacak fazla üretime iç talep yaratacak zamanı bulabilecektir.

Doların düşmesinin kısa vadede olmasını etkileyen en temel iki faktör ise, doları tümüyle ikame edebilecek para biriminin bulunmaması ve ABD ekonomisinin uzun vadede en güvenilir ülke olmasının yanında Avrupa ülkelerinin rekabetçi ekonomi politikalarını tek ülke gibi bir bütünlük içinde gerçekleştirememeleridir. Bu unsurların da göz ardı edilmemesi gerekir.

Doların hızlı veya yavaş değer kaybetmesi senaryolarından hangisi gerçekleşirse gerçekleşsin, gelişmiş ekonomileri en azından sınırlı bir durgunluğun ve enflasyonun beklediği ortadadır. Bunun az gelişmişler için daralan ihracat pazarları ve ithal edilmiş enflasyon demek olduğu da açıktır. Uzun vadeli yatırım planlarında bu olgunun dikkatle irdelenmesi durgunlukları daha şiddetli yaşayan az gelişmişler için acil önem taşımaktadır.

- (1) Prof. Geoffrey W. Maynard’ın 2.4.1985 günü verdiği «Dünya Piyasa ve Yatırımları ABD Dolarının Kaçınılmaz Düşüşünden Nasıl Etkilenecek?» adlı konferanstan.



30.YIL TÜRKİYE PAMUKBANK

1985, ülkemizde yıllardır "iyi" bankacılığın sembolü olan Pamukbank'ın 30.Yılıdır.

Pamukbank

30 yıldır mudisine, müşterisine ve Pamukbank kapısından giren herkese iyi hizmet sundu, çok kazandırdı.

30.Yılında Pamukbank,

Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamına katkısını artırmaya, yeni ve büyük başarılar kazanmaya kararlıdır.

Türkiye gelecekte umutludur...

30.Yılında Pamukbank inançlı ve güvenlidir.

Gem



PAMUKBANK

iyi bankadır.



Garanti Bankası Ekonomik Gelişme İçin “İstikrarlı Bankacılık”a inanıyor.

Ülkemiz ekonomisinin gelişmesinde üzerine düşen sorumlulukların idraki içinde olan Garanti Bankası, her zaman istikrarlı hareket etmiş ve böylece itibar kazanmıştır.

GARANTİ BANKASI